

A PANISLAMISMUS HARCZA EURÓPA ELLEN.

A mint a fegyverek javítása folytán a modern háborúk aránylag rövidebb idő alatt nagyobb eredményt mutatnak fel, hatásuk is mélyebb lesz mint azelőtt. Az utolsó évszázadokban folyt keleti háborúk történetének áttekintése erről legjobban meggyőz bennünket. A kereszt és félhold régebbi harczaiban Európa győzelmének nyomai a muszalmán világban csekélyebbek voltak; mert az a megrázkódtatás, a melyet a nyugati seregek az iszlám világának határvidékein előidéztek, legfeljebb csak a középponton, de az egymással ellentétes végpontokon majdnem soha sem vált érezhetővé. Így történt, hogy azok az előnyök, a melyeket az osztrákok, oroszok, angolok, velenceiek és francziák egyes pontokon kivívtak, az ázsiai és afrikai világ legbensejében csak akkor váltak ismeretessé, mikor a harcok már rég lezajlottak s mikor mindkét fél kardja már hüvelyében pihent. A közlekedési eszközök hiánya, a közösségnek még mélyen szendergő érzete, de különösen a sziklaszilárd hit az Allahnak legkedvesebb mohammedán vallásban sokkal inkább a biztonság álmába ringatta az igaz hívőket, hogy sem fenyegető veszélyre vagy még inkább kölcsönös támogatás szükségére gondolhattak volna. Mit törődött a nedsi rajongó moszlim, a zerefsán-parti fanatikus és az ó-mauritaniai berber azzal, hogy a keresztény hatalmak különböző kabinetjei minő álláspontot foglalnak el az úgynevezett keleti kérdéssel szemben, minő jegyzékek küldettek Pétervárról az Aranyszarv-kikötőbe s egyszóval mi szándéka van Európának az igazhívők világával? Annak a mély megvetésnek és kicsinylésnek közepette, a melylyel a hitetlenek népére néztek, alig találták fáradságra érdemesnek, hogy ezek hatalma, száma és nagysága felől tudakozódjanak, minden hírre, a mely a kafir erejéről és folyton

növekvő hatalmi köréről hozzájuk érkezett, mosolyogtak, s e korlátoltságot jobban nem jellemzi semmi, mint a jelenlegi bokharai emír atyjának nyilatkozata, a ki, mikor 1842-ben az India felől közelgő veszélyre figyelmeztették, ezt mondta: »Ez a frenk nép mégis csak példátlan merész. Alig múlt tíz éve, hogy az Indiákat megismerték s már is olyan nemzetként viselkednek, a mely a világot meghódítani s trónomat felfordítani kész.«

A csodálkozásnak és idegenkedésnek hasonló megnyilatkozását a moszlim világ belsejében tett utazásaim alkalmával is hallottam. Csak kevesen hittek az Európára vonatkozó hírekben; sokan az egyes leírásokat túlzottaknak tartották vagy azt hitték, hogy teljességgel lehetetlen, hogy a hamis hit követői az igazhivők felett győzedelmeskedhessenek.

E tekintetben azonban az utolsó évtizedek alatt jelentékeny változás vált észlelhetővé. Az iszlám nyomasztó helyzetének híre a krími háború idején a legmesszebb helyre is elterjedt. A közlekedési eszközöknek akkori könnyebbsége folytán s az élénk forgalom mellett, a mely ez időben az iszlám világának legtávolabbi pontjait egymással összeköté, magától értetődött, hogy az igazhivők khalifájának hatalma ellen intézett támadás Kanton, Kasgar, Bokhara, Kabul, Kazán, Fez, Tunis bazáiraiban s a Jóreménység fokánál egyaránt élénk beszéd tárgya volt s azoknak kedélyeit, a kik Mohammedben hittek a legnagyobb felindulásba hozta. Ha nem történt volna meg akkor az a különös eset, hogy az iszlám, a melyet legnagyobb ellensége a keresztény Oroszország támadott meg, a keresztény hatalmakban talált szövetségesre és segítőre, az izzó gyűlölet még jobban fellobbant volna. De az ép most említett különös viszonynak, a melyet sokan nem hittek vagy rosszul magyaráztak, fékezőleg kellett hatnia, és a míg némelyek fejüket rázták e fölött a támogatás fölött, mások, benső vallásosságuknak szabad utat nyitva, így kiáltottak fel: »Allah hatalmas, hitünk ellenségeit saját testvéreik által semmisíti meg.«

Így álltak a dolgok a krími háború alatt s után.

A legutolsó török-orosz háborúban az egész Európának a halálharczot vívó portával szemben elfoglalt, leplezetlenül ellenséges álláspontja minden ország és minden táj igazhivőiben egész más érzelmeket ébresztett fel. Az a régi vallásos mondás: »A hitetlenek egy és ugyanaz a nép, isten átka legyen mindannyiokon«, ismét teljes jogaiba lépett. A régi gyűlölet újra

éledt s a muszalmán világ, tekintet nélkül a szín, faj és származás különbségeire, körülbelül azt az álláspontot foglalta el, a melyet elfoglalt volt a keresztes háborúk idején Ázsia nyugoti részén és belsejében, mikor a jámbor zarándokok felfegyverzett seregei háborúval s gyilkolással árasztották el Syriát és mikor az iszlámot fenyegető veszély a Jaxartes távol partjain talált visszhangra. Nyíltan kimondjuk, hogy az európai és ázsiai Törökországban a panislamismus feléledésére a szikrákat a legutolsó orosz háború szórta szét.

Európában, ahol a panslavismus, pangermanismus, panromanismus, stb. fogalmai ép a legújabb időben váltak közismertetessé, csak nehezen akartak hinni a mozgalom létezésében. Azoknak az európaiaknak száma, a kik ezt az arab, török, perzsa és hindosztán nyelvű újságok hasábjairól megtudhatták volna, tudomás szerint igen kevés; s a hívek is, a melyeket a mi különben élénk sajtónk e tárgyról terjesztett, sokkal szörványosabbak és bizonytalanabbak voltak, hogysen azokból határozott fogalmat lehetett volna alkotni. Mindaz, a mit e tárgyról megtudtunk, leginkább a konstantinápolyi sajtó közleményei voltak, a mely nem szentelt erre a mozgalomra kellő figyelmet, úgy hogy a valódi tényállás ismeretlen volta könnyen érthető; a mozgalom mégis már kezdettől fogva szokatlan méreteket öltött.

A moszlim világának beavatott ismerői csodálkozva látták, hogyan törik egyes küldönczök, írott értekezésekkel ellátva Mekkából, Medinából és Konstantinápolyból az iszlám világának legtávolibb határvidékéig az utat, hogyan akadnak olvasókra s hogyan tudnak hitsorsosaikban érdeklődést ébreszteni. Ezek az értekezések, leginkább arab nyelven írva, természetesen csak a mollák világának, azaz az iszlám szellemi fensőbbségének voltak szárna. Ezekről hasonló áramlat indult meg a muszalmán sajtóba, a mely az utolsó évtizedekben alig sejtett tényezővé növekedett; mert kevés európai olvasó tudhatja azt, hogy Indiában pl. a mohamedán lapok száma százakra rúg és hogy Törökországban, a hol azelőtt csak Koránt és vallásos munkákat olvastak, ma a legalsóbb néprétegekben is szívesen hallgatják a sajtó kitéréseit. E titkos agitáció már kezdetben megtermé gyümölcseit. Mindenekelőtt pénz és könyöradományokat juttattak a nyomasztó pénzügyi viszonyokkal küzdő ottománoknak. Itt egy lahorei vagy múltani gazdag rizskereskedő, ott egy javai kávéárús, egy kazáni tőkepezés, sőt közbe északnyugoti Afrikából

egyres főnökök is csengő pénzben juttattak jelentékeny összegeket a háború folytatására alakult konstantinápolyi bizottságnak. Indiából sáلكendők, Kabulból állatprémek, félselyemszövetek, mindenféle lábbelik és fejtakarók érkeztek a legtávolibb vidékekről. A kereszténység ellen folytatott ennek a védelmi harcnak intézői hallgatagon fogadták el ezeket az adományokat, Európa pedig nagyon keveset törődött a bekövetkezőekkel; hiszen még ma is sok hang emelkedik, azt vitatva, hogy a panislamismus csak kísértet, a lázas fantázia korcsszülötte és figyelemre sem érdemes.

De hogy félre ne értesünk, mindjárt kezdetben ki kell jelentenünk, hogy legtávolabbról sem jut eszünkbe az, hogy az iszlámnak ebben a részben nyíltan előlépő, részben titokban ható mozgalmában valami hatalmas szövetséget, vagy messzeágazó összeesküvés módjára alakult Szent-Hermandadot fedezünk fel. Az iszlám nagy, hatalmas s semmi esetre sem enyészetnek indult test; de lusta és nehézkes, álmos és erélytelen, s a mit rajta mostanáig észrevehetünk, csak mesterségesen előidézett rándulások, szórványosan felvillanó elektromos szikrák, amelyeket az agitációnak különböző helyeken felállított battériái pattantanak ki és amelyekből idővel hatalmas s azt a látszólag holt testet életre keltő áram indul majd ki, sőt ez az áramlat olyan lesz, hogy annak a nyugoti kulturvilágnak minden túlereje sem tud majd ellenállni. A modern világnézet szelleme Európában óriási léptekkel halad; Ázsiában lassú csigajárásban mozdul, de mégis mozdul — s sorsunk intézőjének ezt nem volna szabad figyelmen kívül hagyniok.

Az agitációnak egyes különböző pontokon felállított battériáit említettük, ezért meg kell emlékeznünk e mozgalomnak vezető és éltető szelleméről is. Ellentétben az eddig általánosan elterjedt nézettel, hogy ez a mozgalom Konstantinápolyból a khalifatus székhelyéről, tehát az iszlám világának vélt központjáról indult ki, inkább azt hisszük, hogy a mozgékony és szellemileg élénk Abd-ul-Hamid szultán nem is maga ébreszté ezt a mozgalmat, hanem inkább csak ki akarja használni és hogy az nem most keletkezett, hanem már évtizedek előtt meg volt. Az ötvenes évekből egészen pontosan emlékszem arra a csodálatos hangulatra, a melyet az ilyen értekezések és könyvek a török körökben ébresztettek, az iszlám fénykorának egyik vagy másik részéről szólván. Különösen akkor, amikor egy jómódú török Ibn-Chaldum történetbölcésznek munkáiból egyes

részeket kinyomatott. Az Omaidok és Abbasszidák korában a műveltség virágzott s szájról-szájra járt a hír az akkor még vadon Európának a hatalomtól duzzadó iszlámmal szemben elfoglalt helyzetéről s arról a nagy szolgálatról, a melyet az arab tudomány a görög bölcsesek munkáinak a nyugat részére történt megmentése által tett, s törökök, kurdok, perzsák, tatárok, négerék és bosnyákok a nyelv, testszín és származás különbsége mellett egyaránt örvendő sükéreztek a letűnt muszulmán műveltség sugárzó fényében. Akkor győződtem meg először a nemzeti különbségnek az iszlámban való teljes hiányáról s akkor láttam a panislamismust, amelyről ma már az egész világ beszél, magam előtt kezdetleges gyenge körvonalaiban.

Ez idő óta a panislamitikus mozgalom mindig kevesebb és kevesebb félnépszerűséggel lépett fel; a vékony, akkor még láthatatlan szálak megint jobban megerősödtek s a mohamedán világ messze vidékén hálóként terültek szét. Eredetileg vallásos mozgalom, a melyet, mint Ázsiában és az iszlámban különösen, csak később lehet világi célra felhasználni, s ma is kizárólag a mollák azaz, ha szabad ezt mondanom, a papi osztály kezében van s oly emberektől indul ki, a kik a tiszta lelkesedést eleve magukkal hozták s ezért a Keleten levő világi agitátoroktól és Európában levő hivatásos társaiktól lényegesen különböznek. Es ezek az emberek igazán nagy önmegtartóztatást s önmegtagadást mutattak, a mikor a régi nézetekhez hűtlenné válva, a harc porondjára léptek. Ha visszagondolok a 30 évi csekély időközre s elképzelem az arab és török mollákat, a kik nem törődve a nagy változásokkal, a melyek körülöttük végbemennek s bármily kábító módon csattogtatja is az európai idők szelleme szárnyait, mindig csak az 1000 év előtti világról, mindig és mindig csak a muszulmán jogtudomány és korán exegesis hajszalhasogató vitatkozásairól s más effélékről beszéltek — s ha látom most azt, hogy ezek a mollák, leszállva a theologicus speculatiók magas állványáról, tollukat világi cél érdekében használják, hogy hogyan beszélnek gőzhajókról, európai intézményekről, nemzetgazdaságtanról stb., hogy ők, a megrögzött conservatívok, hogyan ösztönzik hitsorsosaikat, hogy forduljanak az új útra s lépjenek tudományos versenyre Európával, ha mindezt látom, nem tudok magamhoz térni e nagy változás fölötti bámulatomból.

Egyelőre ez a mozgalom csak tollharcz, amelyben egyrészt nagy tudományosság hírében álló theologusok, másrészt arab,

török és hindusztán nemzetségi politikai írók vesznek részt. Az »En-nasiha el-âmmé li-mulúk el-islám va't âmmé« azaz »Általános tanács az iszlám királyai és népei számára« című iratnak a mekkai főiskola egyik tanára, Ahmed el-Berzindsi el-Husaini a szerzője, aki hitsorsosai előtt nyíltan kijelenti, hogy a keresztény világ fáradhatatlan haladása az iszlám egészét fenyegetőleg veszélyezteti, s hogy ezt a veszélyt csak úgy lehet elhárítani, ha az igazhívők ugyanazt a fegyvert használják fel, azaz ha ők is bátran haladnak előre az újítások útján s ápolják a művészetet és tudományt és pedig annál inkább, mert ez a korán mondásaival minden mohammedánnak szigorún meg van parancsolva. A molla tovább megy s a leghatásosabb szert a védelemre egy társaságnak, a muszulmán uniónak megalakításában fedezi fel, a melynek központi székhelye Stambul lenne s a melybe az egész világ igazhívőinek be kellene lépniök, mert a kezdeményezés már bizonyos mértékben megtörtént a pénz- és könyöradományok által, a melyek a legutolsó orosz-török háború idején az iszlám világának minden részéről beérkeztek, a mi világosan mutatja az érdekek közösségét. Ez az irat továbbá arról a kiáltó igazságtalanságokról szól, a melyet a keresztény világ a muszulmánokkal való harczában követett el s felhossa a bolgároknak a ruméliai törökök ellen elkövetett kegyetlenségeit, valamint az orosz katonáknak a középázsiai öregek, gyermekek és nők ellen elkövetett gyalázatosságait, a hol is a szerző szigorúan emeli ki, hogy sem Dsingiszkán, sem Helagu, sem a kegyetlenségeiről híres hódítók egyike nem követett el ilyen embertelenségeket. Részben igaza is van, mert ha az ozmánoknak az európai Törökországban aratott győzelméről a török krónikák tudósításait elolvassuk, azt látjuk ugyan, hogy templomokat mecsetekké alakítottak át s erőszakos térítések szórványosan elő is fordultak, de azt nem látjuk, hogy az akkori keresztények szent sírjait feldúlták s bepiszkították volna, hogy a földbirtokosok ezreit birtokuktól megfosztották volna, a mint azt a szabadságszerető Bulgária tette a civilizációval és humanitással olyannyira büszkélkedő Európa aegise alatt. Épp oly kevésbé lehet e krónikában azt olvasni, hogy II. Murádnak vagy II. Mohammednek seregei védtelen asszonyokat és gyermekeket ezerszámra lemészárolták volna, amint ezt pl. az oroszok a tekketurkománok elleni legutóbbi háborújokban tették, a melyben közel 16,000 ember veszett el ezen a módon.

Hasonló módon nyilatkozott az újabbi időben Eb-ul-Huda seikh, egy syriai kiváló molla, egy iratban, a melyre még visszatérünk. Hasonló szellem nyilatkozik meg az egyiptomi és török sajtó számtalan cikkében, nevezetesen a Konstantinápolyban szerkesztett arab lap »El-Dsevaib« hasábjain, s e tekintetben különösen érdekesnek találtam az öt év előtt a »Wakit«-ban, (Konstantinápolyban megjelenő török lap) közzétett cikksorozatot. A szerző, a ki nyíltan beismeri, hogy ezt a kérdést évek óta behatóan tanulmányozza, mindenekelőtt lefesti az iszlám mai világának szomorú képét, statisztikailag kimutatván, hogy az igazhívők nagyobb része fölött nem mohammedán kormányok uralkodnak, s azt nem mohammedán kormányok igázzák le. Még szomorúbb jóslattal áll elő és azt hiszi, hogy a főbaj az igazhívőknek gondtalansága s hihetetlen nemtörődömsége, kiknek sorban szemökre hányja hibáikat és mulasztásaikat. Megrója a bosnyákokat és herzegovinaiakat, mert a helyett, hogy kegyetlen és meg nem érdemelt sorsukba belenyugodnának s országukban maradnának, inkább elhagyják hazájukat s így játszanak az osztrák kormány kezére. Hasonló szemrehányás éri Bulgáriának mohammedán lakosait, mert a szerző azt hiszi, hogy a kivándorlás az igazhívők számát csökkenti, míg ha következetesen az országban maradnak, megszűkül a hódítók működési köre s mindig számolni kell a muszalmánokkal. A krími és kazáni mohammedánoknak azt hányja a szemére, hogy megszakítanak minden összeköttetést az iszlám világának nagy testével, hogy vallásos könyveiket orosz nyomdáknak nyomatják s hogy nincsenek tájékozva a hitsorsosaikkal más országokban történekről. Ugyanez szól a kaukázusi muszalmánoknak is. — A középázsiaiakról szerzőnek különösen rossz a véleménye, gáncsolja bennük s nem igazság nélkül az összetartozás, a kölcsönös támogatás érzetének teljes hiányát s rámutat a khanatra, ahol Oroszország a nomád népesség nemtörődömsége mellett a letelepülteket leigázta a célból, hogy később az utóbbiakat az előbbieket ellen felhasználhassa. A khinai mohammedánokra nézve elismeri, hogy ők a mennyei világbirodalomnak legbefolyásosabb és legvagyonosabb lakói, azonban az általános muszalmán érdeket csúnyán elhanyagolják, khinaiaknak tartják magukat és nem állnak semmi viszonyban más országokban s más világrészekben levő hitsorsosaikkal. Legjobban magasztalja a hindosztáni muszalmánokat. Úgy találja a szerző, hogy ők hitsorsosaiknak legműveltebbjei közé tartoznak, hogy szigorúan

megtartják a korán mondásait és mindemellett a civilizatio útján való állandó haladásukkal az angoloknál a legnagyobb méltóságokat nyerték el s hogy ezen helyzetük folytán úgyszólván kényszerűek Anglia királynőjét az »Indiai császárnő« cím felvételére, azonban az iszlám többi részére, sajnos, eddig még nem tudtak felelevenítő hatást tenni. Végül áttér a szerző Észak-Afrikára, ahol pl. Egyiptomban gáncsolja a túlterjeszkedő európai befolyást, a melyre vonatkozólag kiemeli, hogy a muszalmán lakosság 95%-a megengedi, hogy 5% kereszténytől vezettessék. Úgy tűnik fel neki, hogy az algíri letelepültek is erőszakosan elnyomják a fél és egész nomád népek szabadság-érzetét s a francziák kezére játszanak. Marokkóról, ahol a viszonyok a legsajnálatosabbaknak látszanak, nem is akar beszélni. És miután így bevégezte futólagos szemléljét, áttér azokra az eszközökre, a melyekről azt hiszi, hogy a bajnak mielőbbi orvoslására alkalmasok. Ezek — dicséretére mondjuk — mindenesetre kevésbé fantasztikusak, mint azok, a melyeket hasonló ömlengésekben eddig felmagasztaltak s ebben a mon-dásban csúcsosodnak ki: »Az iszlám uniója rendkívül fontos, sőt elhalaszthatatlan szükségesség, mielőtt azonban azt létre-hoznók, az összes muszalmánoknak kölcsönösen jól kell ismer-niök egymást, előbbre kell haladniok a modern művelődés útján és csak a mikor hatalmukban vannak azok a fegyverek, a melyekkel ma a Nyugat legyőzi a mohammedánokat, csak akkor lesz az iszlám uniója sikeres s ellenével mérkőzni tudó.« Mindenesetre nagyon messze vinne, ha azt a kisebbfajta irodalom-má nőtt vitatkozást a panislamitikus mozgalom cél-jairól és eszközeiről, a mely az arab, török, perzsa és maláj sajtóban máig is folyik, az olvasónak be akarnók mutatni. Mindenekelőtt elég azt tudni, hogy ez a vitatkozás most napi-renden van, hogy ez, mint a modern Ázsia társadalmi életének egyik legérdekesebb jelensége méltó osztatlan figyelmünkre, hogy így nem idő- s szófecsérlés, ha e mozgalom okait és eset-leges következményeit keressük. Nem kell ezért nagyon mente-getőznünk, mert ma már mindenki látja a szoros összefüggést a szomszédos ázsiai világban történnel s a mi saját politikai és társadalmi életünk között és mert az író szent kötelességének tartjuk, hogy nézetét ott is s akkor is leplezetlenül kimondja, a mikor az saját társadalmunk vezető köreivel és a kormányok szándékaival ellentétben áll. Közömbös előttünk, hogy véleményünknek ez a nyilvánítása tanulságos lesz-e, nem ez lesz az

első s nem is az utolsó intő szó, a mely hatástalanul hangzik el, az író azonban vigasztalódik, hogy megtette kötelességét, ezt mondván: »Dixi et salvavi animam.«

Az első kérdés ez: »Ki okozta tulajdonképen a panislamitikus mozgalmakat.« A felelet egyszerű: »a mindig hatalmasabban és hatalmasabban fellépő panchristianismus.« — Hogyan? Panchristianismus? kiáltunk fel, nem anachronismus ez ott, a hol az egyik keresztény hatalom a másikkal versengve az iszlám pártjára áll; mikor 30 év előtt még azt láttuk, hogy az iszlám javáért a keresztény lelkek és keresztény pénzek milliói áldoztattak fel? Mégis fentartjuk állításunkat a panchristianismusnak a panislamismus ellen folytatott harczáról. A mi az egyes, diplomatiái sakkhuzásokból folyó esetlegességeket és epizódokat illeti, ezek csak kevéssé rendíthetik meg az évszázados s csak különböző alakban, de mindig hasonló szellemben fellépő ellenségeskedés eszméjének igazságát, mert a mit a haldokló Bizánc az iszlámnak még csak csirájában levő hatalma ellen megkezdett, a mit a keresztes háborúk folytattak és a mit annak idején a török szövetség Európában elérni akart, az a modern keresztény világban az úgynevezett »Keleti kérdés« felvetésében folytatódott. Csak a ruha, csak az ellenség fegyverei változtak, az ellenfél szándéka ugyanaz maradt; mert a szabad kutatás és tudomány időszakában kifejtett minden munkánk mellett, Strauss és Darwin ellenére, s jóllehet valláscultusunk nagyon lazává vált, az iszlám elleni harczunk csak az egyik vallás harczának látszik a másik vallás ellen. Akár a bibliával harczolunk-e a korán ellen, akár nem, mégis csak modern keresztes vitézek vagyunk, a kik, nem az amiens-i Péter szürke szamarának csodahatású szőrszálairól, hanem a kékkönyvekkel, vöröskönyvekkel, sárgakönyvekkel stb. sarkaltuk kabinetjeinket a háborúra, nem harczolunk talán bouillon-i Gottfried buzgalmával és meggyőződésével, hanem a modern haditudomány minden előnyével s sokkal nagyobb sikerrel és ép a muszulmánok azok, a kik az indító okok természetét tisztán látva, az ellenségeskedés tényét ily világitásban fogják fel. A mi ékesszólásunk a Nyugatnak a Keleti népeknél teljesítendő kulturmissziójáról, az emberszeretetnek úgynevezett belső kényszeréről, a mely arra sarkal, hogy embertársainkat, a szín és származás különbsége nélkül, a zsarnokság nyomása alól felmentsük s jobb jövő elé vezessük és végül a modern művelődés iránt érzett lelkesedésünk a muzulmánok fülében csak ürügy-

ként hangzott s soha és sehol nem talált hívőkre. Nem is fáradoznak azzal, hogy az emberszerető érzelmű Európának az orosz barbarismust szemére hányják, a hol a humanitárius mentorság igen hasznos tevékenységet fejthetne ki, a hol a társaságnak sokkal rosszabbak a sebei, mint az iszláméi s a hol senkinek nem jut az eszébe, hogy e sebek erőszakos orvoslására vállalkozzék. A mint mondjuk, a muszulmán Ázsia fáradságra sem tartja érdemesnek, hogy a keresztény támadási iránynak ezeket a kinövéseit kicsúfolja, mert oly szilárdan meg vannak győződve az anyagi célokról s a pusztá hódítási szándékról. Nem akarjuk most az európai sajtónak és az európai diplomatiának ezt a beszédét tovább vizsgálni. Már évekkkel ezelőtt behatóan megbeszéltük »Az iszlám a XIX. században« című munkánkban az európai művelődésnek következményeit a kelet népeivel szemben s ennél fogva Európának azt az álláspontját, a melyet ma a keresztény Ázsiával szemben elfoglal, abban a világításban nézzük, a mely az államok és társaságok változó sorsa szerint a hatalmas birodalmakra a romlás, sőt a pusztulás stádiumán álló országokkal szemben esett. Ez a világtörténelemnek örökké változatlan folyamata, a mit a régi Syriának, Egyiptomnak, Görögországnak és Rómának történetében láttunk, s a mely a muszulmán hatalomra vonatkozólag már évszázadok óta szemünk előtt van. Mire való a szépítgetés és a tények leplezése? Mienk a túlerő s az iszlám lábunk előtt fekszik, mi vagyunk a győzők s az iszlám a legyőzött, nem szabad azonban csodálkoznunk, ha az utóbbi az élethez való reménységét még nem vesztette el teljesen, ha törekszik a végzetes haláldöfés elhárítására s még meglevő erejének a létért való harczban megfeszítésére. Ehhez természetesen vezetőre van szüksége s ezt megtalálta abban a hatalomban, a mely mint *natio militans* már több mint egy évszázad óta áll az iszlám élén, a mely körülbelül 400 év óta azt mint szellemi főnök kifelé képviseli, s a mely a Nyugottal való szomszédosságánál fogva s azzal kevésbé közlekedve a vezető szerepre legjobban rátermett. E hatalom alatt, magától értetődik, hogy az Ottoman császári államot értjük s nevezetesen a török szultánt, a kinek mint khalifának, azaz Mohammed jogszerű helytartójának az iszlámot kötelessége védeni. E kötelességüket a török szultánok a kereszténységgel vívott harczok hosszú során meglehetősen lelkiismeretesen teljesítették s ennél fogva legkevésbé sem kell idegenkednünk attól, ha az utóbbi időben a panislamitikus mozgalom élére álltak s

arra törekednek, hogy azt a muszalmán világ hasznára a lehetőséghez képest kizsákmányolják. Európában az újabb időben azt hiszik, hogy ezt a mozgalmat csak Abd-ul-Aziz szultán idézte elő, s hogy az különösen a Törökország mostani uralkodójában, Abd-ul-Hamid személyében talált legbuzgóbb harczosára. Ez a vélemény, mint Ázsiáról alkotott sok más véleményünk, a tulajdonképeni tényállás nem ismerésén alapszik. A panislamismus eszméje, a mint kimutattuk, a Bosporusnál már Abd-ul-Medzsid idején felvetődött, sőt itt sokkal előbb talált követőkre, mert az a feltűnő előzékenység, a melyben azóta a marokkói, bokharai, khokandi, keleti-turkesztáni és jaasi vendégeket részesítették, a kegyes alapítványok, a melyek a vendégek ellátására szolgáltak és a kitüntetés a melyben az ozmán vendégek azokon az idegen vidékeken már évszázadok előtt részesültek, egész világosan a testvériesség szoros kötelékére mutatnak s az érdekközösségnek csak az európaiak előtt rejtve maradt érzetére. Mennél nagyobb a veszély, annál jobban előtűnik ez az érzés és mivel Abdul-Hamid kormányzása alatt a muszalmán látóhatár ép a legjobban besötétedett s a bajjal terhes felhők legalacsonyabbra szálltak, csak természetes következményként kell tekinteni, hogy ő, mint az iszlám harczosa, leginkább előtérbe lép, s hogy őt, mint a panislamismus kigondolóját tüntetik fel. Abd-ul-Hamid azonban, Törökországnak ez az Európában annyit emlegetett uralkodója, csodálatosképen sokkal jobban rátermett az iszlámnak szellemi vezető szerepére, mintsem azt sajtónknak csekély véleménye szerint hiszszük. Abd-ul-Hamid, a szerály gyermeke, elődeinek példájára palotahölgyek, ostoba nagynénék, buta eunuchok, szolgálai nevelők és műveletlen baltadzsiknak nagyon fogékony nevelése alatt nőtt fel s ennél fogva nem jogosíthatna fel más reménységre, mint elődei az ozmanidák trónján. De mégis más fából van faragva, mint az utóbbiak, mert csupa tehetség, éleslátású, fáradhatatlan s a dolgok megítélésében és felfogásában oly igazságos, hogy ha nem egy sülyedő hajó kormányrúdjá mellett állna, őt a kiváló uralkodókhoz számíthatnók. Abd-ul-Hamidnak, jóllehet nevelése elhanyagolt és hiányos, alapos keleti műveltsége van, a muszalmán nyugatnak nyelveit és történetét ismeri, a nehéz török stílistikának mestere s a muszalmán vallásügyeket behatón tudja s szerepének fontosságával, a mely őt, mint az islamismus vezetőjét megilleti, teljesen tisztában van. Az európai műveltsége természetesen nem sokra vitte, csak felületesen tud fran-

ciaú, de annál jobban ismeri a Nyugatnak politikai viszonyait s minden miniszterénél jobban érti a mi kabinetjeink versengéseinek a saját céljaira való kihasználását s legkevesébbé sem az az ember, a kit diplomáciai jegyzékeink és az Aranyszarvban székelő követeink beszédei meg tudnának félemlíteni.

Ennélfogva nem szabad csodaszámba venni, ha egy ilyen szellemi tehetségű és képességű fejedelem, mint Abd-ul-Hamid, a ki e mellett a keleti cselszövények zeg-zúgaiban nőtt fel, a ki természettől fogva nagymérvben gyanakvó, a panislaimitikus mozgalomnak titkos szárait kezébe szedte és azokat az iszlám egész világára ki akarja terjeszteni és komolyan veszélyeztetett trónja érdekében fel akarja használni. Sőt Abd-ul-Hamid ezt nyíltan teszi, palotája, a Jildiz-köek az utolsó öt év alatt a legtávolabbról érkező mohammedán zarándokok és dervisek gyülekező helye lett; a kikkel ő minisztereinek közvetítése nélkül érintkezik s értesülést szerez mind a három világrész igazhívóinak belső helyzetéről, egyes hagyományok s a korán egyes mondásainak homályos értelme felől felvilágosításokat kér, aggódó lelkiismeretességgel teljesíti a vallás szabályokat, s egy szóval nem csak igaz hívő, hanem arra is törekszik, hogy az igaz hívőknek igazi khalifája legyen, »Istennek földi árnyéka«, »az igazhívők fejedelme« az első khalifák vagy imámok példájára. Ily körülmények között s ily szándék mellett nem lephet meg bennünket, hogy Abd-ul-Hamid ma északi Afrikában, Közép-Ázsia belsejében, Indiában, Khinában, Jávában s a Jóréménység-fokánál igazi khalifa hírében áll s hogy a pénteki imádságok, a melyekbe nevét törvényszerűleg beleszövik, egészen az igazhívők szívéből fakadnak, a minthogy az ő jó voltával mindenki törődik. Ez a tényállás a mily természetszerű, oly jogosult is. A török császárság elleni támadás, támadás az iszlám egésze ellen, támadása annak hierarchikus s egyszersmind világi feje ellen, s csak az önzéstől elvakult rövidlátó ütközhetik meg azon, ha ez a fő a veszély ellen védekezik s az érdekeknek ezt a közösségét »ultima ratio kalifarum«-nak tekinti.

Vámbéry Ármin.

AZ ERKÖLCS TÚLKÖVETELÉSEI.

Az erkölcsstani rendszerek közös hibája, hogy az erkölcsi szabályokban *mindig* a helyes, a kívánatos cselekvést látják kifejezve, jóllehet igen jelentékeny részük éppen nem foglalja magában a követendő irány megjelölését és nem is akar valamelyes a helyes cselekvésre vonatkozó igazságot megállapítani, hanem csak bizonyos irányú cselekvésre determinálni. Vagyis: ezekben az esetekben nem az a czélszerű cselekvés, a melyet az erkölcs előír, hanem az a czélszerű, vagy legalább is az óhajtott cselekvés, a mely az erkölcsi szabály behatása alatt létrejön.

Az erkölcsi szabály ugyanis igen sok esetben számot vet azzal a ténnyel, hogy az erkölcs a tényleges cselekvés meghatározásánál csak *egy* determináló tényező a sok közül. Számol azzal, hogy az erkölcsi szabály csak egyik oldala annak az erőparallelogrammának, a melynek eredője a tényleges cselekvés. Hogy tehát az óhajtott eredő létrejöhesse, az erkölcsi szabálynak nem szabad ennek az óhajtott eredőnek az irányában hatnia, hanem azt az erőt kell kifejtene, a mely *a többi közreható erő nyilvánulása mellett is* az óhajtott eredőt eredményezi.

Nagyon messzire vezetne, ha az erkölcs helyét szabatosabban akarnók megjelölni a cselekvésünket meghatározó tényezők között. Ezért csak röviden jegyezzük meg, hogy a cselekvésünket megszabó tényezőket biológiaiakra és pszichológiaiakra oszt-hatjuk és hogy az erkölcs az utóbbiak egyike.

Cselekvésünk ugyanis függ egyfelől azoktól a tényezőktől, a melyek testünk szervezetében adva vannak s másfelől oly tényezőktől, a melyek erre a szervezetünkre kívülről behatnak. Ennek a behatásnak közvetítője a lelki élet, a melynek egyik legalapvetőbb jelensége, hogy mindazokat a tapasztalatokat és ismereteket, a melyeket szereztünk, egységbe illesztjük. Minden

ismeret, minden tanítás hatása összes többi ismeretünk és tapasztalataink behatása alatt módosul. Cselekvésünk tehát összes az öntudatban jelenlevő ismereteink, tapasztalataink és ezenfelül a szervezetünkben adott egyéb tényezőknek az eredője. Az, a mit erkölcsnek, erkölcsi tanításnak nevezünk, tehát csak egy részecskéje azoknak a tényezőknek, a melyeket ismereteknek nevezünk. Az erkölcsi tanításnak cselekvésünkre gyakorolt hatása korlátozva van először is többi ismereteink, tapasztalataink által, a melyek a cselekvés létrehozásánál éppen úgy hatnak közre, mint az erkölcsi oktatás. De korlátozva van az erkölcs hatása azoknak a tényezőknek közrehatása által is, a melyek testünk szervezetében, annak nagy részt automatikus funkcionálásában vannak adva. Normális körülmények közt tehát teljesen ki van zárva, hogy a cselekvés egészen e tényezők egyikének, például tisztán csak az erkölcsnek hatása alatt álljon. S így, ha az erkölcs jelentékenyebb hatást akar gyakorolni cselekvésünkre, akkor számolnia kell a cselekvésünket befolyásoló többi tényezők hatásával is.

A szerénység példája.

A fentebbi tétel érthetőbb lesz, ha példán igyekszünk azt szemléltetni:

Saját erőnknek, képességeinknek megítélésénél a legteljesebb objektivitás a legczélszerűbb cselekvés. A viszonyoknak egészen elfogulatlan és a valóságnak egészen megfelelő mérlegelése, a bekövetkezendőknek helyes előrelátása, a dolgoknak sem optimisztikus, sem pesszimisztikus, hanem egészen reális felfogása — ez a czélszerű, az óhajtott lelki állapot.

Mégis azt látjuk, hogy az erkölcs nem ezt a legczélszerűbb irányt jelöli ki követendő irányképen, nem a kellő határok közt mozgó önértéket, nem az önismereten alapuló önértékelést kívánja, hanem teljes szerénységet követel, önnönmagunkkal szemben mindennemű elismerést helytelenít, soha sem engedi meg a saját magunk értékének, jelentőségének konstatálását. Az erkölcs a teljes tudatlanság ártatlanságát követeli tőlünk erényeinkre vonatkozólag.

Szóval az erkölcsi szabály a czélszerű magatartás irányától jelentékeny eltérést mutat a szerénységnek, s erőink alábecsülésének irányában. Teszi ezt pedig azért, mert szervezetünkben rejlő okoknál fogva a czélszerű cselekvés irányától az ellenkező irányban való eltérésre van erős hajlandóságunk. Szervezetünk

egész struktúrája, legelemibb, legmélyebb funkciói ugyanis szertelen szubjektivizmusra, önhittségre, képességeink túlbecsülésére készítetnek.

A természet embere, a ki e kérdésre vonatkozó erkölcsi elvektől nincsen befolyásolva, henczeg, igen-igen nagybecsüli magát, teljesen meg van győződve az ő ritka kiválóságáról, páváskodik, homéroszi dicsbeszédeket mond magáról, szóval naiv őszinteséggel átengedi magát azoknak a gondolatoknak, a melyeket a civilizált ember az erre vonatkozó erkölcsi tanítások hatása alatt el szokott nyomni, vagy a melyek nála legtöbbször csak gondolatok maradnak s a melyeket nyilvánítania nem illik. *

Ez a természetes elfogultság abban a mértékben, a melyben az szervezetünkől folyik, czélszerűtlen s ezért az erkölcs annak ellensúlyozására törekszik. Hogy azonban a kellő mederbe visszazoríthassa, feltétlenül hadat izen neki. Már a legzsengőbb gyermekkorban megkezdí a túlságos önhittségnek és önértetnek ellensúlyozását. A közkeletű elvek szerint nevelő szülő, noha saját magától rendszerint semmi optimizmust nem tagad meg gyermeke megítélése tekintetében, a gyermeket füle hallatára nem szokta eldicsérni, sőt rendszerint mindennemű elismerést megtagad tőle.

A legkiválóbb tehetséget családi körben nem merik elismerni; a kis lángésznek nem merik megmondani, hogy szép verseket tud írni, sőt szinte állandó korholással, mintha épen csak arra törekednének, hogy az önmagában való hitnek, az erős önértetnek minden csíráját elfojtsák benne. És ez így megy tovább a nevelő szoba határain kívül is az egész életen végig. Az emberek sohasem bocsátják meg senkinek sem, ha saját értékének tudását nem igyekezik elpalástolni, — még akkor sem, ha ők maguk ezt az értéket túlzott mértékben is elismerik.

* A nemzeti érzés nagyrészt hasonló a civilizálatlan embernek önhitt hetvenkedéséhez, szertelen önértetéhez. A társadalomközi erkölcsan fejletlenségénél fogva a természetes elfogultság e téren még nincsen mérésélve. A mai emberek túlnyomó része úgy ítél arról a társadalmi szervezetről, a melyhez tartozik, mint a kezdetleges ember magamagáról. A nemzeti érzés továbbá teljesen azonos azzal a túlbecsüléssel és elfogultsággal, a melylyel kisebb közösségekre vonatkozólag is lépten-nyomon találkozzhatunk és a melyet Tolstoj úgy fejez ki valahol, hogy a sárga dzsidások mindig a sárga dzsidáserezdet tartják a világ legkiválóbb ezredének.

Az önhittség hasznáról szóló következő szakasz szerint azonban részben igazat is kell adnunk a sárga dzsidásoknak és egyéb sovínistáknak.

Az illetőnek magának sohasem szabad állítania, hogy ő kitűnő szónok, hogy gyönyörű verseket ír, hogy remekül fest; azt hiszem, azt sem illenék mondania egy elismert tehetségnek, hogy 1000 avagy csak 100 ember közt nem találni hozzá hasonló eszűt — (a mi egyébként még nem is volna valami nagy dicséret). Mosolygunk azon a kínai szertartáson, a mely minden alkalommal ilyen ömlengéseket tesz kötelezővé: »én, ronda patkány, bűzös disznó, nyomorult féreg bátorkodom te neked dicső szellem stb., stb.« — azonban magunk nem vagyunk sokkal különbek, mert egyenesen megköveteljük egy jó költőtől, hogy saját verseit gyengéknek tartsa, egy nagy filozófustól, hogy saját munkáinak jelentőségét ne ismerje, azaz helyesebben, hogy ezt hazudja. Ilyeneket nem hazudni legalább is ízléstelenség. Az emberek e részben odáig mennek, hogy legtöbbször rossz néven veszi a tudatos eredetiséget, az önálló gondolkozást, és csak úgy tud mindezzel a »szemtelenséggel« kibékülni, ha az nagy álszenteskedve a szerénység hamis köpeny egében jelenik meg.

Azt hiszem, vagy helyesebben azt *hiszszük*, (mi, nagyon sokan, a kiknek az író mindig csak mintegy szerény vezérszónokaképpen nyilatkozhatik),* nincsen benne semmi túlzás, ha ezt a hazug szerénységet az uralkodó erkölcsi kódex egyik leghatározottabb parancsának tekintjük — jóllehet láttuk, hogy nem az erkölcs hirdette szerénység a kívánatos cselekvés.

Az önhietség haszna.

Sőt még egy lépéssel tovább is mehetünk. A fentebbiekben egyszerűség okáért a legteljesebb objektivitást, a teljesen reális felfogást mondtuk a legczélszerűbb és így a legkívánatosabb lelki állapotnak, holott tulajdonképpen még egy fokkal jobban kell eltávolodnunk az erkölcs hirdette szerénység ideáljától.

Saját magunknak és a környezethez való viszonyunknak megítélésében van egy pont, a melyen túl az objektivitás, az elfogulatlanság már nem hasznos, hanem egyenesen káros tünet, már nem az egészségnek, hanem a betegségnek tünete. Minden alkotáshoz, minden teremtéshez, sőt mondhatni, minden hasznos tevékenységhez szükséges az önhietségnek, az önnön magában való hitnek egy bizonyos foka, önnönmagunknak túlbecsülése, a szigorú objektivitás határain túlmenő hit annak fontosságáról,

* Mennyivel igazabb az angol I, nagy i-vel, a melytől minden angol írás hemzseg.

a mivel foglalkozunk és a mit akarunk. A valóságnak egy bizonyos fokig javunkra eltorzított képe fokozza munkánk eredményességét.

Ennek az önámításnak természetesen nem szabad túlságba mennie, hogy a hasznosság határain belül megmaradhasson. Nem szabad igen nagy aránytalanságnak támadnia tehetségünk és róla való hitünk között. Ha oly dolgokat akarunk, vagy oly dolgokra vállalkozunk, a melyek teljesen lehetetlenek, vagy a melyekre teljesen képtelenek vagyunk, nevetség tárgyaivá leszünk és munkánk eredménytelen marad.

De viszont erős meggyőződésem, hogy nem jött létre semmi nagy dolog az ének jelentékeny túlbecsülése nélkül. Ez a túlzott szubjektivitás egy bizonyos fokig fiziologice szükséges az idegek kellő feszítő erejének előidézéséhez; fokozza a munkakedvet és a munkabírást. Ezért látjuk azt a nagyfokú szerénységet, sőt öntúlbecsülést *Lombroso* szerint valamennyi jelentékeny embernél. A látszat ne vezessen bennünket félre. A szerénység formalitása igen sokszor elfedi a szerénységek lényegét. Lehet valaki kevésbé önhitt, mint II. Vilmos és a mellett látszólag nem kevésbé szerény, mint Darwin. Csakis a nem teljes objektivitás biztosíthatja a határozottságnak, az erélynek, az optimizmusnak, a kitartásnak, szóval az érvényesülés képességének azt a mennyiségét, a melyet minden jelentékenyebb alkotás megkövetel. S ez csaknem egyformán áll mindennemű jelentékenyebb alkotásra; a tett emberére talán nem kevésbé, mint a toll emberére, vagy a filozófusra. Nem tudnám elképzelni egy nagyobb filozófiai rendszer létrejövetelét egy jelentékeny mennyiségű elfogultság és szubjektív túlbecsülés nélkül. Itt is csak ez vihet túl a leküzdendő nehézségeken, csak ez békíthet ki az elkerülhetetlen hibákkal és ez fordíthatja el tekintetünket a kikerülhetetlen tökéletlenségektől, csak ez adhatja meg a szükséges lelkesedést és kitartást a munka elvégzésére. Csak a valóságosnál nagyobb képességben való hit biztosítja a tényleges képességek kifejtését, csak a lehetségesnél nagyobb eredményben való hit biztosítja a lehetséges eredmény legnagyobb fokát.

S a teljes objektivitáson egy bizonyos fokig túlmenő önértetnek ez a haszna a mindennapi cselekvésben épen úgy meg van, mint a nagyobb alkotásoknál.

Tehát nemcsak azt látjuk, hogy az erkölcsi szabály nem fejezi ki teljesen az igazságot, hanem még azt is, hogy az

igazság részben még épen ellentétben is van az erkölcsi szabályival.

Mindennek magyarázata pedig abban rejlik, a mit fentebb mondtunk. Az erkölcsi szabály a biológiai tényezők hatását olyképen igyekszik kiegészíteni, hogy az eredő czélszerű cselekvés legyen. Minthogy pedig az említett tényezők oly erősen hatnak, hogy minden körülmények között feltétlenül garantálják a szerénytelenségnek azt a fokát, a melyre szükség van, az erkölcsnek a legfeltétlenebbül az ellenkező irányban kell nyomást gyakorolnia, hogy a fölös önérzetből valamelyest megsemmisítsen.

Az altruizmus példája.

Az erkölcstannak az altruizmusra vonatkozó tanításai szolgáltatják felfogásunknak legékesebben szóló bizonyítékát. Egészen kétségtelen, hogy a különböző erkölcsstanoknak az altruizmusra vonatkozó parancsai nem fejezik ki a helyes, a czélszerű, a kívánatos cselekvést. Egy oly társadalom, a melynek tagjai úgy szeretnék felebarátjukat, mint saját magukat, feltétlenül elpusztulna. Spencer nagyon szépen fejti ki, hogy minden teremtésnek mindenekelőtt élnie kell, hogy cselekedhessek, s hogy ennél fogva mindazok a cselekedetek, a melyek az életfentartásra szolgálnak, fontosságban megelőzik az összes másnemű cselekedeteket. Vagyis az egoizmus az altruizmus elébe helyezendő. Ha mindenek előtt nem gondoskodnánk kellőképen magunkról, másokról való gondoskodásunk halálunkkal végződne s végül nem volna, a kivel szemben altruisták lehetnénk. Egy egészséges, erős emberekből álló társadalomban aránylag nagyobb lesz a boldogság és csak a kellő egoizmus tesz bennünket képessé az altruisztikus cselekvésre is.

Nyilvánvaló tehát, hogy az altruizmus nem feltétlenül, hanem csak bizonyos határok között helyes.

Mégis azt látjuk, hogy az uralkodó erkölcsi tanítások feltétlenül helytelenítik az egoizmust, az altruizmust ellenben feltétlenül dicsőítik, folyvást csak adakozásra, mások szeretetére, mások kímélésére, mások érdekeinek védelmére, önzetlenségre, sőt önfeláldozásra nógatnak, még a teljes önfeláldozást is helyesnek tanítják, jóllehet az — miként láttuk — nyilvánvalóan helytelen, ellenben arról soha semmit sem szólnak, hogy mily fokig legyünk önzők.

Az erkölcsi tanítás túlkövetelése itt is a determináló hatásban leli magyarázatát.

Szervezetünk az egoisztikus cselekvést csaknem feltétlenül biztosítja. Nagyon csekély a veszély, hogy valaki minden erkölcsi behatás nélkül, tisztán fiziológiai alapon annyira önfeláldozó legyen, hogy egoizmusának kívánatos mértéke is veszélyben forogjon. Vannak ugyan az altruisztikus cselekvésnek is szervi garanciái. Az anyai szeretet igen nagy részben nemcsak erkölcsi, hanem szervezeti biztosítékokon is nyugszik. A szimpátia, a másokkal való együttérzés is fiziológiai jelenség. Mások fájdalmának látása nekünk is fájdalmas. Az altruizmus szervezeti alapjai azonban elenyészően csekélyek azokhoz a testünkben adott tényezőkhöz képest, a melyek egoisztikus cselekvésre készítenek.

Az erkölcsnek tehát az egoizmus szükségességével egyáltalában nem kell törődnie. Arról eléggé gondoskodva van. Ellenben a legerősebben kell az altruizmust prédikálnia, ha azt akarja, hogy az egoizmust csak némi csekély mértékben is sikerüljön ellensúlyoznia. Az erkölcsnek tehát a tényleg célszerű cselekvés irányával szemben a legellentétebb irányban a legnagyobb nyomatókkal kell hatnia, hogy csak némi altruizmust is sikerüljön létrehoznia.

A mit az erkölcs az altruizmusra vonatkozólag tanít, az semmi igényt sem tart az igazságra és a célszerűsége, az csakis hatásában, mint cselekvésünket determináló momentum célszerű. Egészen hasonlóan vagyunk az erkölcsnek a nemi életre és sok minden egyébre vonatkozó tanításaival. De fölösleges fáradság volna mindezeket külön-külön végigmenni. A felhozott példák is megvilágítják, hogy az erkölcsi szabályok nagy része nem a helyes cselekvést hirdeti, hanem hogy bennünket a helyes cselekvésre befolyásol és hogy e célból mint a cselekvésünket meghatározó erőparallelogramma egyik oldala a közreható többi erőket olyképen igyekszik kiegészíteni, hogy eredőjük a helyes cselekvés legyen.

Az erkölcs egyéni relativitása és az átlag-erkölcs áldozatai.

A mondottakból folyik, hogy az erkölcs ezt a determináló szerepét csak egy átlag-természet alapul vételével oldhatja meg és hogy csakis ott töltheti be feladatát, a hol ez az átlag-természet tényleg meg van. A hol azok a tényezők, a melyeket az erkölcs ellensúlyozni akar, a normálisnál erősebbek vagy gyengébbek, ott az erkölcs vagy nem elég erős eszköz, vagy pedig túlerős eszköz. A hol in concreto nincsenek meg azok a

többi tényezők, a melyeket az illető erkölcsi szabály feltételez, ott ez a szabály nem is lesz czélszerű kiegészítője a közreható tényezőknek. Ha akár a szervezet, akár valamely más tényező az átlagosnál fokozottabb mértékben hat a kívánatostól eltérő cselekvésre, akkor az erkölcs elégtelen eszköz. Ez az eset egyébként nagyon gyakori a teljes normalitás mellett is. Egyéb tényezők ugyanis oly erősen hatnak ellenkező irányban, hogy a legtúlzóbb erkölcs is gyenge ahhoz, hogy a kívánatos cselekvésre determináljon. Ezek az esetek eléggé ismeretesek.

Sokkal kevesebb figyelemben részesültek ellenben azok az esetek, a melyekben a cselekvő szervezete az átlagosnál gyengébben hat az erkölcsösei ellenkező irányban, a midőn tehát maga a szervezet a rendesnél közelebb hozza a cselekvőt a kívánatos cselekvéshez, vagy a midőn nem a cselekvő szervezete, hanem egyéb közreható tényezők hatnak a szokottnál erősebben az erkölcsös cselekvés irányában.

Ilyenkor oly tünet keletkezik, a melylyel nagyon keveset foglalkoztak, a *túlerkölcös cselekvés* tünete, vagyis az a cselekvés, a mely ugyan a rendesnél jobban megfelel az erkölcsi szabálynak, de a mely épen ezért távolabb áll a kívánatos, a czélszerű cselekvéstől. Az erőparallelogrammának erkölcsi oldala itt is változatlanul hat, jóllehet a többi oldal a szokottnál csekélyebb erőt képvisel, itt is helytelen eredőnek kell tehát létre jönnie.

Jaj annak, a kiben nincsen meg az érvényesülni vágyó önérzet kellő mértéke, a kiben nincsen meg a tényleges erőn túlmenő bizalom, az önhittségnek átlagos mennyisége és a ki azért mégis nagy mértékben ki volt téve a feltétlen szerénységet prédikáló erkölcsstan behatásának. Az ilyennek cselekvése az uralkodó erkölcs befolyása alatt a czélszerűn alul fog maradni. Neki e részben vagy semminő erkölcsi ellensúlyozásra nem volna szüksége, avagy ha nagyon félénk és bátortalan, még épen ellenkező irányú, bátorító, edző, biztató erkölcsre volna szüksége.

Hogy ez mennyire így van, mindenki tapasztalhatta, a kinek olyan gyermeke vagy barátja van, a kiben a rendesnél kevesebb van meg a normális önérzetet és önbizalmat gerjesztő biológiai és pszichológiai tényezőkből, a ki erejét alábecsüli, a ki munkáját nem látja elég fontosnak, vagy elég eredményesnek, a ki állandóan túlsötéten lát, az akadályokat túlnagyoknak nézi. Mindaz, a ki egy ilyen a rendesnél elfogulatlanabb, vagy épen az ellenkező irányban elfogult leiekbe eléggé bepillantott, az méltányolni tudja az erkölcs determináló szerepéről itt elmon-

dottakat. Egy ilyen embernek nem szerénységet, nem objektivitást, hanem elfogultságot, önbizalmat, önhittséget, egyéniségének túlbecsülését kell prédikálni. Ilyen embernek azt kell hajtani: Tartsd helyesnek saját véleményedet; ne törődj másokkal; arra igyekezz, hogy az történjék, a mit te akarsz; cselekedj, nyilatkozz bátran; légy határozott; éld ki bátran a saját életedet, a saját egyéniségedet. Nem azt mondjuk neki, légy jó és igazságos, hanem azt, hogy légy kíméletlen és erős.

Ide tartoznak a remeték, a flagellánsok, s az erkölcs szó szerint való követésének azok az áldozatai, a kik igazabbak, jobbak, becsületesebbek embertársaiknál, de a kik élethetlenebbek, ügyetlenebbek, a kikben nincsen meg a hazugságnak, a furfangnak s a megalkuvásnak az a mennyisége, a melyet az eredményes, a saját magunkra és másokra nézve hasznos élet megkövetel.

Az erkölcsnek ideálja az individualizált erkölcs volna, a mely nem átlag-tulajdonságokkal, hanem tényleges egyéni sajátosságokkal dolgoznék. Az élet természetesen nem tudja megvalósítani ezt az ideált. Azonban egy a mainál fejlettebb és tudományosabb gyermeknevelés feltétlenül az erkölcsi nevelésnek is messzemenő individualizációját fogja magával hozni. Ez a követelmény szükségképeni folyamánya az erkölcs relativitásának, annak az egyéni relativitásnak, a melyet kifejtettünk. Mert nem elég az erkölcsnek népek és korok szerinti viszonylagosságát felismerni és a népek meg korok határain belül az erkölcs abszolút voltában hinni. Az erkölcs relativitása népeken és korszakokon belül tovább megy le egészen az egyéniig. S miként ma már lehetetlennek tartjuk a minden idők és népek számára egyenlő erkölcs ideálját, ép oly helytelen a különböző szervezetű emberek részére azonos erkölcs. Ez a dogmatizmus ép oly helytelen, mint amaz. Ezt a dogmatizmust pedig nem kerülhetjük el mindaddig, a míg fel nem ismerjük, hogy az erkölcsnek nagy része nem fejez ki igazságot, a míg fel nem ismerjük az erkölcs determináló célzatát, a míg be nem látjuk, hogy az előírással cselekvés rendszerint nem azonos a kívánatos cselekvéssel.

A névleges és a tényleges erkölcs.

Sűrűn ismétlődő megfigyelése úgy az ethika és a lélektan művelőinek, mint az irodalom embereinek, hogy az emberek az erkölcsi parancsok nagy részét nem tartják meg. *Spencer Herbert*-nél állandóan ismétlődő tanítás, hogy kétféle erkölcsi

kódexünk van: egy névleges és egy tényleges, az egyiket valljuk, a másikat követjük. *Pikler Gyula* is állandóan megkülönbözteti az emberi cselekvés vallott elveit a tényleges cselekvés igazi elveitől.

Ez a megfigyelés magában véve igen helyes, de helytelenek e jelenség különböző magyarázatai, a melyek bírálatába ezúttal nem bocsátkozhatunk.

Az itt kifejtett alapfelfogás megmagyarázza, hogy miért *kell* cselekvésünknek az erkölcsi parancsok nagy részétől eltérnie. Azért, mert azok nagy része nem is arra való, hogy követtessék, nem is az a céljuk, hogy megtartassanak. A névleges kódex egy nagy részének éppen az a célja, hogy létrehozza azt, a mit Spencer — helytelenül — tényleges kódexnek nevez. Tényleges cselekvésünk nem kódex. Az abban kifejezésre jutó elveket nem valljuk, hanem azokat éppen ellenkezőleg tagadni szoktuk. Nem is vagyunk velük egészen tisztában, mert azok bevallott elveinknek és egyéb determináló tényezőknek nagy részt nem öntudatos eredői.

Csakis, ha az erkölcs determináló célzatát felismertük, érthetjük meg, hogy az emberek éppen akkor járnak el helyesen, a mikor az erkölcsi szabályok egy részét nem követik teljesen. Soha sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy erkölcstelen cselekvés alatt nem szabad egyszerűen az erkölcstől eltérő cselekvést értenünk, mert hiszen alapfelfogásunk szerint magának az erkölcsnek célja is az erkölcsi szabálytól némileg eltérő cselekvés. Erkölcstelennek tehát csakis a cselekvést szabad tekintenünk, a mely az erkölcsi szabálytól jobban eltér, mint a hogy azt az erkölcs maga is célba vette.

A tényleges és a névleges erkölcs különbsége tehát egyáltalában nem az emberek rosszaságából vagy tökéletlenségéből, hanem az erkölcsnek legsajátosabb természetéből folyik.

Az erkölcs tehát nem is az igazi ideál. Csak azért kell törekednünk az erkölcs követelte ideálra, hogy elérhessük az igazi ideált. *Tolstoj* ebből valamit felismer, de nem ismeri fel belőle azt, a mi éppen a lényeges. *Tolstoj* belátja a *Kreutzer-szonáta* végszavában, hogy az erkölcsnek nem szabad megvalósítható parancsokat szabnia, hanem megvalósíthatatlan ideált kell kitűznie. Éppen ebben látja *Tolstoj* a keresztény vallásnak más vallásoktól való különbségét. Ez a különbség szerinte nem a követelmények különbözőségében rejlik, hanem az útmutatás módszerének a különböző voltában. A keresztény vallás — úgy-

mond *Tolstoj* — mindig elérhetetlen tökéletességre utal és ezzel a módszerrel igazolja *Tolstoj* a maga erkölcsi tanításait is. Elismeri, hogy lehetetlenséget követel a *Kreutzer-szonátá*-ban, de azt tartja, hogy ez nem hiba, mint sokan hiszik, hanem ellenkezőleg előny. Íme, *Tolstoj*, a morál nagy praktikusa megérezte a hatás titkát és belátta az igazságnak azt a felét, a melyre gyakorlati eredmények eléréséhez szüksége volt. De *Tolstoj*, az igen gyarló theoretikus az igazságnak ezen az egyik felén túl nem is tudott eljutni. Hogy ez az elérhetetlen — különben is csak *normális körülmények* közt elérhetetlen — mintakép, nem is az igazi ideál, hanem egyszerűen csak eszköz, — hogy ez a mintakép, mihelyest rendellenes körülmények következtében megvalósul, azonnal borzasztó torzképpé válik, ezt már nem ismerte fel *Tolstoj*.

Erkölcstan és erkölcs.

Teljes félreértés volna az itt kifejtettekben az erkölcs szükségességének vagy czélszerűségének tagadását látni. Sőt épen ellenkezőleg, felfogásunk az erkölcs szükségességének csak újabb bizonyítéka. Nyilvánvaló, hogy az erkölcsnek, illetőleg szabatosabban: az erkölcsi szabályok egy részének ilyenén felfogása a hasznossági iskola keretében mozog, annak csak egy minősítését tartalmazza és csak abban különbözik tőle, hogy míg az utilitarius ethikusok szerint az erkölcs a czélszerű cselekvést hirdeti, addig szerintünk a czélszerűség nem jut kifejezésre az erkölcs tanításaiban, hanem csak azok hatásában rejlik.

Mindazonáltal az itt kifejtett elvek bizonyára sokak előtt veszedelmeseknek, sőt egyenesen erkölcsteleneknek fognak tetszeni. Ezzel a felfogással szemben ki kell emelni az erkölcs és az erkölcs tudománya közötti különbséget. Az erkölcs cselekvési szabályokat, parancsokat és tilalmakat tartalmaz. Az ethika pedig az a tudomány, a mely e parancsokkal és tilalmakkal foglalkozik. Ez a különbség teljesen megfelel a pozitív jog és a jogfilozófia között fennálló különbségnek. Az ethika maga nem állít fel parancsokat és tilalmakat, hanem csak azt kutatja, hogy honnan erednek, miként jönnek létre, miként hatnak, miként változnak, miktől függenek ezek a parancsok és tilalmak. Ha az erkölcstan gyakorlati erkölcsöt prédikál, akkor egészen ugyanabba a hibába esik, mint a jogfilozófia, a midőn természetjoggá kövesül. Az ethika elve: je n'oppose rien, je ne propose rien, J'expose. Az ethika befolyása ezekre a parancsokra és tilal-

makra nem közvetlen, hanem csak oly közvetett, mint bármely más tudományé. Az etikáknak azonban rendes hibájuk, hogy erkölcsöt akarnak prédikálni és hogy mennyire hajótörést kell szenvedniök ezen a törekvésen, az legvilágosabban akkor tűnik ki, ha meggondoljuk, hogy az erkölcs legnagyobb részének nem célja igazságokat kifejezni, hanem czélszerű eljárásra determinálni. Az etikának célja pedig a determináló szabályokra vonatkozó igazságokat kifejezni. Világos, hogy ez a két feladat sohasem találkozhatnak.

Még Spencer sem ment e félszogségtől. Nem elégedett meg azzal a világossággal, a melyet az erkölcsi szabályok eredetére, céljára, hatására és fejlődésére vetett, hanem tovább menve a helyes erkölcsi szabályokat is meg akarta állapítani. S míg a nála kisebb szellemek e fonák törekvésben rendesen moralistákká változnak s elvesztik a tudományos összefüggések fonalát, addig az ő éles és szigorúan természettudományi elméje a tudományos szempontot ugyan nem tévesztette el, de viszont nem engedte őt moralistává átalakulni. A hol praktikus morált akar nyújtani, rendszerint csak diaetetikát ír; czélszerű egészségügyi és másféle magatartást ajánl. Az ő példája igen jól mutatja, hogy az életrend még nem erkölcs és hogy — jóllehet az erkölcs czélszerű — nem mindaz, a mi czélszerű cselekvési szabály, egyúttal erkölcs.

Még kifejezetten is ismételjük, hogy a túlzó erkölcs nem meríti ki az erkölcs egész tartalmát és hogy oly erkölcsi tételek is vannak, a melyek egyenesen a helyes, a czélszerű cselekvést fejezik ki. Ha teszem p. o. a czélszerű cselekvés nem tűr meg fokozást, akkor az erkölcs nem folyamodhatik a túlkövetelés eszközéhez. A nagy önhittségre hajló embernek mondhatom, hogy légy szerény, e helyett, hogy légy mérsékeltlen önhitt; de már a tolvajlásra hajlónak nem mondhatok egyebet, mint hogy ne lopj. Ily esetekben a túlkövetelés eszköze helyett másféle biztosítékokhoz kell folyamodni.

Egészen helytelennek tartanok tehát, ha valaki az egész erkölcsant a túlkövetelések alapjára akarná helyezni, de viszont azt tartjuk, hogy az erkölcsnek egy igen nagy területét mindaddig teljesen félre fogják érteni, a míg az erkölcs túlkövetéseinek szerepe kellő figyelemben nem részesül.

A czélszerűség az igazság mezében.

És itt eljutottunk egy nagy kérdéshez, a mely bizonyára már régen az olvasó ajkán van és a melynek megérintése nélkül még ez a vázlatos eszmemenet is túlságosan hézagos maradna.

Ki az, a ki a túlzás szükséges mértékét kiszámítja? Ki mérlegeli cselekvéseink minden rejtett rugóját, hogy azután a megfelelő irányú és intenzitású erkölcsi tanítást megtalálja? A nagy vallásalapítók és erkölcs reformátorok vajjon így jártak-e el? Jézus Krisztus kiszámította volna a gonoszság és az önzés testi stimulusainak hatását és úgy jutott volna rá az önmegtagadás, az önfeláldozás abszolút tanának szükségességére, ezért tanította volna a test megvetését, a test vágyainak bűnös voltát? Avagy a vadak javas-embere felállítja-e a helyes cselekvés erőparallelogrammáját és így számítja e ki, hogy a helyes cselekvés eredője micsoda erkölcsöt kíván? Így tett-e Mózes vagy Mohamed, vagy Buddha?

Bizonyára nem. De mi marad meg akkor az erkölcs túlkövetelései tanából? s mi marad meg — tehetjük hozzá — az egész hasznossági erkölcsstanból?

Szerintünk azok az utilista ethikusok, a kik az erkölcs hasznosságának öntudatos, világos belátásában hisznek, e részben tévednek. Miként a szomjas ember az ivás czélszerű cselekedetét elvégzi a nélkül, hogy ennek a czélszerűségnek fiziológiai, mechanikai és kémiai mivoltával tisztában lennie szükséges volna, úgy egyéb cselekedeteink is czélszerűek lehetnek a nélkül, hogy e czélszerűségnek szabatos okozati lánczolatáról tudomásunk volna.

Tolstojnak, ennek az — ismétlem — bámulatos gyakorlati érzékű moralistának, a ki utolérhetetlen művészetét is a gyakorlati erkölcs szolgálatába állította, *Az én gyanúsom* című könyvében felette becses és nagyérdékű adalékokat találunk arra nézve, hogy milyen az a lélektani folyamat, a mely hitünk czélszerűségére vezet. Tolstoj kitűnő vizsgálati objektum, mert rossz theoretikus, nevezetesen nagyon fogyatékos logikájú ember lévén, olyképen tárja elénk lelki világát és eszméinek fejlődését, hogy finom megfigyelései és őszintesége daczára semmit sem képes meglátni azokból a tényleges okokból, a melyek az általa leírt lelkiállapotok mögött rejlenek, s így rendkívül érdekes önleírását nem homályosítja meg semmiféle tudományos elmélet,

semmiféle elméleti tendenzia. Könyvéből az őt jellemző plasticitással tűnik ki, hogy miként vezette őt az emberi indulatok megfigyelése ezeket az indulatokat negáló erkölcsi elvekre, hogy miként tudta ő megtalálni a célszerűt és a mellett mégis azt hinni, hogy az igazat találta meg.

De még ő nála is jobb példa *Nietzsche*, ez a szárnyaszegett, beteg fanatikusa az erőnek és az egészségnek. Mert míg Tolstoj erkölcsé az uralkodó erkölccsel egy irányban halad, addig a Nietzscheé teljes ellentétben van vele és ennélfogva szembeötlőbb, rikítóbb példa.

Ki ne tapasztalta volna magán vagy másokon a neurasthenikusok csodálatát az aczélos, ruganyos erő iránt? Minden filozófáló neurasthenikus moráljában van egy kis nietzscheizmus. Spencer gyönyörű fejtegetései a *Principles of Ethics*-ben az egészséges ember boldogságáról és boldogító képességéről kétségtelenül e rovatba tartoznak. Talán különösnek tetszhetik, ha Spencerben az altruizmus filozófusában a nietzscheizmus némi csiráját vélem felfedezhetni. Azonban mégis így van. Az ő nagy mérséklete és természettudományi szigorúsága azonban — miként említettem — nem engedték őt gyakorlati moralistává válni és józan diaetetikussá tették őt, valahányszor gyakorlati igyekezett lenni. Így neurastheniájából fakadó rajongása az egészségért, a nyugodt és ruganyos erőért csak a *pihenés erkölcsösségének* és a *túlszorgalom erkölcstelenségének* megírására vezették őt. (Szintén egészen érdekes jelenségek e tanulmány szempontjából.)

Ellenben a végletekig neurasthenikus és teljesen fegyelmezetlen és mérsékeletlen *Nietzsche*, a ki minél tehetlenebb és betegebb lett, annál vadabban rajongott az ő napóleoni ideáljáért, izzó gyűlöletre gerjedt mind az iránt, a mi beteg, a mi lágú és hajlékony. Sokkal szubjektívebb volt, semhogy megláthatta volna, hogy az emberek mily nagy mértékben megfelelnek az ő ideáljának és hogy ennélfogva mily kevés szükségük van az ő ideáljára. Nem vette észre, hogy az emberek mennyire ridegek, kegyetlenek és kemények. Ő neki csak a gerincztelen puhányok, az erőtelen, akarattalan, áradozó, erényes lágyság számára volt szeme és vad gyűlölettel átkozta azt a krisztusi morált, a mely mind ezt hirdeti. Azt írja egy, a napokban megjelent, hátrahagyott művében: »Ich habe das Glück, nach ganzen Jahrtausenden der Verirrung und Verwirrung den Weg wiedergefunden zu haben, der zu

einem Ja und einem Nein führt. *Ich lehre das Nein zu Allem, was schwach macht, was erschöpft. Ich lehre das Ja zu Allem, was stärkt, was Kraft aufspeichert, was das Gefühl der Kraft rechtfertigt.* Man hat weder das Eine noch das Andere bisher gelehrt; man hat Tugend, Entselbstung, Mitleiden, man hat Verneinung des Lebens gelehrt. Dies Alles sind Werthe des Erschöpften... Man soll das Verhängnis in Ehren halten, das Verhängnis, das zum Schwachen sagt: »Geh' zu Grunde«... Die Tugend ist unser grosses Misverständnis.« Könyvének címe *Der Wille zur Macht* is ezt a gondolatot fejezi ki.

Nietzsche közel jutott az igazsághoz és nagyon közel jutott az élethez. Míg őt a lágy erény elleni gyűlölet meg undor s a kíméletlen erő csodálata emésztette, addig körülötte a nagy világegyetemben víz felett és víz alatt földön és föld felett szüntelenül és csaknem azzal az önző kíméletlenséggel folyt a létért való küzdelem, a hogyan azt a szegény beteg követelte. Az a küzdelem zajlott körülötte, amelynek mottója: *Der Wille zur Macht*. Ennek [a küzdelemnek a zaja] czáfolja meg *Nietzschei* Ez teszi az ő erkölcsét rossz erkölcsé.

Ebből az egy szempontból, természetesen nem érthetjük meg az egész *Nietzscht*. Azt hisszük azonban, hogy jelentős nyom annak megértésére, a mi benne a leglényegesebb és egyszerűs mind jó illusztrációja annak, mint jó létre a czélszerű tanítás abban a hitben, hogy az az igaz tanítás. Ebben a példában látom én legjobb magyarázatát annak, hogy a keményeknek miért oly lágy az erényük és hogyan hordhatják az alapjában véve mégis csak gonoszszívű emberek ajkukon állandóan a jóság ígét.

Dr. Somló Bódog.

A PÁRBAJ ANGLIÁBAN ÉS NÁLUNK.

»Ja, als der Major Duvent den grossen Israel Löwe auf Pistolen forderte und zu ihm sagte: Wenn sie sich nicht stellen Herr Löwe, so sind sie ein Hund! da antwortete dieser: Ich will lieber ein lebendiger Hund sein, als ein toter Löwe! Und er hatte recht. — Ich habe mich oft genug geschlagen, um dieses sagen zu dürfen.« Ezt Heine a poéta mondja a Buchle Grandban s a romanticismus utolsó képviselőjének megbocsátható e gyengeség, melyet a párbaj, mint a középkori romantika maradványa iránt tanúsít. Kevésbé érthető, hogy azok a komolyaknak látszó publicisták, a kik Magyarországon a párbaj ellen írnak, szakértelmüket annak felemlítésével szokták igazolni, hogy már volt párbajuk vagy még lehet párbajuk, mert »a párbaj bolondság ugyan, de hát a társadalmi előítélet, a becsület hiányos védelme, a katonai kényszer« s így tovább az ismeretes melódia szerint. Ha ezzel a szokásos ouverture-rel szemben azzal a talán felesleges subjectiv kijelentéssel legitimálom soraim jogcímét, hogy sohase párbajoztam, de sőt nem is fogok párbaj ózni, úgy ennek két oka van: az egyik, hogy a mit mondani kívánok, az nem szürke elmélet, a másik hogy a párbaj kérdésnek sajnos sohasem szünetelő actualitását ez egyszer nem gyászos kimenetelű párbaj, hanem egy meg nem történt párbaj élesztette. Az nem lesz talán ezek után meglepő, ha soraimmal nem a párbaj ellen küzdök — hisz a kit Schopenhauer, Nordau vagy a saját józan esze meg nem győzött, annál e fáradság úgyis »loves labour lost« volna, — hanem küzdök a *hamis jelszavak* ellen, melyekkel a párbaj-ellenes mozgalmakban, cikkekben nap-nap után találkozunk. E küzdelemhez adja meg az archimedesi pontot a párbaj története Angliában.

Anglia jogi konzervativizmusának egyik legfrappánsabb példája az a tény, hogy még a jelen század elején is, midőn a párviadalt egyébként, mint látni fogjuk, a legszigorúbban üldözték, a perdöntő párbaj, mint törvényes intézmény állott fenn úgy büntető, mint polgári ügyekben. Csak midőn 1817-ben egy Thornton nevű egyén ellen, kit az esküdttbíróóság gyilkosság vádja alól felmentett, a meggyilkolt fivére felebbezés helyett a régen szokásban volt perdöntő párbaj megengedését kérte, és a bíróság ezt meg nem tagadhatta,¹ csak ekkor lázadt fel a közvélemény, a minek következménye volt, hogy 1819-ben III. György törvényével végleg eltörölték a »trial by battle« néven fennállott monstruozitást. Másrészt azonban a párbaj, noha sajátos törvény tárgya sohasem volt,² vagy talán éppen ezért mindig szigorú megtorlásban részesült. A jogtörténeti madártávolságból nézve a kérdést, az eredmény a következő: ha két ember összeveszett s az egyik szóval vagy írásban kihívta a másikat, a kihívót büntetendő cselekményre való felbujtásban mondták ki bűnösnek és rendszerint a star chamber,³ e félig törvényhozó, félig bírói testület ítelt felette. Ha a párbajozó felek tényleg megvívta, a nélkül, hogy valamelyik fél megöletett, vagy megcsonkítottatott volna, úgy a másik felet »assault and battery«,⁴ valamint a viaskodás miatt büntették, mert helyesen megállapított jog az, mondja Stephen,⁵ hogy a kölcsönös beleegyezés a törvényellenes cselekményt, mint a minő a viaskodás is, nem fosztja meg büntetendő jellegétől. A másnemű sebesüléssel végződő párbaj egyszerű támadás (assault) számba ment, tekintet nélkül a szándékra, melylyel a sebeket okozták. Egész a jelen század elejéig, midőn 1803-ban a szerzőjéről Lord Ellenborough Act (43. Geo. III. c. 58)⁶ néven idézett törvény a testi sértést igen szigorú repressióban részesítette, az ily kimenetelű párbaj csak vétség (misdemeanour)

¹ Taillandier: Reflexions sur les lois pénales de France et d'Angleterre 23.

² Stephen: History of the criminal law of England III. 99.

³ Star chamber: régi bíróság, mely a privy council tagjaiból és a peerekből állt s oly ügyekben ítelt, melyekben a rendes bíróságokat a pártok befolyásolhatták volna. Black: Law dictionary 1119.

⁴ Assault: a testi épség ellen irányuló fenyegetés; assault and battery: a személy elleni támadás megkezdése, a mennyiben súlyosabb cselekmény fenn nem forog.

⁵ I. m. III. 100.

⁶ Stephen: I. m. III. 113.

volt. Másként állt azonban a dolog a halálos végű párbajokkal, melyek életben maradt részesét gyilkosság vagy emberölés miatt büntették, a következő megkülönböztetés szerint: Ha a felek hirtelenében kaptak össze és első felhevülésükben a sértés színhelyén vívtak meg, a halálos végű. Párbajt, bárminő súlyosak voltak is egyébként körülményei, mindig csak emberölésnek tekintették. Stephen 1688-ból idézi Walternek esetét, ki párbajban átszúrta egy Pimm nevű egyént s ezután szitkozódások közt fejére taposott, mégis noha az esküdtek a cselekmény brutalitását tekintve, gyilkosságot kívántak megállapíttatni, a bíróság csak emberölésben mondta ki bűnösnek a vádlottat. Ha ellenben a párbajt megfontoltan, hideg vérrel vívták, úgy Angliában sohasem volt vitás, hogy az életben maradt fél gyilkosságban bűnös, noha az esküdtbíróság nem egyszer mentette fel ennek ellenére a neki rokonszenves vádlottat. Csemegi Károly btk.-ünk nagyemlékű szerzője a btk. javaslat tárgyalása alkalmából Simonyi Ernővel szemben azt állította,¹ hogy Angliában sem büntetnek minden halálosvégű párbajt gyilkosság vagy emberölésként s állítását az 1794-ben elbírált E. v. Purefroy esettel kívánta igazolni, melyben az esküdtbíróság elnöke oda nyilatkozott, hogy az esküdtek esetleges felmentő verdiktje, ha a törvény szigorának nem is felelne meg, »kedves lesz Isten és ember előtt«. Egy közbeszólót, ki az angol bíró charge-át egyéni véleménynek mondta, Csemegi azzal torkolt le, hogy »a szakférfiú nem fogja Anglia legfőbb bírói egyikének bírói funkcióban adott utasítását egyéni véleménynek venni«. És mégis nem Csemeginek, hanem a közbeszólónak volt igaza, mert Wharton, kire Csemegi hivatkozott, a Purefroy esetet éppen annak illusztrálására említi,² hogy »the english judges, though generally laying down the law with becoming precision, sometimes go beyond any of our American authorities, in *mawkish sensibility for the accused*«.

Coke³ tekintélye nem enged kétséget az iránt, hogy az előre meghatározott párbajt az angol jog mindig mint gyilkosságot büntette. Kétségtelen tény egyébként, hogy a normann

¹ Löw: Anyaggyűjtemény, II. 514.

² A treatise on the criminal law of the united states. (6. kiadás.) II. 58. k.) jegyz. (Csemegi szerint, ki valószínűleg más kiadást használt 376.1.) Megjegyzendő egyébként, hogy Wharton amerikai kriminalista s így az angol jogban nem elsőrendű tekintély.

³ Third institute c. 72. Fol. 157.

hódítás előtt a párbajt Angliában egyáltalán nem ismerték s gyakorivá ugyan csak francia befolyás alatt vált a 17. sz. elején.¹ Csak a francia lovagiasság és vérmérséklet volt képes a párbajt elszaporítani, az a temperamentum, melyről Montaigne írja: tégy három francziát a lybiai sivatagba s nem telik bele egy hónap, hogy ki ne kaparják egymás szemét.

Ennyit a históriából. A tételes angol jog csak kevésbé tér el az eddigi vázolt állásponttól. Az alapelv, mint láttuk, az, hogy a párbaj nem részesül privilegizált büntetőjogi elbánásban s az eredmény szerint minősül. A tételes jogra nézve alapvető Stephen-féle Digest of the criminal law szerint (67. és 68. szakaszok): vétséget követ el (melynek büntetése fogház és pénzbüntetés),² a ki mást párviadalra kiki vagy szóval vagy a kihívás közvetítésére reábírní törekszik,³ még akkor is, ha a párbaj meg nem történt.⁴ A többi — nem épen nagyszámú angol kriminalista e felfogástól kevésbé tér el. Harris⁵ a fogház és pénzbüntetés alkalmazását vagylagosnak mondja s hozzáteszi, hogy a kihívóval szemben elkövetett sértés bármily nagy volt, mentségül nem szolgálhat, legfeljebb enyhítheti a bíróság ítéletét. Az 1879-iki angol btk. javaslat (Draft code 97. §.) szerint, melynek azonban tekintettel az angol »horror codificationis«-ra kevés reménye van, hogy valaha törvényerőre emelkedjék, a kihívás (challenge to fight) kizárólag pénzbüntetéssel toroltnának meg.⁶ A magyar btk. 296. §-ának tényállásával egyezik nagyban és egészben az a vétség, melyet az angol jog affray szóval jelöl. Affray ugyanis a nyilvános helyen „*Ő felsége alattvalóinak borzalmára*” (to the terror of His Majesty's subjects) véghezvitt páros viaskodás, a mi a párbajra való fegyveres kiállástól csak annyiban tér el, hogy egyben a közrend ellen is irányuló deliktum. Büntetése fogház és pénzbüntetés.⁷ Ha a párbaj nem nyilvánosan történik, úgy mint támadást (assault) büntetik.⁸ Ha a viaskodás eredménye az egyik fél halála, úgy Harris szerint⁹ az élve maradót gyilkos-

¹ Buckle: History of civil, in Engl. III. 137. note 71.

² H. Stephen—Muhry: Handbuch des englischen Strafrechts. 141.

³ James F. Stephen: Digest. 49.

⁴ Russel: Treatise on crimes etc. II. kiad. I. 275.

⁵ Principles of the criminal law. IV. ed by A. Agabeg 1887. 112.

⁶ Schuster a Liszt: Strafrecht der Staaten Europas-ban 640.

⁷ Shirley: A scetch of the criminal law. 10.

⁸ Stephen—Mühry i. m. 133.

⁹ I. m. 182.

ság miatt büntetik, a mennyiben a párbaj előre el volt határozva vagy elég idejük volt a feleknek, hogy lehűljenek (time for cooling) vagy végül más körülmények közt is, melyek előre megfontolt gonosz szándékra mutatnak. Így például szolgál az utóbbi esetre;¹ *A* és *B* összevesztek. *A* kardot ránt és *B* felé dőf, *B* csak ekkor húzza ki kardját, vívznak és *B* elesik. *A* gyilkosságban bűnös, mert a dőfés, mielőtt még *B* kardot rántott volna bizonyítja, hogy *A* *B*-nek élete ellen tört. Az angol jogi gondolkodás egész puritán naivitását tárja fel előttünk ez az eset, mely csak azt bizonyítja, hogy az angol jog, noha tagadja a volenti non fit iniuria elvnek bárminő befolyását a párbaj büntetésének enyhítésére, az elvet mégis egész komolyan veszi, ámbár nyilvánvaló, hogy ama regényes heroizmussal kiejtett szavak, pl.: »egyiküknek meg kell halni«, nem az eredménybe való beleegyezést, hanem azt jelentik, hogy mindkét fél az »egyikünk« alatt a másikat érti. Emberölés (manslaughter) a párbaj csak akkor, ha a hirtelen keletkezett viszályból kifolyólag a felek nyomban megvívznak vagyis másszóval az az eset, mely a mi ú. n. társadalom-erkölcsi felfogásunk szerint voltaképp nem is párbaj. Menthető csakis az ökölvívás (tehát nálunk szintén nem párbaj), ha keztyűvel (sparring match with gloves) zárt helyiségben becsületesen (fairly) ment végbe. A párbaj folytán beállott sebesülés — fontibus non distinguenti-bus — a közönséges büntetőjogi elbírálás alá esik. Megjegyzendő egyébként, hogy a »killing by fighting«-re nézve a most előadottakban tett megkülönböztetések sem a párbajra vonatkozó különös szabályok, hanem csakis az ölesnél általában felállított megkülönböztetések alkalmazása párbaj esetében.

Sir James Fitzjames Stephen állítása,² hogy az angol jognak a párbajra nézve tényleg vannak sajátos szabályai, csak annyiban felel meg, hogy a részesség szabályai szigorúbbak mint egyéb bűncselekmények esetében. Kétségen kívül álló tétel ugyanis, hogy az életben maradt fél segédje ép úgy bűnös a gyilkosságban mint maga a fél, de sőt a legújabb korban általánosan uralkodó nézet, hogy a megölt egyén segédje is bűnösnek mondandó a gyilkosságban! Igaz ugyan, hogy már Lord Hale kételkedett, vajjon-e rendelkezés nem túlszigorú-e.³ Kétség-

¹ Fosters Report on Grown Cases 295

² History stb. III. 101.

³ Stephen—Mühry: i. m. 217.; Hale's Pleas of the crown 452.

telen azonban, hogy a R. v. (a. m. Regina versus) Cuddy esetben (1843-ban) a bíró mintegy Hale-lel vitatkozva kijelentette, hogy ha a megölt segédjének a gyilkosságban való részessége »kétséges volna, ugyanazon elvből kiindulva azt is lehetne állítani, hogy a megölt Fawcett ezredes öngyilkosságban volt bűnös.¹ Az ilyen felfogás addig feszíti a jognak elveit, a míg ellenkezésbe jutnak a közvéleménnyel.« Stephen egyébként azt tartja, hogy a halálos párbajnál jelenlévő orvos sem minden kétségen felül volna mentes a gyilkosság büntetése alól, de bizik benne, hogy ily eset nem fog felmerülni. Ha Mr. Justice Williams érvelése talán nem is egészen logikus — mint azt Stephen is kifejti² — annyi kétségtelen, hogy az angol jog semmit sem engedett a párbajra vonatkozó felfogásának igazságos merevségéből. Sőt épen még 1844-ben Lord Brougham a fennálló szokásjognak kodifikációjára terjesztett elő egy törvényjavaslatot, de a parlament elvetette azzal az indokolással, hogy úgysem akadhat Angliában bíró, a ki másképp ítéljen.³

Általánosan elterjedt nézet, hogy a becsület védelmének intenzitása egyik feltétele a párbaj szigorúbb megtorlásának és sokan a becsületsértés büntetésének szigorításától remélik a párbaj megszüntetését.⁴ Az angol jog élő czáfolata e felfogásnak. Míg ugyanis a nyomtatvány írás és képes ábrázolat útján elkövetett becsületsértés és rágalalmazás (libel) oly széles méretekben volt büntethető, hogy még O'Conell joggal mondhatta, hogy nem olvasott újságot, melyben ne lett volna valami libelként felfogható,⁵ addig másrészt a szóbeli rágalalmazás és becsületsértés (slander) ma sem részesül büntetőjogi represzsióban. A legdurvább gorombaságokat sem tartja az angol jog egészséges

¹ Az angol jog t. i. elvben elismeri az öngyilkosság büntethetőségét s ez alapon bünteti a részeseket.

² I. m. 102.

³ Az indiai btk. sem intézkedik kifejezetten a párbajról, de a 300. §. 5. p. szerint (Culpable homicide is not murder when the person whose death is caused, being above the age of 18 years . . . takes the risk of death with his own consent) ha halálos végű szándékos emberölésként büntendő.

⁴ Liszt: Lehrbuch 311. „Der Kampf gegen den Zweikampf ist jedoch solange ansichtslos, als für einen genügenden Schutz der Ehre nicht gesorgt ist.“

⁵ Újabban azonban a közpályán mozgó egyének (ideértve az uralkodóházat) felett gyakorolt hírlapi kritika erősebb védelemben részesül, mint ha magánosok ellen irányul. Wertheim: Wörterbuch d. engl. Rechts. 1899. 348. Folkard: Slander and libel 612.

felfogása büntethetőnek, hanem inkább a csöcselék előjogának. A női becsület sem részesült egész a legújabb időig védelemben s csak Londonban meg Bristolban emelhettek a nők panaszt, ha »whore« vagy »harlot« kifejezésekkel illették.¹ Hogy az injuria csak kártérítési keresettel is üldözhető legyen, szükséges, hogy a sértett gazdasági érdekkörére vonatkozzék. A nőkre vonatkozó 1891-iki slander of women act is csak ily feltétel mellett nyújt védelmet, a mennyiben helyesen szem előtt tartja, hogy a becsület ideális jogtárgya harmadik személy által meg nem sérthető. Nem Sir John Falstaff-nak nyomorult bölcselete² az, mely e felfogásból felénk szól, hanem Vincenzo Monti-nak éppen a női becsületre vonatkozó mondása,³ hogy *az iniuria olyan mint a templomi körmenet: mindig oda ér vissza, honnan kiindult*. A vagyoni kártérítésről, noha gyakran nagy összegekre rúg, nem igen állítható — legalább kontinentális felfogás szerint — hogy a becsületbeli momentum védelmére valami nagyon alkalmas eszköz volna.

És mégis, bármennyire bosszantsa is e tény a becsületbálvány ipar-, aszfalt- és kaszinói lovagjait, Angliában a párbaj több mint felszázad óta ismeretlen intézmény. Alig hinném, hogy a szigorú büntetőjogi represszió volna e tény főoka, mert hisz e represszió már jóval régibb s megtaláljuk másutt is. Franciaország, Olaszország, Belgium, a svájci kantonok, Oroszország, Norvégia és más államok részben egyáltalán nem fogadtak el különös rendelkezéseket btk.-eikben, részint pedig a közönséges büntetésnemeknek többé-kevésbé redukált tételeivel⁴ sújtják a párbajt.⁵ Mégis Anglia az egyetlen immúnis ország. Helyes nyomon halad egyetemünk tudós tanára Fayer, midőn a

¹ Wertheim: i. m. 508.

² „Mi a becsület? Egy szó. Mi az a becsületszó? Levegő. — A becsület csak festett halotti czímer. S ezzel vége katekizmusomnak.” IV. Henrik király. I. rész. V. felvonás. 1. szín.

³ Binding: Die Ehre und ihre Verletzbarkeit. 25. (valószínűleg Schopenhauer nyomán).

⁴ Így pl. a norvég 1894-iki btk. javaslat hallgat a párbajról, az 1896-iki svájci szövetségi btk. jav. fogházzal, a norvég btk. a súlyosabb eseteket fegyházzal bünteti. A francia code pénal is hallgat a párbajról, a mi arra vezetett, hogy az esküdszék a halálos végű párbajok hőseit sorra felmenti. „C'est résultat est choquant” — mondja Garraud (Traité IV. k. 624.), de a törvényes szabályozás kísérletei mégis mindedig hajótörést szenvedtek. Az utolsó javaslatot 1883-ban vetette el a szenátus.

⁵ Breslauer: i. m. (táblázat).

párbaj kiirtását Angliában társadalmi akcióra vezeti vissza.¹ Nem kisebb ember, mint Sir Robert Peel jelentette ki 1843-ban, hogy a párbajnak nem a büntetőtörvények az ellenszerei. Viktória angol királynő férjének, Albert hercegnek kezdeményezésére történt, hogy 1844. márczius 11-én a *hadik cikkelyek módosítása* alkalmából azokhoz a következő pótlékokat vették fel: »becsületes ember jelleméhez méltó, hogy az okozott jogtalanságokért és sérelmekért bocsánatot kérjen és késznek nyilatkozzék az elkövetett igazságtalanság jóvátételére. Ép úgy kötelessége a másik félnek, hogy a megkövetést nyíltan és őszintén elfogadja. Minden tiszt, a ki kihívást küld vagy elfogad vagy a kinek párbajról van tudomása s azt megakadályozni nem törekszik, a ki a kihívás el nem fogadása miatt szemrehányást vagy a ki a felmerült ellentét tisztességes kiegyenlítésére vonatkozó javaslatokat el nem fogadja: a katonai bíróság által rangjától megfosztandó és a bíróság belátása szerint büntetendő.² Az akkori belügyminiszter, midőn e hadik cikkelyeket a parlament elé terjesztette, kijelentette, hogy a királynőt azok kibocsátásában az a szándék vezette: to show her disapprobation and abhorrence of the practice of duelling. Nyomban ezután Albert herceg a saját védnöksége és a Lord Admiral elnöksége alatt együletet alapított: »for the discouragement of duelling«, mely még ugyanazon év utolsó havában 452 tagot számlált az angol társadalom legjavából, köztük 67 táborno- kot. Hozzájárult ehhez az a talán kegyetlennek mondható intézkedés, hogy a párbajban megölt tiszt özvegyétől a hadügyminisztérium már 1829-ben hozott határozatával megtagadta a nyugdíjat. Újabban az 1881-iki *Army act* (44 and 46 Viet. eh. 48.) 38. §-a rangfosztással fenyegeti a tisztet, bebörtönzéssel a katonát, a ki párbajoznék vagy másnak párbajában részt venne.³ Hogy pedig az Angliában időző külföldi diplomatakat is elszoktassa a párbajozástól, Viktória királynő kijelentette, hogy olyan egyént, a ki párbajozik, nem fogad udvaránál, így szűnt meg a párbaj Angliában.

Abban a párbajban, melyet a józan ész minden kulturállamban a párviadalnak intézménynyé vált deliktumával vív, két segéd áll rendelkezésére: a társadalom önkorlátozó ereje

¹ I. m. 199. „Angliában is uralkodott a párbaj egész azon ideig, míg 1844-ben a hadsereg és az udvar ligát alapított, melynek főszabványa, hogy a ki párbajt vív, az örült és ez alapon a jó társaságból kizárandó.”

² Breslauer: i. m. 16. old.: Cauchy: Du duel. II. 128. old.

³ Journal du droit intern, privé 1891. évf. 78—79.

és az állami akarat, mely a törvény büntető rendelkezéseiben nyilatkozik. A büntetőjog már egész fegyvertárát kimerítette e küzdelemben, kezdve III. Henrik alatt Franciaországban a párbajozók ellen alkalmazott halálbüntetéstől egész a botbüntetésig, melylyel ma Anamban a párviadal részeseit sújtják,¹ Mégis azt látjuk, hogy a józan ész teljes diadalra csakis Angliában jutott, csakis ott sikerült útját állni annak az irány-
nak, a melyet *Mommsen* Németországra értve ugyan, de hazánkra is találóan „*Rebarbarisimmg unserer Nation*” kifejezéssel jelölt.²

Egy-egy halálos végű párbaj alkalmával Magyarországon is hallhattuk a józan ész kiáltó szavát a rendi erkölcs pusztaságában. Néhány vezércikk íródott, néhány törvényhatóság és asztaltársaság kérvényt nyújtott be a képviselőházhoz, mely a kérvényezők naivitása iránti csendes részvétellel és az elismerés koszorúinak mellőzésével sietett azokat az irattári kriptába, vagy a miniszteri tárczába temetni. Aztán csend lett újra, kialudt a párbajlő lelkesedés szalmatüze, s e csendben tovább csattogtak a kardok, dördültek a pisztolyok, sercseztek a jegyzőkönyvíró tollak, míg egy újabb haláleset újra megindította a párbajellenes mozgalom garasos komédiáját. Ez egyszer azonban, ha minden jel nem csal, a mozgalom tartósabb és sikeresebb lesz, még pedig, mert nem tőlünk, hanem Németországból indult ki, honnan egyforma sikerrel importálnak hozzánk olcsó árukat és olcsó politikai jelszavakat (vide betűrendben: agrarizmus, anglophobia, antisemitismus stb.) nem a népképviselő urakra támaszkodik, kiknek jelmondata e kérdésben: *video meliora proboque, deteriora sequor*, hanem a hadsereg vezetőire, kik nem veszik tréfára a rendelet szavát.

Az újságcikkek és röpiratok tömegéből, melyet a Német-birodalomban az insterburgi halálos eset, nálunk Vázsonyi következetes nyilatkozata felidézett, ép úgy, mint a régebbi petíciókból vagy a szakemberek véleményéből két téves nézet emelkedik ki. Az egyik az, hogy a párbajt a büntetés szigorításával, a másik, hogy az egyéni becsület hathatósabb védelmével lehetne megszüntetni. Tévesnek mondom e két indítványt, nem mintha a büntetőtörvény ily irányú reformját helytelennek vélném, hanem mert e reformok tompa és czélszerűtlen fegyvereknek bizonyultak a párbaj elleni küzdelemben. Nemcsak a múltat

¹ Breslauer: Duellstrafen. Berlin. 1890. 14. Martin: Le duel 5.

² Römisches Strafrecht. Leipzig. 1899. 62.

idézhetem, ennek bizonyítására, hanem a jelen btk.-et. A mi a párbaj büntetőjogi megtorlásának szigorítását illeti, úgy az vagy a párbaj fejezetének kihagyásával, vagy a büntetési tételek vagy a büntetésnemnek változtatásával történhetnék. A párbaj fejezetének kihagyása ugyanazokra a visszasságokra vezetne, a melyeknek Franciaországban szülőoka volt,¹ de sőt a társadalom, mely írott törvényeiben a párbajt ignorálja, szokásjogában pedig előírja, nem áll magasabb színvonalon, mint a katonai regula, mely bünteti a párbajozót és diffamálja a nem párbajozót, mintha csak égi hatalom volna, melyről az öreg hárfás éneкли:

Ihr lasst den Armen schuldig werden
Dann überlasst Ihr ihn der Pein . . .

Hozzájárul ehhez, hogy párbaj fejezetének kihagyásával kimaradna a részességnek nem minősíthető járulékos cselekmények büntetése is. A büntetési tétel sem túlalacsony btk.-ünkben, mint az az alábbi táblázatból kitűnik, mely a cselekmény egyes fokozatainak büntetését mutatja be az európai törvényhozás világitásában.

Btk-ek	Kihívás büntetése	Halálos eredmény büntetés	Megvetéssel fenyegetés büntetése a kihívás visszautasítása esetén
magyar	államfogh. 1 nap — 6 hó	államfogház 1 nap — 5 év	államfogház 1 nap — 1 év
német	államfogh. 1 nap — 6 hó	államfogh. 2 éven felül	ha a párbaj megtörtént fogház 3 hón felül
osztrák	6 hó — 1 évi bört. fogház 2 hóig	10—20 évi börtön	6 hó — 1 évi börtön
olasz	v. pénzb. 500 liráig	fogház 6 hó — 5 évi	fogház 1 hó — 1 évig
belga	fogház 1—3 hóig és pénzb. 100—500 frc.	fogh. 4 hó — 2 évig és pbünt. 400—2000 frc.	fogház 1—3 hó és pbünt. 100—1000 frc.
spanyol	büntetlen	prisao maior 6—12 év	interdictio 17—36 hó és pbünt. 250—2500 frc.
bolgár	büntetlen	fogház 5 évig	büntetlen
portugal	fogház 1—3 hóig és pénzbünt.	fogház 1—2 évig és pénzbünt.	fogház 1 hó — 1 évig és pénzb.
orosz	elzárás 1—7 nap	államfogház 3—10 évig	államfogház 2—6 évig vagy elzárás
németalföldi	büntetlen	fogház 8 évig	büntetlen
svájcezi jav. ¹	pénzbünt. 50—5000 frc.	fogház 1—5 évig	büntetlen

¹ Garraud: i. m. IV. 623; Tarde: Études 31.

Nyilvánvaló tehát, hogy a magyar btk. büntetési mértékének súlya alig fekszik az átlag alatt, ellenben sajnálatraméltó módon enyhe volt a büntetésnemnek megválasztásában és valósággal vérlázító módon enyhék a hatóságok és bíróságok a párbaj üldözésében és a büntetés kiszabásában. Német- és Oroszországon kívül nincs Európában állam, mely a párbaj ellen az államfogház című *operette büntetést* alkalmazná, azt a büntetést, mely nem sújt, hanem felemel, mely a becsület vértanújának fény koszorújával övezi a társadalmi előítélet rabjainak homlokát. Arczpirító a törvénynek képmutatása, melylyel meghajlik az úri kaszinók exigentiája előtt s az államfogházi elbocsátó levélben erkölcsi bizonyítványt ad a becsületrend mindig lovagias, de néha sikkasztó vagy hamisan kártyázó tagjai kezébe. Eltekintve attól, hogy a szakemberek az államfogháznak megszüntetését már régen követelik,¹ a párbajnál, melynek megtorlásakor az állami rendet zavarók fegyelmezése lép előtérbe, legkevésbé helyénvaló, tehát kívánatos, hogy a btk. a tarokkozással (sőt régebben pezsgőzéssel is) súlyosbított custodia honesta helyébe fogházat tegyen. Az államfogházbüntetést *Csemege* sem tudta mással indokolni, mint a »társadalmi fogalmakkal«, melyek a párbaj specialisálását követelik, mert »indoka legtöbbnyire a becsület.«² Ezzel szemben áll *Binding* szava: „Solange es mutige Schurken giebt, beiveist der Kampf nichts für die Ehre der Kämpfer.“³ A praemissa megdöltével pedig meg kell dölnie a hozzáfűzött következtetésnek: az államfogháznak is, mely nem az elítéltet, hanem rendszerint csak saját vagy hozzátartozóinak zsebet sújtja. Hogy a szabadságvesztésbüntetést *pénzbüntetéssel* toldjuk meg, mint az olasz, belga, portugál vagy svájci példa mutatja s miként azt nálunk is többen indítványozták, célravezetőnek alig tartom, mert a vagyonos »úri ember« ugyanazzal a grandezzával fizetne, a melylyel a 48 előtti országgyűlésen a becsületsértési actio díját letették a ház asztalára, a vagyontalannak pedig az átváltoztatott pénzbüntetés csak mártíromságát öregbítené. A büntetéssel egyébként bárminő legyen is, hiába küzdünk a párbaj ellen, mert közhelylyé vált igazság, hogy társadalmi előítélet betegségét állami büntető rendszabálylyal orvosolni nem lehet.

¹ Így *Liszt* (Zeitschrift für die ges. Strafrw. X. 60.) és *Sonntag* (u. ott I. 512.) az államfogházat mai alakjában egészen el akarják törölni.

² *Low*: Anyaggyűjtemény II. 504—505.

³ *Grundriss* II. 24.

Nézetem szerint eltörlendő végül a btk. 299. §-a, mely arról az esetről intézkedik, melyben a párbajozó a párbaj szabályait megszegte. Hogy ily esetben a párbajról úgy sem lehet szó, az nyilvánvaló a párbaj fogalom meghatározásából, de képtelenség, hogy a törvény egy büntetendő cselekmény szabályairól beszéljen, oly szabályokról, melyek sehol sincsenek megírva. E szakaszt legjobban annak védője, Csemegi Károly ítélte el, midőn a btk. javaslatának képviselőházi tárgyalása alkalmával egész komolyan argumentált azoknak a btk.-be leendő felvétele ellen, s azt mondta: »hagyják uraim e codificatiót a lovagok, a gentleman-ek kezében; mi a jog emberei, előforduló esetekben tőlük nyerendünk felvilágosítást«. Ezzel elismerte — a mi egyébként amúgy sem kétes — hogy a párbaj szabályok egy osztálynak termékei, épp úgy, mint a camorra vagy maffia regolamentója. A btk. ellenben nem osztály törvény, hanem az állam minden polgárához szól, hogy jut tehát Bolgár Ferencz vagy Chateaufillard ahhoz, hogy a btk. 299. §-ának blankett részét tetszés szerinti oly tartalommal megtöltse, melyhez fontos jogkövetkezmények fűződnek.

Hasonlóan csalékony azoknak a reménye, a kik a *becsület védelmének fokozásától* várják a párbajok alkonyát. Nem újság, s úgy magam, mint mások, már ismételtelen reámutattak, hogy az egyszerű becsületsértés büntetése törvényünk szerint ki nem elégitő, s hogy a pénzbüntetéssel párhuzamosan szabadságvesztés büntetésre is van szükség. A párbaj védői számára azonban e hiány nem okul, csak ürügyül szolgál, mert a párbaj kényszer azon a meggyőződésen nyugszik, hogy a sértett köteles maga elégtételt venni s *nem szabad* az állam, a törvény és a bíróság védelmét elfogadnia. E mellett természetesen közömbös, hogy, minő az a védelem, melyet az állam nyújt. A ki gyávának tekinti a bíróságnál orvoslást kereső sértettet, a ki a párbajt mint választóvonalat a proletariátussal szemben fenn akarja tartani,² annak hiába sújtjuk a becsületsértést fogházzal vagy fegyházzal. A magyar és a német btk.-nek a becsületsértés és rágalmazásra vonatkozó rendelkezései mutatják, hogy mennyire tévedett *Tarde*,³ a ki a sajtó útján elkövetett diffamatio súlyo-

¹ Jogi Szemle V. 626. *Fayer*: Kézikönyv II. 125; *Finkey*: M. büntetőjog 547; *Balás*: Büntetőjogi reformtörekvések 51.

² *Rüts*: Die Duellfrage. Deutsche Revue, 1901. decz. 104.

³ *Etudes sociales et pénales* 82.

sabb megtorlásától, a valódiság bizonyításának egyes esetekben megengedésétől stb., szóval mind oly követelményektől remélte a párbaj megszűnését, melyeket törvényünk megvalósít, a nélkül természetesen, hogy a párbajok száma csökkenne.¹ A párbaj védelmezőinek őszintébb, tiszteletreméltóbb, de sajnos, számra nézve elenyésző része bevallja, hogy a párbajra nem a becsület kellő védelmének hiánya miatt van szükség, hanem azért, mert a becsület védelmére a törvényes eszközök egyáltalán alkalmatlanok. Ha a meggyőződés e lovagjainak az angol példát tartják szeme elé, úgy jobb ellenvetés híjján a becsület védelmének nemzeti fogalmára hivatkoznak. Hisz kétségtelen, hogy van ily furcsaság, mert míg pl. Cato, midőn arczul köpték, ezt letörölte, addig e sértést ma nálunk karddal kellene megtorolnia, Japánban harakirivel, Corsicán törrel, XIV. Lajos marsallbíróóságának ítélete szerint pedig talióval s az is valószínű, hogy Themistoclest, ki az ismeretes »üss meg, csak hallgass meg« szavakat kiejtette, az athéni tisztikaszinóból, a közép-európai katonai felfogás szerint ki kellett volna golyózni, mégis, nézetem szerint, nálunk kissé különös az angol analógia ellen tiltakozni. Hiszen Széchenyi István fellépése óta megszoktuk, hogy magunkat Angliához hasonlítsuk, a gentleman, a gentry angol szavak, sőt az angol király a magyar becsület legfőbb areopagjának: a Nemzeti Kaszinónak tiszteletbeli tagja. De ne legyünk igazságtalanok: mi csak az angol szavakat fogadtuk el, és megtöltöttük hazafias stílusú tartalommal. A gentleman nálunk nem becsületes, hanem csak párbajképes embert jelent, a gentry, melyben az u. n. gentleman található, nem jelenti a »lower nobility«-t a nemzet szellemi és gazdasági erejének letéteményesét, hanem jelent egy jól ruházkodó társaságot, melynek tagjai első találkozáskor tegeződnek, a minősítéshez nem kötött hivatalokat, ha egyébként megélni nem tudnak, elfoglalják, isznak, kártyáznak, szóval gyakorolják a középkori nemesség hibáit annak erényei nélkül úgy, hogy ma még fokozottabb mértékben igaz Széchenyi István szava: „*Noblesse kann man nicht mehr auf ungarisch mit nemes, nemesség ausdrücken, das Wort ist durch den ungarischen Adel verhunzt.*”² Ettől a gentrytól, ezektől a gentleman-ektől nem vehetjük rossz néven, ha a párbajt, mint rendi

¹ A párbaj miatt elsőfokúlag elítélt egyének évi átlagszáma 1881—85-ben 21, 1886—90-ben 71, 1891—95-ben 127, 1895—99-ben 233 volt, tehát nem is 20 év alatt megtízszereződött. Hány eset nem is került a bíróság elé.

² Grünwald: Az új Magyarország 352.

intézményt megőrizni óhajtják, s nem követhetik az angol társadalmat, melyben az úriember nem sért és ha sértett bocsánatot kér. A társadalmunkban félszeg szerepet játszó polgár, más szóval a bevándorlott német vagy zsidó természetesen örül, ha az uralkodó társadalmi osztály szokásait elsajátítva ahhoz rokonulhat. Részben ennek tulajdonítható, hogy pl. Németországban az 1887—1892. idő alatt párbaj miatt elítélt zsidók száma ötször akkora volt, mint a mennyi népesedési arányszámuknak megfelelné.

Kétségtelen egyébként, hogy az *utánzás* a párbajnál általában nagy szerepet játszik. Az érdeklődőnek *Aubry* az esetek hosszú sorával szolgál,¹ melyek mindannyian a *loi d'imitation* működéséről tesznek tanúságot. Még nagyobb szerepet játszik a *hiúság* s nagy igazság rejlik *Tarde* mondásában, hogy az emberek a karzat, még pedig főleg a hölgykarzat kedvéért verekszenek.² Ha túlzott is az állítás, hogy »la femme est une éponge de vieux préjugés«, úgy mégis hiszem, hogy a *nők* sokat tehetnének a párbaj ellenes mozgalomban. Egy női liga több célzt érne, mint a Löwenstein herczeg által alapított párbaj ellenes bizottság. Azokat, kik ma egy női mosoly kedvéért verekszenek, egy női gúnykaczaj talán még a nemverekedés heroismusára is képes volna reábírní. Még többet tehetnének azonban a *hírlapok*, melyek két irányban mozdítják elő a párbajt, a helyett, hogy akadályoznák. Előmozdítják a párbajok részletes leírásával; mi által megadják a lovagiasság szolgálai által ambitionált olcsó dicsőséget, de főleg előmozdítják a sértő nyilatkozatok közlésével, a mit a fokozatos sajtójogi felelősség elavult intézménye tesz lehetővé. Az egyén ethikai ereje ép úgy mint a gazdasági erő kétféle: vagyon és hitel, becsület és becsülés. A becsülés — már pedig ez a sérthető, nem pedig a becsület — mások véleménye az egyén értékéről, subjective — mint Schopenhauer mondja — a félelem e véleményétől. Minél tágabb körben nyilatkozik meg e vélemény, annál nagyobb a félelem. Hogy pedig a nyílttér a közönség polliceverso gondolkodása folytán nagyobb nyilvánosságot jelent, mint a lap bármely egyéb rovata, azt az e rovatban közölni szokott ártatlan üzleti hirdetések bizonyítják, melyek szinte komikus ellentétben állnak a szerkesztőnek³ alatt közölt pilátusi kézmosásával. Ez ellen pedig csak egy orvosság van: súlyos pénzbüntetés azon lap-tulajdonosok ellen, kik a becsületsértő nyilatkozatnak helyt adnak.

¹ *Seuffert*: Ergebnisse der Strafrechtspflege 1901. 21.

² La contagion du meurtre 1894. 182—191.

³ I. m. 61.

A párbaj, mint a becsület védelmének eszköze a becsület fogalmának részint öntudatlan, részint szándékos félreértésén sarkallik. Ne tessék ez állítást is félreérteni, nem azt kifogásolom, hogy a párbajozó urak nem ismerik a becsület Köstlin, Binding vagy Liszt-féle definitióját, hanem csak azt, hogy nem tudnak — magyarul. A német csak az Ehre szót ismeri, a magyar a becsület mellett a becsülést is, a mi a gondolkozó embert önként rávezetheti a két kifejezés fogalmi különbségére s arra, hogy a párbaj és becsületsértésnél voltaképp csak az utóbbi jöhet szóba. A becsület: az ember belső értéke szent és sért-hetetlen, nemcsak jogilag, de valóságban is. Nincs oly rágalom, oly meggyalázó cselekedet, mely a becsületen képes volna csorbát ütni s a becsületsértés nem a becsületnek, hanem a *becsület tiszteletben tartására irányuló szándéknak* megsértése, a *becsülésnek* megtagadása. *Binding* szavai, melyekkel a becsület fogalmának végzetes tévmagyarozatát illusztrálja sokkal igazabbak, semhogy érvényük csak a németekre volna korlátozva: »Es hat der Staatsmann — mondja Binding (i. m. 34.) — gegen den unser Dank nie erblassen wird, das stolze Wort gesagt: *Die Deutschen fürchten Gott und sonst niemand! Er hat dabei eins vergessen: des Deutschen ewige Angst, seine Ehre könne ihm jeden Augenblick von jedem frivolen Gesellen geraubt werden, seine bebende Sorge, sie sei vielleicht schon durch das Naserümpfen oder das spöttische Wort eines Laffen in die Brüche gegangen. Wen diese Angst schütteln kann, der darbt der Gewissheit seines Wertes.*« A becsületet csak annak alanya sértheti; a rágalom vagy gyalázás sohasem s így a jogtárgy melyet a sértő támad: az egyéni becsület következményeként jelentkező forgalmi érték, a jó *hírnév*. Ezt pedig csak a bírói ítélet állíthatja helyre, a gyalázó és rágalmazó sohasem. Valóban különös, hogy épen a lovagias erkölcs védőinek sohasem jutott eszébe, annak a felfogásnak perverzítése, mely a hírnév reparatóióját a rágalmazóra tehát eo ipso becsstelen egyénre bizza. Hiszen a párbaj, melyet a sértett a rosszsziszemű sértővel vív, nem az előbbit, hanem az utóbbit rehabilitálja. Hogy ez az egyszerű igazság a közvéleményben figyelmen kívül marad, az csak annak bizonyosságául szolgál: mily mélyen vert a köztudatban gyökeret a becsületre vonatkozó fogalmi tévedés, melyet csak nemzedékek helyes irányban való nevelése lesz képes helyreigazítani. Szülőknek gyermekeikbe, tanítóknak s tanároknak növendékeikbe kötelessége volna beoltani, hogy a becsületének ép úgy, mint szeren-

cséjének mindenki maga a kovácsa, hogy a becsületnek vérrel való lemosása agyvelőtlen emberek üres frázisa, a mit kritika nélkül örökölték át abból a korból, melyben a becsülés mértéke az egyéni bátorság volt. Ma a kultúrnépeknél a becsületes munka a mérték s szomorú ország volna az, melyben egy párbajt visszautasító Virchow-ot nem becsülnének többre a párbajozó Junkerek ezreinél.

Az eddig javasolt orvosszerek csak a talaj előkészítésére alkalmasak, melyen a párbaj ellenes akció felépülhet. Ennek kiinduló pontját azonban ugyanott kell keresnünk, hol azt Angliában láttuk, t. i. a *hadseregben* s a társadalom *vezető elemeinél*, melyeket az önálló gondolkodásra képtelenek tömege követni szokott, mert hisz azzal, hogy pl. a demokratikus elemeket a párbaj ellenes mozgalom számára sikerül megnyerni, csak azt érzük el, a mit a rendiség is óhajt: a párbajnak mint rendi intézménynek fentartását. Belátom, hogy a katonai álláspont e kérdésben kényes, nem csak azért, mert minden kő, melyet a hadsereg köréből a párbajra dobnak, visszahull a háborúra (és hiába mondja Löwenstein herczeg, hogy »Mit Gott für König und Vaterland zu kämpfen ist etwas völlig andres, als gegen Gewissen und Gesetz Bache zu nehmen an dem Beleidiger«) — hanem mert katonai szempontból a bátorság tényleg erény, holott a polgári tudomány szerint csak fiziológiai tulajdonság, mely csak ahhoz tudható be érdemnek, ha közcélélok szolgálatába áll. És mégis el kell ismernünk, hogy az első komoly lépés a párbaj megszüntetésére abban a közös hadügyminiszteri rendeletben történt, melyet a Pester Lloyd decz. 14-iki esti lapja ismertetett, mely a tiszteket önuralomra oktatja, a párbajt megelőzőleg büntető illetőleg becsületügyi eljárást, kisebb sértés esetén bocsánatkérést s annak elfogadását teszi kötelezővé. Nagyon kívánatos volna, ha a polgári hatóságok alárendelt tisztviselőikhez hasonló rendeletet bocsátának ki és azt komolyan is vennék. Hogy a párbaj becsületbíróságokkal miként pótolassék, azt megállapítani a társadalmi autonómiának (egyletek, kaszinók stb.) feladata. Annyi bizonyos, hogy a becsületbíróság ítélete kizárná a képtelenséget, a mit a párbaj lehetővé tesz, hogy pl. rágalmazás esetén a rágalmazó és rágalmazott a párbaj után egyaránt a szeplőtlenység fényében tündököl s a puskapor füstje jótékony homályba burkolja a rágalmat.

Tévhit az, hogy Magyarországon a párbaj nehezebben irtható ki, mint másutt, mert gyökerei messzebb nyúlnak vissza a históriában.¹ Hogy a XVI. században a párviadal már isme-

¹ Így Kenedi Géza: Jogtud. Közi. 1901. decz. 20. sz.

retes volt, ez mitsem bizonyít azzal a ténynyel szemben, hogy a XIX. század első felében, mint *Fayer* mondja:¹ »a párbajbetegség Magyarországot nem igen zaklatta«, a mit Grünwald is megerősít² azzal, hogy »a becsületbeli sérelmeket nem párbajjal intézték el s a lovagias elégtétel követelése s adása alig volt ismeretes.« Mindennél erősebb bizonyság a szóban forgó kor emberének: Széchenyinek szava, a ki részint, mint volt katoná ragaszkodott a párbajhoz, részint a keleties tespedésből vélte a párbaj által felrázhatni a nemességet. Azonban szerinte is: »A párbaj ezen malum necessarium vagy helyesebben mondva, ezen nem megvetendő társasági javítmány, hasonlóan sokkal előbb vált divatszervé Európa civilizált népei között, mint nálunk, hol még csak kevéssel ezelőtt magam is *ismerek nem egy vitéz embert és született katonát*, ki nem látszott különös vonzalommal viseltetni a párbaj iránt s hol, ha az igazat meg akarjuk vallani, még most is mutatkoznak itt ott olyféle symptomák, mikből . . . antilovagias számítás vigyorog ki.«³ Még kevésbé volt gyakori a párbaj a szabadságharcz idejében, midőn nagy czélok foglalkoztatták a társadalmat. A párbaj a szellemi hanyatlás s a nemzeti erőtlenség korának gyümölcse. A párbajnak, a társadalmi milieu ez istenségének, az önkényuralkodó molochnak bálványozói azt állítják, hogy a párbajra szükség van, mert a közerkölcs öre, a durvaság levezető csatornája.⁴ Kétségtelen, hogy a büntetendő cselekményekből származhatik haszon,⁵ de a párbajból aligha. Az a közerkölcs, melyet a kivont kard és a töltött pisztoly folytonos ostromállapotban tart, férges és nem érdemes a védelemre, s ki áll jól arról, hogy azok, a kik kivont karddal örködnek a nemzeti

¹ A 43-as jav. anyaggy. I. 177.

² I. m. 353.

³ Politikai programtöred. 79.

⁴ E szempontból is híve volt *Széchenyi* a párbajnak, mondván (Néhány szó a lóverseny körül, 238.): „Faragatlan, de félénk embernek megint semmi nem lehet kényelmesb, mint elhatározottan kettőst soha nem vívni, mert így büntetlen játszhatja a gorombának szerepét. . .” Csak azt felejtette el a legnagyobb magyar, a mit Byron mond Don Juanban (Canto IV. 41.):

It has a strange quick jar upon the ear

That cocking of a pistol . . .

But after being fired at once or twice

The ear becomes more irish and less nice.

⁵ Ezt érdekesen bizonyítja *Lombroso*: *Funzione sociale del delitto* és *Le crime, causes et remédes*, *Grasserie Principes sociol. de la criminologie* című munkájában.

erkölcs mellett jobbak, mint azok, a kiket őriznek. Hogy a durvaságnak ellenszere a párbaj, ép úgy miként a női kriminalitásnak levezető csatornája a prostitutio, azt nem tagadom, de a becsületes és őszinte durvaság legalább természetes reflex, egészséges emberi productum, míg a párbaj mesterséges torzszülötte a modern társadalmi formák és a középkori gondolkodás párosodásának. Ezzel pedig szemben áll a párbaj ellenes mozgalomnak az a corollariuma, mely a társadalmi érintkezés finomítását, az egyén önkorlátozását és becsületességét követeli. A ki a párbaj ellen küzd, annak egyben a belső előkelőség, az érzület, gondolkodás és cselekvés nemességeért, a modor finomságáért is harcolnia kell. Angliában nincs párbaj, de az sem szokásos, hogy kaszinói vendéglőkben gyanútlanul ülő vendégeket, ha azok pl. a nem kedvelt írlandi fajtából valók, végig fixírozzanak vagy azok feleségeit ok nélkül inzultálják, aminthogy sohase hallottam még a legconservativebb időkben sem, hogy a Home-Office-nek Under-Secretary-je a »Hundred Irishmen in a row« dalamos nemzeti induló mellett mulatott volna. Társadalmi tisztesség, neveltség és illem nélkül nem képzelhető párbajellenes mozgalom. Ebből a szempontból is örömdetes tény az említett katonai rendelet, épúgy, mint a hogy örömmel üdvözljük a párbaj ellen irányuló egyházi mozgalmat. A kiinduló pontok különbözőek. A vallás emberei azért küzdenek a párbaj ellen, mert az isteni tilalmat sértő bűn, mi azért, mert a társadalom rendje elleni büntetendő cselekmény, de célunk közös és rossz kertész volna, a ki nem szeretné a virágot, mely más kertjében termett. Nem hiszem, hogy érvekkal sokra mennénk egy oly kérdésben, mely az életfelfogással áll kapcsolatban. A társadalmi reformok nem az íróasztalon készülnek s távol áll tőlem a Simplicissimus-beli tudós naivitása, a ki zimankós téli időben egy elrongyolt kéregető családdal találkozáván, így szól magához: »O wie tief trift mich der stille Vorwurf dieser Armen, weil ich fauler Schlingel mein grosses Werk »Rationelle Socialreform oder die Aufhebung der Armut« immer noch nicht vollendet habe!« Soraim sem fognak senkit meggyőzni, a ki már eddig is nem volt meggyőződve, hanem csak saját meggyőződéséről tesznek tanúságot s mégis ha mindenki, a ki a párbaj ellen írt, helyt állna szavának, úgy a párbajjal ma már csak a felállítandó szociális múzeum régiségtárában találkozánk.

Vámbéry Rusztem.

A XIX. SZÁZAD IRODALMÁNAK PESSIMISMUSA.

Joggal mondhatjuk-e, hogy a XIX. század irodalmának egyik legbélyegzőbb vonása a pessimismus? Ha igen, mik ennek az okai? Hogyan fejlődött ki? Egyforma volt-e az egész századon át, vagy változtatta jellemét? Gyöngült-e vagy öregedett ereje? Utolsó szava volt-e a század irodalmának? Mi volt a hatása a társadalomra? Pusztán romboló, avagy talán jótékony componense is az esztétikai erők rendszerének?

Ezek a kérdések foglalkoztattak. Megkísérlem a választ, bár eleve élénk tudatában vagyok, hogy az csak futó, fogyatékos lesz, s nem mindig fog a dolgok mélyére hatni.

Ha annak az inductiv bebizonyításába akarnék bocsátkozni, hogy a pessimistikus világnézet a XIX. század irodalmának legszembevetőbb s talán legmaradandóbb jellemvonása: a bizonyító anyag árja keresztültörne e cikk szűk medreire és kötötté duzzasztaná a témát. Vagy ha csak azt sorolnám fel, kiket számíthatunk a lehanyagolt század írói és költői közül a pessimisták közé, ha csak műveik neveit próbálnám idézni, a melyek révén oda sorozzuk őket: lapokat töltenék meg.

Így hát még erről is le kell mondanom; de szerencsére ez nem is szükséges. Mert azt az állítást, a melyből kiindultam mindenki igazolhatja, a ki a múlt század irodalmait akár csak felületesen, szórakozást kereső rendszertelen olvasmányából ismeri. Ez előtt is fel kell tűnnie, hogy a világirodalom minden vidékéről ugyanaz a pessimistikus motívum hangzik fülébe. Akár verskötetben vagy regényben lapoz, akár színházi előadást néz meg, ugyanaz a szívetszorító, idegetgyötrő motívum hallik.

Egyetlen hangversenye ez az életkín halk sóhajainak, a porba sújtott, tehetetlenül vergődő kétségbeesés tompa jajon-

gásának, a teremtést, eget, földet s társadalmat átkozó hangos lázadásnak, az embergyűlölet metsző jégszavának, a kebelbe fojtott s ott méreggá vált könnyek rekedt gúnykaczagásának. Majd elcsitul a költői koncert. A kor arczatát váltja. Megveti a költészet lantját, tudós álarczot ölt, s szenvedély telén prózába írja át az előbbi motívumot, hogy a positiv kor mint tiszta, tárgyias, tudományos igazságokat fogadja be a pessimismus ígeit.

A művelt világ legtávolibb részei, legellentéteoseb vér-mérsékletű népfajai, fiatal és élemedett korú, földi javakban dúskáló és nyomortól kínzott fiai egyaránt résztvesznek, egymásra hezitálnak e világnézet hirdetésében, a mi világos jele egyetemes voltának.

Nem jövünk zavarba, ha angol képviselőit kérdik, mert ott van Byron és Shelley, Browning és Swinburne, s nem pessimismus-e a forrása Thackeray és a többi nagy humorista hahotájának? Németországban az egész romantikus iskola e disharmonikus vezérszólamot zengi; utolsó lovagjában és hóhérjában: Heineben iróniává, Lenauban melancholiává csúcsosodik ki. A *Jungdeutschland* kételyeinek forradalmas korától, a hatvanas és hetvenes évek Schopenhauert átíró költőin át vezet a Hauptmann és Halbe naturalismusába, s az új század küszöbén is szól még, bár egyre gyöngébben a *Jüngstdeutschland-Gründdeutschland* neurotikus neoromantikájában. Skandináviából idézhetjük a daemoni látású Ibsent, s a gyűlölettől elvakult Strindberget. Lengyelországból Miczkievicz Ádám, Konopiczka Mária és Prezeva-Tetmajer lágy panaszát, Oroszországból egy Gogol-, Nekraszov-, Lermontov-, Turgenyev, Dosztojevszkij-, Tolstoj- s napjaink hősének a keserű (Gorkij) Maximnak jajját halljuk.

»Ámde ezek a népfajok«, — így szól az ellenvetés — »természetüktől fogva hajlanak arra, hogy a világot kelleténél sötétebb színben nézzék, hajlanak a spleenre, érzelgősségre, sopánkodásra. Bizonyára megkímélte a pessimismus a könnyű francziákat, a pezsgővérű spanyolokat, az élet nyomorára, nincsetlenségére is vígan építő életkedv legnagyobb művészeit: az olaszokat.«

Feleletül szolgáljon francia részről Chateaubriand, Constant, Nodier és Sénancourt, Musset, Balzac, Stendhal és Taine, Augier és Dumas fiás, az egész naturalismus, (amelynek vezetőszeropét lentebb fejtegetjük), Baudelaire és Verlaine. Spanyol részről: Zorilla és Becquer, végül olasz részről a pessimismus superlativusa Leopardi, vagy az újabbak közül Carducci, Stechetti, Ada Negri s az egész verismus.

Józan középértéket tartó hazánk talán csak mégis ment maradt a kor betegségétől? Mentebb talán, mint más nemzet, de nem teljesen ment. Bajza szobaköltészeténél igazabban és mélyebben fejezte ki a lét fájalmát és sötét oldalait egy Eötvös, Vajda, Tompa, Kemény, Madách, Reviczky, Kiss, s nem jó volna kutatni, mi része van annak Petőfi, Arany, Gyulai nem egy költeményében. Még az ifjú Amerika, a fiatal tett hazája sem szüzföld: Poe Edgar verseinek muzsikájából a lélekharang s a *Circumdederunt me* hangja szól.

Ugyanazt halljuk a legeltérőbb hangnemekben, a legváltozatosabb műfajokban kifejezve, amit a század legnépszerűbb bölcsészete, a Schopenhauer-é, metaphysikai rendszerbe foglalt. Nem tartozik e rendszer fejtegetése dolgozatunk keretébe, el is végezte azt ritka alapossággal és művészettel egy magyar munka,* csak mint nagyon jellemző jelenséget említjük fel, hogy ez a kor öntötte először tulajdonképeni rendszerbe a pessimismust, s ez a rendszer örvendhetett a múlt században a legnagyobb elterjedtségnek. Joggal ujjonghatott szerzője, mint a gyermek: *Legor et legar*. Letaszította trónjukról a század első felében uralkodott optimista rendszereket: a Hegelét és Schellinget; bizonyára több hívőt számlált, mint akár a francia positivismus, akár a neokantismus és spencerismus. Ez utóbbiak, mondhatni, csak a legutóbbi évtizedekben találtak kedvező talajra, — reméljük annál mélyebb gyökeret vernek a legszélesebb rétegekben — bár igazságaiknak újra résen kell lenniök egy új metaphysika töredékeinek csábításaival, a ragyogó nietzschei paradoxonokkal szemben, amelyek, noha egészen más-hova lyukadtak ki, szintén a pessimismusból veszik eredetüket.

Ha már most arra keressük a választ, mi tette, hogy a XIX. század irodalmára oly felöltő bélyeget süt a pessimismus: úgy jó lesz előbb különbséget tenni a pessimismus két formája közt, amelyekben — válfajait s minden egyéni eltéréseit mellőzve — szemünk előtt jelentkezik.

Egyik neme a világfájdalom, a másik neme a tulajdonképeni, tárgyias, rendszeres pessimismus.

Nem ragaszkodunk e nevekhez; csak szükségét érezzük, hogy valamilyen határvonalat húzzunk a két kategória közt. Ily módon talán szétkülönböztethetjük azt a két erkölcsi álla-

* *Alexander Bernát: A XIX. század pessimismusa (Schopenhauer és Hartmann). Filozófiai írók tára. 1884.*

potot, amelyből eredtek, s az okokat, amelyek ezeket az erkölcsi állapotokat létrehozták.

A világfájdalom, úgy gondoljuk, subjectiv, idealista, elvont pessimismus. Eredete az egyénnek az a felfogása, vagyis inkább zavaros illúziója, hogy ő a teremtés központja, hogy a világnak az ő boldogságára, az ő álmai és érzelmei követeléseinek kielégítésére kell berendezve lennie. Minthogy e feltevés szerzetelenségének a valóság lépten-nyomon bókot vet, az illúziók aranyos ködét a tapasztalás minduntalan szétfújja: az egyén csalódik és szenved, s szenvedvén panaszra és jajra fakad.

Ezen az állapoton minden ifjú lélek keresztülmegy, amint az életbe bepillant, egy más világba, mint az ő belőlről kivetített világa; ha ugyan képzelete egyáltalában képes az álmokra és szíve megrezdül nemesebb érzelmek sejtelmétől. Esméi kiforratlanságával, érzelmei chaotikus voltával ebbe a crisisbe jut az ifjúság mindkét neme a serdülés idején: a tizenhét éves ifjú kegyetlen versekkel segít magán, a tizenöt éves leány tántoríthatatlanul hajtogatja, hogy csak Krisztus arája akar lenni.

Csak mosolyogunk ezen a hamis pathossal telt koron: tudjuk hová fejlődik az ifjú ábrándja s hová a leányka égi szerelme. Nem veszszük túlságosan tragikusan, hogy fáj nekik a világ; az a világ, amelyet még nem is ismernek.

Am egészen másképp hat ránk nagy költőink és íróink világfájdalma. Ezek igazabb húrokat pengetnek, igazabb szenvedéseikről. Pedig szenvedéseik forrása ugyanaz az antocentrikus illúzió, amely sokkal erősebb, semhogy örökre szétfoszolhatna. Némely ember testi-lelki structurája olyan, hogy nem tud megalkudni az élet prózájával, nivelláló törekvéseivel. Képzelete nem tud álmok nélkül meglenni, a hogy szíve sem tud foglalkoztatás nélkül. Az ilyen ember százszor hisz, remél és szeret, s bár százszor csalódott, százegyedíkszer újra kezdi. S újra csalódik, miközben egyre jobban érzi az élet töviseit, egyre több sebből vérzik s fájdalmában azt hiszi, hogy nincs semmi, ami az ő szenvedéseivel fölérne. Ezekre vonatkoztatja azután a világ minden jelenségét, s szíve rángatózásaira figyelvén, hangulatait, egyéni tapasztalatait egyetemes ítéletekké alakítja, s ha elég költői ereje van, dalba, lyrikus eposba vagy regénybe önti.

Csak adjon mentői közvetlenebb kifejezést szenvedéseinek, csak közelítse meg a költő Musset* által megénekelte symbolu-

* Musset: *La nuit de Mai*.

mát, a pelikánt (dalainak szívevérét adván táplálékul, míg »ön-torján odavész«), s szívünk, bármily halkan, visszhangozza panaszait, mert érezzük, hogy hasonló szenvedések minket is értek, vagy érhetnek.

A világ-fájdalom tehát elsősorban az *egyén* fájdalma. Individualisticus, subjectiv és egoisticus érzelmek talajáról fakad passiovirágja, bár korántsem akarunk kettős kategóriánk megmentése kedvéért szemet hunyni az előtt, hogy legfelső magaslatain már veszít önzéséből. Az egyéni szenvedés nevelő, nemesítő hatása tagadhatatlan, mint Musset találóan mondja:

»Az ember kis diák, a bú a tanítója«.*

Szíve megnyílik a részvétnek. Benne, mint Schopenhauer mondaná, szétörlik a »princípium individuationis.« Ha tudatlanul is, de érzi az emberiség családjával való közösségét, látja annak egyetemes tragikumát, s ennek is megragadó kifejezést ad.

Mindez nem czáfolja meg tételünket, hogy a világfájdalom végső szálai egyéni szenvedésekre vezethetők vissza. A szenvedés viszont egyéni dispositiókból és körülményekből ered: testi bajokból, családi körülményekből, a képzelet hevesességéből, eltévesztett szerelemből vagy a gyönyörök csömöréből.** Nézzük csak a világfájdalom négy halhatatlan dalkokát, Byront, Heinét, Musset-t és Leopardit.

Ha Byron adonisi arczához nem ad a természet fájós löcslábat, ha anyja kevésbé kínozza örvongéseivel, ha szerelmét nem utasítja vissza Miss Mary Chaworth, ha nem veszi nőül Milbanke Noël Izabellát, ha nem meríti fenéig az élet gyönyöreit, ha kicsapongásai miatt nem közösi ki a képmutató társaság, nem ítéli el *public sinner*-ént a brit *cant*, ha mérhetetlen hiúsága több kielégítésre talál: akkor talán vére nem ég oly folytonos forrolásban, ajkai nem nyílnak oly büszke lázadásra és daczra, s mi szegényebbek vagyunk egy *Childe Harold*-dal, *Manfred*-del, *Kain*-nel és *Don Juan*-nal, a szabadság, természetesség és őszinteség harczi hymnusaival, s a világ sivárságának elégiáival. A matrácz-síron szenvedő Heinének, Mussetnek, Paris füledt melegháza e Mimóza-termékének s a megfoghatatlan betegségben gyertyaként elfogyó Leopardinak verseit hasonló ősforrásokra vezethetjük vissza.

* Musset: *La nuit d'Octobre*.

** „Fullness of Society” (Childe Harold. I-én.)

Ezek azonban oly okok és okozatok, a melyek minden időben észlelhetők, s nem adnák magyarázatát annak, hogy a világfájdalom miért uralkodott annyira a XIX. században, s annak leginkább az első tizedeiben. Mert elismerem, hogy igaza van Alexandernek, hogy »az élet bajait és nyomorúságait nem mi találtuk ki«, de azt már merem kétségbevonni, hogy »jobban sem érezzük megragadóbb kifejezést sem tudunk nekik adni.«

Jobban érezzük s ép ezért megragadóbban is fejezzük ki. Miért érezzük jobban?

A mint a XIX. századnak talán egyetlen nagy társadalmi jelenségét sem tudjuk magyarázni, ha nem vonatkoztatjuk a nagy francia forradalomra, úgy a világfájdalmat s szülő okát, a nagyobb érzékenységet is kapcsolatba kell hoznunk vele. Első sorban emeljük ki a lezajlott forradalom biológiai és pszichológiai hatásait. Közel három évtizedig a legnagyobb mértékben igénybe vette az egykorú nemzedék életerejét a támadás vagy a védelem harczaira. Nemcsak óriás vér- és vagyonáldozatot követelt, hanem a nemzetek idegeregének tőkéjét is a végsőig kimerítette. A mikor végül Európa hajszólo lovasa, Napóleon kezéből kihullott az ostor, a koron a neurasthenia és apathia kétségbevonhatlan tünetei mutatkoztak. Nyugalmat akart, rendet, bármibe kerüljön is, s el ernyedte idegeivel tehet tétlenül tűrte, hogy a közhatalmak szent szövetsége a dolgokat visszacsinálja. De azért így sem talált nyugalmat. A túlfeszített ideg tovább bizserog, lázban ég s minden kis ingerre kész a kitörésre.

Ily körülmények közt nőtt fel egy nemzedék, a mely az élet túszezúrásaival szemben már kevesebb ellentállásra volt képes, mint robustusabb korok, s így többet is szenvedett.

Ehhez járult, hogy a XIX. század eleje az egész vonalon csődjét látta a francia forradalom törekvéseinek, a minek hatásakép a letűnt kor erőszakos optimismusával a legélesebb ellentétben álló pessimismus vett erőt az elméken.

A XVIII. század, a melynek eszmei és érzelmi sugarai a forradalomban, mint egy lencse gyújtópontjában egyesülnek: hallatlan önbizalomban szenvedett. Ígéretföldet mutatott, egykettőre elérhető, a melybe talán sohasem juthatunk be. Felköltött túlmohó vágyakat, a melyeket kielégíteni nem tudott.

Először is hirdette az ész mindenhatóságát, egyetemes megismerő erejét. Nemcsak abból származtatta le a világot, a mely észszerűségénél fogva minden létező világot közt a leg-

jobb, hanem azt hirdette, hogy az ész parancsainak mindinkább terjedő megismerésével és követésével tökéletessé lehet tenni nemcsak az egyéni életet, hanem az állam s a társadalom minden intézményét. Miután a felvilágosodás irodalma az akkori államéletet, a vallást, egyházat s általában a fennálló rendet *ad absurdum* vezette, s a tekintélyt az elmékben megdöntötte: a *tabula rasa*-n új rendet szerkesztett tisztán a souverain rationalismus elvont eszméiből. Ezek a csábító eszmék az egyenlőség, szabadság, testvériség chimaerikus jelszavaival átmentek az életbe, a levegőbe, ezrek és százezrek vérébe, mert gyors és könnyű boldogságot ígértek. A francia forradalom volt az eszmei megszerkesztés gyakorlati próbája. Hogy mily eredményel járt, mindnyájan tudjuk. A forradalom eszményei vagy épen nem, vagy nem úgy és nem oly mértékben, vagy pedig nem akkor valósultak meg. Ellenben felköltötték az egyetemes reakciót.

Innen az az általános kiábrándulás, a keserű hangulat, mely a mámor másnapján a XIX. század elejét eltöltötte. Az ész mindenhatóságába vetett hit megrendült. Trónján maradt ugyan, de mint megtépett köntösű kolduskirály, s trónját meg kellett osztania a számkivetésből visszatérő kormánytársával, a *hittel*: De az is kopott méltóságban került vissza, s bágyadtan, elgyengülten. Az ajkakon éledt fel, de nem a szívekben. Az új nemzedék nem bízik önmagában, de kishitűen sandít égi vezére felé is. Nem tud meglenni magában s nem tudja »nyugtalanosság nélkül szemlélni az eget; mikép a nyáj földre szegzett szemmel járni s tagadni a többit«. De viszont a földről sem tud lemondani. Az élet örömei, a boldogság, szerelem fele vonzódik, de átöröklött érzelmei visszadöbentik: a kereszténység ellensége a földi szerencsének: szerinte még »a szerelem is vétek, s a boldogság bűne.

„Elmém nem bír hinni, s szívem kétkedni nem
Ijjeszt a keresztény, s az istentagadó
Szavára hallgatni megtiltja érzetem.”*

* Musset: *L'espoir en Dieu*. Fordította Radó Antal. — Hasonlót fejez ki Nietzsche (*Schopenhauer als Erzieher*): „In diesem Hin und Her zwischen Christenthum und Antike, zwischen verschüchterter und lügnerischer Christenheit der Sitte und ebenfalls muthlosem und befangenem Antikisieren lebt der moderne Mensch und befindet sich schlecht dabei; die vererbte Furcht vor dem Natürlichen und wieder der erneute Anreiz dieses Natürlichen, die Begierde irgendwo einen Halt zu haben, die Ohnmacht seines Erkennens,

Csak taláalomra fogtunk fel néhány dissonans hangot egy oly »representative man« ajkáról, a kinek adománya volt megmondani mit szenved?

Ez a dissonantia az ész és hit eldöntetlen harcából, vagyis mindkettőjük nagy vereségéből eredt. Az ész hajótörést szenvedett s a fuldoklók a hit szalmaszálába kapaszkodva úsztak, de mindenkép kormánytalanul hanyták őket az élet habjai. Csak kevesek értek partot.

Ez a Chateaubriand-ok, Sénancourt-ok, Nodier-k, Eötvösök világfájdalmát szülő erkölcsi állapot, a mely utóvégre sem tud egyéb vigasztaló eszmét a keresztény önmegtagadásnál, egyéb menedékhelyet a kolostornál.

Korántsem merítenők ki ezzel a század világfájdalmának forrásait. Megint vissza kell térnünk a forradalom egyéb vereségeire. Megrongyolódott a bizalom az észnek nemcsak souverain fogalmában, hanem az emberi társadalomra vonatkozólag felállított eszmeháromságában is mind azokkal a gyakorlati következményekkel együtt, a melyek e háromságból levezethetők.

A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi a forradalom által a gyakorlatba vive sehogysem hasonlítottak ideális concepciójukhoz. A XIX. század elején beállott reactio pedig valóságos torzképeket csinált belőlük. Visszaállította az absolutismust, a korlátokat, a társadalmi hierarchia lajtorjáját, (a melynek fokaira a napóleoni *Carrière ouverte aux talents* elvénél fogva most már vígan kapaszkodott a 89-es sansculotte utódja is). E mellett soha nagyobb gyűlölködés, félelem és képmutatás az államban és társadalomban.

Ezeknek az állapotoknak nyűgét a század eleje nemes szellemei hevesen érezték, s itt kell keresnünk a világfájdalom okainak másik nagy csoportját. Ez ad betekintést, az u. n. »melancholikus lázadó« psychosisába. A mi Byron, Shelley, Heine, Leopardi, Petőfi világfájdalmában nem egyéni bajokból ered, az kielégíttetlen szabadságvágyból fakad.

A század egész hátralévő része azon dolgozott, hogy a reactio által visszaállított korlátokat tágítsa, s a csődöt mondott eszmeháromság hitelét újra megalapítsa, az által, hogy a cultura haladásának és tapasztalatainak megfelelőleg módosította és sza-

das zwischen dem Guten und dem Besseren hin und her taumelt: alles dies erzeugt eine Friedlosigkeit, eine Verworrenheit in der modernen Seele welche sie verurtheilt unfruchtbar und freudlos zu sein.“

batosabban formulázta őket. A hol törekvése éppenséggel nem sikerült, ott fennáll az említett erkölcsi állapot a század végéig, s meg van a világfájdalom is, mint dalok, társadalmi, jobban mondva politikai regények stb. táplálója. Az orosz irodalomra gondolok.

A század közepe felé — oly fejlődés útján, a melyre itt ki nem terjeszkedhetünk — ismét lábra áll Európa, s a tett erejét mutatja megint. Újra megütközik a reakcióval, ezúttal maradandóbb eredménnyel, mint 1789-ben. Életképesebb intézményeket teremt, s mégis azt látjuk, hogy lassankint újra fel-emeli fejét a pessimizmus. Az irodalom a tanúja. De mégis másnemű az, s más forrásból is ered, mint a világfájdalom.

Az az irodalmi pessimizmus, a mely bár jó messzire visszanyúlik, a 70- és 80-as évek naturalizmusában éri el tetőpontját, objectív, — realista és concrete rendszeres világnézetként jelentkezik. Nem az egyén illúzióiból, egoista, boldogságvágyából látszik folyni, hanem az élet tárgyias, sőt tudományos megfigyeléséből. Ez az irodalom nem azért hirdeti a világ silány-ságát, mert az egyénnek szenvedést okoz, vagy mert nagy elvont eszmék mértékét nem üti meg, hanem mert bárhova nézünk is, csak értéktelensége, nyomora, aljassága s abszurditása tárgyias érvényű bizonyítékait látjuk. A mindennapi élet legaprólékosabb tényei (a »petits faits«) arról győznek meg, hogy az egész társadalmat minden rétegében át meg áthatja a rothadás, a degeneratio.*

* *Poitou* Balzac — tanulmányából (Haraszti *A naturalista regényről.*) Ugyancsak Haraszti idézi Alexandre Parodi e versét, mintegy az egész naturalizmus preludeját:

Tout est force et matière; c'est le corps qui pense;
 Le monde est sans moteur, le bien sans recompense,
 Le mal sans châtement: tout culte est insensé !
 Le vrai Dieu tout — puissant, c'est l'Or, maître des choses
 De celliers, des lits embaumés, et des roses
 Et du fer, de la gloire et même de l'honneur !
 Sans lui la faim, l'opprobre et la fosse commune.
 Le monde en progressant s'élève à la fortune !
 Qui vaut bien la vertu, car eile est le bonheur!
 Sors du rêve endormeur, ouvre les yeux, poète:
 Le ventre c'est tout Homme et l'homme est une bête,
 Un singe à qui le poil un jour peut revenir.
 Laisse ce qui n'est pas: l'idéal et le rêve;
 Fais nous voir l'animal qui nait, s'agite et creve,

Csak emeljük fel a látszat fátylát, hatoljunk az emberi hulla mélyéig, »fent és alant a baromba ütközünk« (Zola). »A kötelesség üres szó, az odaadás örült rajongás, az önmegtagadás ostobaság, a törvény minden gyalázatosság büntársa, s csak palástolni igyekszik a vétket, úgy, hogy az önző társadalomban, a melyben csak rászedni való bambák és rászedő gazok, hülyék és számítók léteznek, ostoba az, a ki se pénzzel, se hatalommal nem rendelkező, ravaszság és romlottság által nem tör utat magának.«

Ez a pessimistikus irány nem kisebbet akar, mint az egész emberi társadalmat a maga valóságában leleplezni, nem riadva vissza semmitől. Már a francia romantikusok (Hugo, Mérimée stb.) is bevezették az irodalomba rikító túlzással a rútat, szennyest, ideggyötrőt. De alkotásaik, a melyekben exotikus országok vagy letűnt korok homályos világában, nagyon fogytékos pszichológiával jellemzett grotesk szörnyetegek gyöngén megmotivált hihetetlen cselekedeteket visznek véghez, túlságosan magukon viselik annak a bélyegét, hogy nem az élet megfigyelésének eredményei, hanem egy-egy deliráló képzelet elvetélt szüleményei. Ellenben már Balzac, a kit a naturalismus atyjának tekint, kizárólag arra törekedik, hogy a körülöttünk folyó modern mindennapi életet »az előbbi századok szemérme által eddig tiszteletben tartott zugait« búvárolja át s beható elemzéssel, a legaprólékosabb leírással, a lélektan, nem az élet-tan tapasztalatait hangoztatva, tegye hihetővé reportjait. Hatalmas terv szerint indul ki felfedező útjára, nagy terjedelmű cyklusban akarja lefesteni a *Comédie humaine*-t. Megfigyeli Parist s megfigyelésének eredményeképp úgy írja le, »mint párologó rákdaganatot, mely a Szajna mindkét partján terül el.« Asmodiként benéz a társadalom felső osztályainak salonjaiba épúgy, mint a polgárság lakásaiba s az alsó néposztályok pincze- és padlás-odúiba. A fegyház belseje neki ép oly érdekes, mint a börze vagy a nyilvános örömök tanyája. Majd a vidéket is belevonja vizsgálódásai körébe, a falut, hogy eloszlassa azt az illúziót, a melylyel a nagyvárosi ember a vidéki nyárspolgár és paraszt életét nézi. Alakjainak serege, a mely számtalan

Et qui, crêvé, pourrit: c'est l'art de l'avenir
 Et c'est l'art du présent
 Eh bien soit ! Que le vin ruiselle sur la nappe:
 Vautrons-nous dans la chair en une immonde agape,
 Et meure l'Idéal! Je n'ai plus de dégoûts ! . . .

regényben felvonul: »Piszkos emberféreg-had, csúszó-mászó rinyák, undok százlábúak, mérges pókok, melyek rothadás közepette születtek s dühödten áskálnak, tépdésnek, rakásra halmoznak s harapnak; förtelmes férgek, melyek Paris szennyében nyüzsögnek, viczkádoznak; mindenféle zugból és mocsokból vonszolvák elő e különös vagy egészségtelen teremtések, kik minden emberi törvényen s természetten kívül állanak: játékosok, kerítők, bohémek, uzsorások, gályarabok, kémek.«

Éhségre, szomjúságra lehet mindent visszavezetni. A nagyra-vágyás, pénzszomj Balzac alakjaiban valóságos fizikai betegség. A szerelem csak a vér hevének és érzékeknek forrongása, a szemérmetlen képzelet szülte testi megkívánás, testiségi roham. Majdnem minden alakjában meg van az örülségnek, vagy a legaljasabb és ellenállhatatlan szenvedélyeknek rejtett tőkéje, a mely ki-kitör rémületes tettekben. S az a fény, a mely némely ideálisait alakján nyugszik, még csak feltűnőbbé teszi környezete sötétségét. Valóságos Rembrandt-világítás.

Zola és táborkara folytatja ezt, de túlszárnyalja mesterét abban, hogy nem csupán egyéni és családi történeteket ad, hanem nagyobb társadalmi complexumokat, egész tömegeket ölel fel, s a tömegéletnek szövevényes mechanizmusát akarja megmutatni. A tömegélet mechanizmusa különben ugyanazoknak az állatias és aljas ösztönöknek s erőknél szomorú sötétségét mutatja, mint az egyéné és családé, csak hogy a socialis ragály folytán még hatványozottabban.

E mellett a naturalismus még jobban hangsúlyozza, hogy alkotásaiban semmi része a képzelet, megtévesztő érzelmek stb. művének, s hogy azok tisztán a természettudományokéval meg-egyező eljárás objectiv eredményei.

Az orvostudománynyal a legszorosabb érintkezést keresi, ennek is kórtani ágával. Balzac még ismert physiologiai elemeket, Zolaék úgyszólván csak pathologiaiakat ismernek. így pl. a Rougon-cyclus egy óriás kórtörténet. Húsz kötetje nem egyéb, mint ugyanegy örökletes neurosis lassú egymásutánjának, szörnyű kifejlődésének históriája egy családfán végig s a baj csak kitörésének és pusztításának formáit változtatja az egyének különböző determináló környezete szerint.

Helyesen mondta valaki, hogy Zola és társainak világa a kor betegségeinek egy óriás klinikája; tegyük hozzá, oly klinika, hol brutalitás és undorító szenny tanyázik. Ez a franczia irodalom, sőt a világirodalom pessimismusának legjobban kidomborodó iránya.

De a század második felében a többi (német, angol, skandináv, orosz, olasz stb.) irodalmakban is hasonló egyetemes, concret és tárgyias megtestesítését látjuk a pessimismusnak. A különbség csak az, hogy ezek nem hivalkodnak annyit tudományosságukkal s »inpassibilité«-jükkel, hanem a társadalmi részvét sugaraival enyhítik korrajzaik sötétségét és vigasztalanságát.

Nem biztatjuk magunkat, hogy annak az erkölcsi állapotnak okaival együtt feltüntetett szabatos meghatározását adjuk, a mely ez új pessimismust létrehozta; de legalább néhány adalékkal szolgáljunk vázlatához.

Azonban első dolog, hogy ne csalassuk meg magunkat irodalmi és művészi jelszavakkal. Ne higgyünk túlságosan abban, hogy tisztán »a művészi közöny« és »tudományos elfogulatlanság« teljes megőrzésévei alkotott művekkel van dolgunk. Azt megengedjük, hogy a múlt század realista és naturalista irodalma sokkal nagyobb erőfeszítéssel igyekezett csak az igazságot keresni, s azt festeni, megengedjük, hogy a részletek gyűjtése végett szorgalmasabban tekintett bele az életbe, jobban iparkodott a tudomány vívmányaihoz simulni, mint előbbi korok, de azt, hogy alkotásaikra nem volt befolyása a phantasiának, kedélyhangulatoknak, érzelmeknek, vagy materialisabban kifejezve az idegállapotoknak, senki sem ösmerheti el.

Az őszintébbek ezt be is vallják. Bevallják, hogy egy bizonyos ingerültség, rosszullét, utálat uralkodik rajtuk. Míg a század első fele a világfájdalom, az életunalom (*ennui*) jegyében állott, második fele egy, sokszor már aprioristikus élet-undorében.* Mi ennek a forrása?

Az új pessimisták modern emberek. Korán megszenvedték a létért való kíméletlen tülekedést a nagyvárosi életben, az érzéki benyomások, a raffinált élvezetek hajszáját, a szellemi túlterhelést és emésztetlenséget, a zsurnalizmust, szóval az egyszerűség, nyugalom és természetesség hiányát. Rossz gyomruák és epések, vértelenek s idegesek; ennélfogva igazában sohasem vidámak, nyugodtak és elégedettek. «A világ vidámságának máza napjában húszszor is megreped, hogy föltüntesse a szenvedést és tüzet, mely alatta rejtezik.» (Taine). A hangulat

* L. a Goncourték vagy Daudet naplóját, Turgenjev levelezését francia barátaival, Flaubert levelezését, Maupassant naplóját stb. Flaubert vallomása: „J'ai eu, tout jeun un presentiment complet de la vie. C'était comme une odeur de cuisine nauséabonde, qui s'échappe par un soupirail. On n'a pas besoin d'en avoir mangé pour savoir qu'elle est à faire vomir.

pillanatainak rabszolgái; kapkodók és fölforgatók. Mint a beteg emberek egyáltalában, túlságosan sokat foglalkoznak magukkal. Folytonosan elemzik magukat. »Ez az örök munkálkodása az embernek önnönmagán, érzéklésein, szívének mozdulatain, saját lényünk e folytonos és mindennapi autopsziája olyanná teszi az embert, mintha moraliter meg volna nyúzva; minden az elevenét érinti.« (Goncourt.)

Az analízis túlságát átviszik környezetüknek megfigyelésébe is. Bizalmatlanok a látszat, a conventionális szemfényvesztés iránt ép oly mértékben, mint a magok abstractióknak és képzeletének műve iránt. Mindent közelről akarnak megfigyelni, mert csak érzékeik tapasztalatában bíznak. Bonczolni, nyúzni akarnak itt is mindent. Szemüknek Röntgen-sugár nélkül is átható ereje van. Meglátják — mint Sainte-Beuve magáról panasolja — a legszebb szőnyeg alatt a durva deszkapadlót, a mennyezet aranya alatt a nádozást, s a legigézőbb női arcz és kebel rózsaszín húsa alatt a csontvázat. Ez az eljárás azután már érzékeiket is betegesen befolyásolja: azok csak a sötét, rút és aljas benyomásokat fogják fel élességgel. Pessimismusuk már a megfigyelésben nyilvánul, mint Barzelotti ezt Taine-re rábizonyítja.

Ezt az erkölcsi állapotot súlyosították még a következők.

A múlt század második fele az életfelfogás fordulóját jelenti. Hatalmasan kezd hódítani a természettudományi világnézet, de mint minden új hódítása nem jár áldozatok nélkül.

A korszellem befogadta a modern tudomány eredményeit és eszméit, de szenvedett alatta. Erről a tudomány mit sem tehet. Nem ígérte a boldogságot, csak az igazságot, s nem az ő bűne, ha a boldogságot is tőle várták. A nemzedék gondolkozásán meglátszott, hogy nemrég ültették át új talajba, a vallási hagyomány, százados erkölcsi és intellectualis szokások klímájából egy egészen ellentétes klíma alá. A törvényszerűség, a determinismus megismerése folytán meggyőződik arról, hogy éppen nem független, autonom szabadakaraú, sőt ellenkezőleg a faj, vérmérséklet, környezet stb. által törvényszerűleg irányzott lény. »Lelkére ráborul a természet fatalitásának nagy phantomja. Lesújtva érzi magát tőle a létért való küzdelemben, érzi magárahagyatottságát vak és tudattalan erők világában, a melyben nem látja az isteni gondviselés czéltudatosságának semmi nyomát.* Látja, hogy a világ vak erők játékának van

* G. Barzelotti: *La philosophie de H. A. Taine.*

kiszolgáltatva, a melyek nem törődnek az emberrel s az emberi boldogsággal. Közönyösen akarja ezt túrni, úgy látszik, mintha beérné az élet positiv realitásaival, de »a közönyön keresztül tor a rosszul elfojtott honvágy oly magasabb régiókba, a melyekért az élet realitásai egyelőre nem tudnak kárpótolni».

Hozzájárul ehhez, hogy a múlt század második fele a lezajlott forradalmak után a romok eltakarítását új munkát, új alkotások megkísérlését követelte politikai és társadalmi téren. Ezeknek »természetes járuléka a tapogatózás, az újra meg újra kezdés, a kételkedés a pillanatnyi csüggedés s túlzás.«*

Íme az erkölcsi állapot vázlata, a melynek szülötte és tükre a modern pessimismus. De vázlatunk túlon túl hézagos volna, ha nem mutatnánk rá legalább még egy körülményre.

A demokratikus és socialis eszmék terjedése ráirányozta a figyelmet a társadalom altalajára, oly rétegeire, a melyek az élet nyomorúságának legkiáltóbb látványát tárják fel. A nép felszabadult az alól az interdictum alól, a melylyel a letűnt korok önzése és finnyássága őt még a művészetből és irodalomból is kitiltotta. Most nagy tömegekben vonult belé azon rongyosán, éhségtől sápadtan, rabszolgamunkától difformált testtel, eldurvult, baromi lélekkel. Miként a művészet, (Courbet, Mulet, Meunier, Thoma stb.) úgy az irodalom is beczőző gondjába vette a sors e kitagadottjait, a kik számára az élet banquetjén nincs terítve, elmerült bajaik, nyomoruk részletes és széles festésébe, panaszaik visszhangzásába. Köteteket töltött meg ezzel, benépesítette velők a színpadot, s ez is egyik oka annak, hogy a múlt század irodalma oly pessimistikus benyomást tesz ránk.

Az irodalomban a pessimismus ereje a század elejétől végéig egyre növekvő irányzatot mutat. Ha a század első felében olyan, mint néhány kiválóan érzékeny szellem chaoticus, subjectiv hangulatainak, s nagyon általános és elvont eszméinek incarnatiója, második felében egyetemesen szétterjed és differentialódik a közgondolkodásban mint objectiv és concret tapasztalatra alapított rendszeres világnézet.

* Alexander Bernát i. m. 36. 1. Különbön Franciaországban a pessimistikus, naturalistikus irány kifejlődésének helyi oka még a III. Napoleon szemfényvesztő uralma, s az irány nagy népszerűségének forrása az a vezeklő hangulat, a mely a szemfényvesztő rendszer sedáni bukását követte.

Utolsó szava volt-e a pessimismus a XIX. század irodalmának? Absolute pessimisticus, azaz nihilisticus irányú-e ez, vagy sem? Tapasztalataink azt mutatják, hogy nem. A Leopardián kívül hirtelenében nem is tudunk más nevet, a mely az absolut pessimismust képviselné. A többi író mégis mutat valami reménysugárt az életben, valami értékeset a világon, a miért érdemes élni, küzdeni és szenvedni. Az egyik feloldja pessimismusát humorban, s hirdeti, hogy az élet legalább is megérdemel annyit, hogy ne vessünk kutyakomédiáján. A másik személyes igényei nemes megtagadásában, s az altruisticus részvét gyakorlásában, a mások nyomorának legalább enyhítésében talál vigaszt. A harmadiknak megnyílik a szeme, hogy nemcsak élvezni, hanem komoly kötelességeket teljesíteni is vagyunk itt. A negyedik a szépért, jóért és igazért való erőfeszítésben, a tudomány és művészet cultusában nyer vezércsillagot. Az ötödik felemelkedik addig az ataraxiáig, a mely a bölcsek derült templomaiban tölti el a lelkeket, fölismeri, hogy a rossz és rút épügy szükséges kereke a mindenségnek, mint a jó és szép, belenyugszik a természet örök törvényeibe s nyugodtan műveli kertecskéjét, a melybe az élet helyezte. A hatodik felküzködik annak a feladatnak a megismeréséig, hogy küzdenünk kell a jelen vérlázító állapotai ellen, a mivel jövőendő nemzedékek boldogságának útjait egyengetjük, s hogy dolgoznunk kell egy új emberfaj, a »vidám nemesemberek« teremtésén. Ilyenek és mások a XIX. század pessimistikus irodalmának kiengesztelő végső accordjai.

Már a most mondottakból sejthetjük, hogy ez a pessimistikus irodalom nem volt pusztán kártékony hatással a társadalomra. Teljesen ártalmas csak akkor lett volna, ha az absolut Pessimismus = nihilismus szószólójának szegődik. így is ártott ugyan, mert sok fogékony lélekben csak erősítette azt a rossz-hiszemet és botrány szomjat, a melynek mételyét a zurnalisztika terjeszti, a kételkedést az emberi cselekedeteknek bármely nemes és önzetlen rugója iránt, az ingerültséget, lehangoltságot és keserúséget, de másrészt jótékony componense is volt a társadalomra ható aestetikai erők rendszerének. Üdvös reactiót jelent az élet túlkönnyű felfogásával szemben és az ellen, hogy az illusiók rózsaszín fátylán keresztül nézzük, s így hitegessük magunkat. Ezenkívül oly rétegekben, a melyekhez a tudomány még nem tud hozzáférközni, különösen a század második felében, nagy mértékben terjesztette nem egy mesterművével a sociális

részvét érzését. Nem álombaringató quietivuma, hanem erjesztő motívuma volt a lelkeknek, az által, hogy fellázította a körülöttünk uralkodó tarthatatlan állapotok ellen való harczra.

Már elérte superlativusait, már mindenütt rohamosan halad a végkimerülés felé, hogy az irodalomban, miként a természetben uralkodó váltakozás örök rythmusánál fogva helyt adjon újabb irányoknak: de e hatásait a XIX. század társadalomtörténetének az a jövő krónikása sem fogja letagadni, a ki nem áll többé a letűnt század eszméinek befolyása alatt.

Dr. Wildner Ödön.

SZEMLÉK.

Német könyv Magyarországról.

Die Wahrheit über Ungarn. Bresnitz von Sydacoff. Berlin und Leipzig 1901. Verlag Friedrich Luckhardt.

A külföldnek rólunk való kicsinylő és lenéző bírálatát mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a campagne, melyet múlt év tavaszán a francia lapok folytattak monarchiánk ellen. Szerintük monarchiánk felosztása *affaire conduite*, melyet csakis a *courtoisie envers ce bon vieux roi* akadályoz még meg ideig-óráig. S ez kétszeresen fáj minden magyarnak; mert egyfelől ismét tapasztalta mily agyaglábú óriás monarchiánk nagy hatalmi posztója; másfelől, mert önálló Magyarországról akkor sem, most sem esik ott szó.

Ezen cikkek hatása alatt íródott, jelent meg s keltett nagy fel-tűnést Parisban Ghéradame* könyve is, melynek rövid tartalma az, hogy a pangermán és pánszláv törekvések egyformán utopistikus álmok, mert egy, az északi tengertől a közép-tengerig terjedő, germán állam keletkezését az alliance franco-russe, a nagy szláv állam létesítését pedig Németország akadályozná meg. Ghéradame szerint létünk alapja nem a bennünk rejlő nemzeti erő, hanem az, hogy a pangermán és pánszláv törekvések kölcsönösen paralysálják egymást.

Kinek alkalma volt ezen a külföldön általánosan elterjedt felfogással küzdeni, meglelégedéssel olvassa Sydacoff művét, mert szerző mint életerős nemzetet ismertet bennünket s a mi szokatlan: meleg hangon ír rólunk.

Mennyire szokatlan ez a meleg hang odakint, azt legjobban mutatja e könyv előszava, melyben szerző kijelenti hogy készen várja a német és a „Széll-párti magyar sajtó támadásait; ez utóbbit pedig azért, mert szerző — s az ezen igazságot hirdető könyv Achilles-sarka — nyílt Bánffy politikát folytat.

* L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XXe siècle.

Az igazság ismertetése ezeréves történetünk ama mozzanataival kezdődik, melyek a német-magyar gyűlöletet keletkeztetni, ébren tartani s terjeszteni voltak alkalmasak. Sydacoff szerint — hazánknak a legújabb időig terjedő „terra incognita” voltától eltekintve — történetünk ilyen mozzanatokat nem tartalmaz; a magyar s német faj gyűlölködését a tendenciosusan meghamisított történetírásban keresi, melynek két fajtát különbözteti meg. Az egyik az, mely úgy Magyar- mint Németországban dívott s a honalapítás idejébeli magyar-német ellenséges érzelmeket, mint átöröklött gyűlöletet még ma is létezőnek mondja és hazafiúi kötelesség gyanánt hirdeti annak fentartását. A másik — melynek célja az ausztriai németség szeméhen gyűlöletessé tenni mindent mi magyar — szláv érdekét szolgál. Ez utóbbi a Mária Terézia és II. József alatti események alapján — nem számolva Magyarország akkori viszonyaival — azt terjeszti, hogy Magyarország összejátszott Poroszországgal; mivel szemben az akkori idők mozgalmainak indító okait valóban meglepő tárgyilagossággal tárva az olvasó elé, azt hirdeti Sydacoff, hogy a Habsburg-házzal való conflictusaink megcsalt reményeknek és az osztrák udvar germanizáló politikájának képezték eredményét és ha történt is e két nemzet között sok olyan, mi elmérgesíthette a közöttünk fennálló jó viszonyt, ez nem teremtette meg sohasem a német-magyar fajgyűlöletet. Utalva a török elleni dicsőséges harcainkra, emlékeztet, mily bátyát képeztünk eddig és képezhetünk továbbra is a kelet felől jövő veszedelmek ellenében.

Majd a szerb, tót, román és német (szász és sváb) agitációk kapcsán nemzetiségi politikánkat ismertetve, több-kevesebb sikerrel bizonyítgatja, hogy míg a délvidéki agitációk mögött Oroszország, addig az északiak mögött Csehország rejtőzik. Mindezen agitációknak célja pedig semmi egyéb, mint Ausztria-Magyarországot szlávva tenni és ily módon megfosztva a németséget természetes szövetségeseitől, megalkotni a pánszláv birodalmat, melynek ily körülmények között Németország gátat vetni már nem lesz képes. Hogy ezen félelme pedig nem pusztá agyrém, arra eclatáns példa Ausztria. Ilyetén viszonyok között csak sajnálni tudja a német politikusok rövidlátását, kik a helyett, hogy a magyar s német faj közötti kapcsolatot mennél szorosabbra fűznék e viszony elmérgesítésére elkövezték még azt is, hogy magyar területen állítólag elnyomottan élő testvéreik sajnálata címén pangermán mozgalmakat istápolnak a magyarokkal szemben. Felveti a kérdést, hogy vajjon nem előnyösebb ezekre, ha beleolvadnak magyar kultúrába, — melynek liberális irányát mi sem bizonyítja jobban, mint a német nyelv kötelező iskolai taníttatása — mint ha a szláv óriás szívja fel őket?

Nézete szerint a szász kérdésben a nagyobb hiba a németséget terheli, miután a magyarok ezen locais kérdések megvitatásába mindaddig, míg e kérdésnek pangermán háttere van, nem is bocsátkozhatnak.

Ezután vázolja politikánkat Andrásstól Széllig; dicsőítve Bánffy s kárhóztatva Széllt.

S hogy teljes legyen hazánk ismertetése, társaséletünk megvilágítására is vállalkozik, a mi tekintve, hogy egyes esetek kapcsán kívánja ezt elérni, természetesen nem igen sikerülhetett.

Befejezésül közgazdasági állapotainkat vázolva, rámutat az agrár- és ipari érdekek összeütközésére; mely utóbbiak pártolását már csak azért is szükségesnek tartja, mert ez az egyedüli eszköz a népvagyon megőrzésére, minek eredménye ijesztő kivándorlási statisztikánk javítása és — az agrár-socialismus megszüntetése volna. Sajnálatosnak mondja, hogy e két érdekirány kiegyenlítése körüli tervek némelyike Ausztriával való gazdasági közösség megszüntetését is emlegeti. Mert bármely államfél legyen is győztes ezen így támasztott gazdasági háborúban, bizonyos, hogy a győzelmet a monarchia fogja megsínyleni; nem is szólva arról, hogy a gazdasági közös érdekek megszünte esetére a politikai közösséget — mely nézete szerint mindkét országra nézve állami létalap — sem tartja továbbra fentarthatónak.

Könyvét azon főhászszal fejezi be, hogy bár megteremtődnek az imminens szláv veszedelem ellenében egy őszinte és erős „deutsch-magyarisches Bündnis”.

Szerző nem váltja be teljesen a könyv címével adott azon ígérteit, hogy igaz képét nyújtja a magyar politikai és társadalmi állapotoknak. Nem válthatja be pedig azért, mert elfelejti, hogy igazságot csak az hirdethet, ki objectiv; már pedig szerző, valahányszor Bánffy utódairól beszél nem az. Elfelejti, hogy napjaink aspirációi nincsenek még úgy összesítve, mint a Mária Terézia korabeliek s hogy egy pártnak szemüvegén keresztül szemlélve egy az ezt legyőző másik pártot feltétlenül torzképet látunk; ilyen torzkép e műben Széll Kálmán politikai tevékenysége. Szerző egy másik vaskos tévedése, hogy egyes a chronique scandaleuse-ből kikapott esetek kapcsán akar egy egész társadalmi osztályt jellemezni; elfelejti, hogy a társas-életről is áll az, mutatis mutandis, mit a francia mond az asszonyról: la meillure femme est celle dont on ne parle point. Kétségtelen, hogy e könyv alapján a külföld sem társadalmi életünk, sem legújabb korunk politikájáról magának helyes nézetet alkotni nem fog s ha e mű felett ennek daczára sem törünk pálczát, úgy ennek oka az, hogy szerző azt igyekezik megtenni, a mit diplomáciánk megtenni oly következetesen elmulasztott: ismertet bennünket, mint szabadságát féltő, kifejllett egyéniségű nemzetet, melynek léte vagy nem léte az európai concertre közönbös nem lehet. És ha helylyel-közzel az igazságot nem is közelíti meg, úgy ennek oka szemmel láthatólag nem rosszhiszeműség, hanem szlavophobia egyrészt és részrehajló informatio másrészt. Üdvözljük ezért Bresnitz von Sydacoffot, mint azok egyikét, kik hazánknak a „terra cognitához” vezető útját egyengetni segítették.

Dr. Elischer Vilmos.

Császári eszthetika.

II. Vilmos császár beszédet mondott a művészeknek a művészet-ről; tudta, hogy mit csinál. A művészet szocializáló hatásának teljes tudatában, imperatori akarattúltengéssel fejezte ki, minő művészetre van szüksége.

Az a művészet, a minőt ő kíván, céljait ám nem fogja tudni szolgálni. Egyszerűen azért, mert nem igazi művészet.

A művészet — így gondolkozott a császár — társadalmi erő, mely jelentősen befolyásolja az emberek érzés világát, megihleti képzeletét és elhatározással van akaratára. A művészettel kifejeztetem tehát azokat az eszményeket, a melyekre az imperiumnak szüksége vagyon; szolgáltatam véle érdekeimet, mint tették azt egyiptomi kollegáim, a római császárok s közvetlen őseim; dicsőíttem azokat az erényeket, melyekre házammak szüksége van, hogy azok épen, elevenen éljenek a köztudatban. Az ideális föllendülés, a hazafias érzésvilág ápolása szolgálja az egyén és a köz érdekét egyaránt. Itt azután eszébe jutott a még diák korában megtanult Schiller-féle jelszó, s így folytatta: „De tovább megyek, a művészetnek közre kell munkálkodnia a nép nevelésében s megadni az alkalmat a nép alsó rétegeinek is, hogy kemény munkája után eszményekhez emelkedhesek. A német népnek a nagy ideálok maradandó kincseivé lettek, míg a többi népek-nél többé-kevésbbé veszendőbe mentek. Első sorban a német nép kötelessége a nagy eszméket őrizni, ápolni és fejleszteni s ez eszmények közé tartozik, hogy a munkás, a sanyargó néprétegeknek megadjuk a széphez való emelkedés s a köznapi gondolatvilágból való kiszabadulás lehetőségét ...”

Írt ad tehát a sajtó kebelnek a porosz király kultusz terjesztése által. Kitölti a hidalgó úrt szegény és gazdag között, a mikor dr. Koser segítségével kiásta a feledés levéltárából azokat a tábornokokat, a kiknek márványba vésett alakjainak bemutatásával ideális érzéseket akar felkelteni a sanyargó néprétegekben!

Igaz, a művészetnek van szocialis nevelő hatása, mert szocialis közösséget teremt az emberek között egyazon érzések felébresztése által. A művészet társadalmi szükségletekből eredt, társadalmi szükségleteket elégít ki s ez a közössé formáló erő, mely benne rejlik s hat azáltal, hogy egyazon illúzió-érzetet kelti fel a tömegben, egyazon gyönyörködtető érzéseket támasztja benne, szárnyat ad a művészetnek is. A művészet az együvé tartozás tudatát neveli ki az emberiségben, s minél szélesebb körökre hat, — minél emberibb érzelmek eredeti kifejezése által, — szocialis értéke is annál nagyobb. De erre csak a — *művészet* képes.

Nos tehát, a Sigesallee szobrai — mondja a császár — igazi művészi alkotások, a renaissance-korban sem alkottak különbeket s ha az új pergamoni múzeumban látható Zeus-oltárral hasonlítjuk is

össze, a Begas szellemében készült berlini szobroknak nincs okuk pirulni. E szobrok hatása *überwältigend*. Ebből önként következik:

1. Ez irány, mely a népet felemeli az eszményekhez, (teszem a porosz királykultuszhoz), az egyedül követendő.

2. Mindent, a mely ez iránynyal ellenkezik, el kell ítélni, mert az eltávolodás szabadoság, merő technikai kísérletezés, a fő a régi eszmények kifejezése, régi, elősmert formák közt, mert ezek örök igazságok, melyeket mindenki érez, mert a szépségérzet ott szunnyad mindenkinek lelkében, *mag er noch so einfach sein . . .*

3. A ki az ellenkezőjét hirdeti, rút reklámot csap magának, piaczi láрма pedig nem illik a „nagy” művészethez.

Első pillanatra is észrevehető, hogy ezek a gondolatok — a maguk célzatosságukban — határozott pro gramot jelentenek, telve gögös imperatori szellemmel. De mily könnyű belelátni a császár kártyájába!

Mert vannak-e maradandó, állandó, módosulás alá nem eső ideálok? Ha volnának, az emberiség érdekében, el kellene pusztítani őket, hogy meg ne fagyjon a gondolkozás. Erre azonban nincs szükség, mert az ideálok egyre változnak, az örök mozgásban lévő élet egyre újabb visiokat dob a jövőről álmódó emberiség elé, ködfátyolképeket, melyekben képzelete alkotásait sóvárgó érdeklődéssel szemléli. Minden új nemzedék új egyénékből áll, új faj keveredési állapot, új képzelőtehetséggel, új szükségletekkel, vágygyal, álomvilággal, mely új ideálokat álmodik. A művész szocialis környezetének lappangó érzéseit számszorozva átérezve, az új eszmények megalkotását kísérli meg képzeletében, ehhez pedig új formák, egyéni nyelv, sajátos kifejezési erő szükséges, mert minden egyes érzés objektíválásánál más feladat előtt áll, teljesen különbözve az előbbi kor érzéseitől, s ez érzésekből fakadó ideáloktól, s ilykép az új ideálhoz szükséges új eszközök megteremtése is feladata. Csak az a nagy művész, a ki e kettőt oly hatalmas erővel tudja harmonikusan kifejezni, hogy az emberiség bámulva veszi észre, mint állt elő az új ideál, lelkének titkos vágya, tiszta, szemléletes, eleven, harmonikus formákban. A tehetségek ezt csak elősegítik. Az egyik az új ideál megrögzítésében, a másik a kifejezési formák tágításában, de mind csak elősegíthetik a lángelme működését, főkép pedig a közönség fogékonyságát. Gyakran korai a megjelenése. Csak igen csekély körben, a maguk érzésvilágának sajátosságait korán észreévők körében kelt visszhangot, ujjongó meglepetést, teljes illúziót, s éppen ezáltal igaz eszthetikai gyönyört. A tömeget elő kell készíteni, hogy megértse önmagát. Igaz: a nagy művész népe ideáljait fejezi ki, de nem azt, a melyet a nép értelme teremt, hanem a melyik ott szunnyad érzésvilágában, hogy életre keltve a művész teremtő képzeletétől, visszhangot keltsen a tömeg lelkében, kigyújtsa képzeletét, s teljes elmerülésre késztesse.

Vajjon a Németország lelkében szunnyadó ideálok a porosz királykultusz érzéseiből fognak kialakulni?

A császár hiheti, a császár hirdetheti, művészeket is kaphat eleget, a kik ennek a szolgálatába állanak: csak nem kaphat igazi művészt.

Reinhold Begas gyűjthet maga köré egy csomó jó mesterembert, a kik megtanulják, mint kell tábornokgallért és kétkilós bronzgombokat gyártani. Ezeken a szobrokon lehet jelvény, dísz, portrait-hűség, — csak egy nem lehet és nincs is rajtuk: az érzés közvetlensége. Miből merítheti a művész ezekhez a kopott ideális érzésekhez az inspirációt? A császári műterem látogatásából? Avagy az udvari historikusok irataiból? Inspiráció nélkül nem lehet alkotni, bármilyen kitűnő aesthetikai ismerettel. A mai kor szelleméből senki sem menekülhet, mesterséges módon sem: ők sem teheték, s így alkotásuk hideg, néma és érzéstelen. A ki modern ember, végigsétál a Sigesallee-n, az egyforma márványemberek e szürke sorozata, a nagy márványcsizmák, menték és tábornoki jelvények között, soha, egy percze sem érez művészet keltette illúziót, az ezt megakadályozó tényezők fölötté számos volta miatt. Ezt a császár, ha hiszi is, tagadja! De mit árt az igazságnak a letagadás?

Nem, az aesthetika nem elég a művészethez, az elismert formák, e régi eszmények felmelegítése nem teremt nemzeti művészeket, ezt a porosz szobrászatot akárhogy reklamároznák is, művészetnek nem fogja elfogadni az új idő. A pergamoni művészet a klasszikus művészzettel szemben degeneráció, mert új ideálok kitűzése helyett új formák részletezését kereste: de minő szenvedély, élet és erő rejlik még benne, legalább új formákat keresett. A berlini Begas-iskola elismert formákat majmol, s ugyan unalmas és illúziókeltésre képtelen. Az újnak küzdeni kell, Tizian sem haragudott Aretinora, a mért dicsérte, új irányát támogatta, sikerhez juttatta, mert fiziológiai igazság, hogy új képzetkapcsolatok munkával járnak, a munka pedig erőfogyasztás, a mivel fáradtság jár, ezt legyőzni, megszokni, a fáradtságot ellensúlyozni feladata a műkritikának. Ezt tette Aretino is, igaz, pénzért, — de szabad-e elítélni egyesek hibájáért az őszinte munkások, az ízlésnevelők, a becsületes magyarázók összességét?

A német császár is ezt tette: ízlésnevelő lett. Aligha nagy sikerrel. Az új idő más színben és formában fogja látni a múltat, aligha úgy, a mint háza historiographusa kikaparta. Az ő művészei érzéseket nem keltenek, kifejezési formáik csupa köznapiság. Ilykép ezek az őskori állatok — a Sigesallée szobrai — nem lesznek egyebek, mint a mik, egy pár csizma, tábornoki süveg vagy érdemjel.

Az újkor németjét nem fogják lelkesíteni, az európai ember ásitva fog elhaladni mellettük. Végre is be fogják raktározni a Historisches Museumba.

Dr. Lázár Béla.

Képzőművészeti Szemle.

*Téli tárlatainkról**

Lapjaink beszámoltak már képműveinkről. Elmondották — és itt-ott ízléssel és lelkiismeretességgel, mindenesetre jóval nagyobb, mint a milyennel a művészeti termelés egyéb terein találkozni szoktunk — benyomásaikat és véleményeiket a magyar festészet idejének aratásáról. Ezekkel a sorokkal nem akarjuk az ismertető kritikák számát szaporítani, nem akarunk figyelmeztetni egy-egy olyan árnyékra, színre, vonalra vagy elrendezési módra, melyek talán bennünk más hangulatokat keltettek fel, mint más szemlélőben, annál kevésbbé akarjuk a képek tartalmát szavakba foglalva leírni.

Az, a mi minket itt érdekel: művészeink világfelfogása, lelkük finomságának és kiműveltségének állapota. A művészet a társadalom összes erőinek a csapadéka és belőle olykor minden másnál hívebben megállapíthatjuk annak a társadalomnak a fejlődési fokát, mely ezt a művészetet létrehozta. Ezt a tételt leírni szinte rosszul esik, annyira közhely ez már a nyugaton. Nálunk a kritika még nem vette észre, úgy hogy az ember csaknem igazolásra szorul, midőn ilyen szempontokból nézi a dolgokat.

Nem elég valamit tökéletesen megfesteni. A művészeti alkotás magasabb, vagy alacsonyabb rendűségének egy objectív mértéke van. Mentől magasabbrendűek azok az érzelmek és gondolatok, melyeket a műtárgyak bennünk keltenek, annál magasabbrendűek az illető alkotások. A Művészet öröknek mondott alkotásai mindenha a kor legkiemelkedőbb érzéseinek és gondolatainak voltak a kifejezői, vagy a mi ezzel egyet jelent: a kor legkiműveltebb embereinek érzés világáról és érzésvilágához szólottak.

Ezt mi nálunk még mindig nem akarja átlátni a kritika. A mit Ruskin egy félévszázaddal ezelőtt megírt, hogy „a művész összes ténykedése a világon annyiból áll, hogy lásson és érezzen; hogy oly érzékeny és gyöngéd hangszer legyen, melyet egyetlen árnyék, egyetlen szín, egyetlen vonal és egyetlen pillanatnyi és futó kifejezés a körülte levő, látható tárgyakon, sem egyetlen felindulás, melyet a benne lakozó lélekben kelthetnek, érintetlen ne hagyjon” — mi nálunk még mindig érthetetlen beszéd. Pedig hiába a technika minden tökéletessége, ha hiányzik mögötte a lélek kiválósága és emelkedettsége.

A *l'art pour l'art* emberei talán sajnálkozóan mosolyognak máris. Mert ezzel a kellőleg meg nem értett gondolattal szokták mindig az alacsony lelkek szegénységüket kendőzni. Pedig mit jelent ez a

* Ha külön megnevezve nincs az illető mű a Műcsarnok kiállításában van. A Nemzeti Szalonban kiállítottak közül felemlítettek (N. Sz.) jellel vannak kitüntetve.

tétel? Lényege neki csak az, hogy a művész lelke legbensőbb vágyait kövesse, és ne legyen e helyett politikus vagy moralizáló. De a lelki szegények nem érzik át, hogy a nagy és kiművelt lelkekben a kor legkiemelkedőbb erkölcsi és socialis eszméi az egyéniség ép oly legbensőbb vágyait képezhetik, mint ő bennük csak az alacsonyabb vegetatív működések által gerjesztett örömök és nem értik meg, hogy valaki a lelke önkéntes hajlandóságából lehet gondolkozó, socialis és morális.

Csak ilyen felfogás és érzelmi élet mellett lehetséges aztán, hogy a huszárregények műfajával nálunk babérokat és esetleg akadémiai pálmát lehet aratni akkor, midőn a nyugaton a Tolstoj, a Zola, az Anatole France műzsája szárnyal, hogy agyonkoptatott korcsmajelene-tekben és édeskés parasztlányokban gyönyörködhetünk, midőn a Segantini ecsetje a világmindenség egységének titkait tárta már fel előttünk, hogy sivar bankárasszonyok lepik el a falakat, fájdalommal emlékeztetve vissza azokra a szép napokra, midőn a Lenbach alakjainak csodálatos szemeiből annyi lélek és annyi gondolat sugárzott felénk.

* * *

A ki ezekből a szempontokból nézte végig tárlatainkat fájdalommal tapasztalhatta lépten-nyomon azt a rengeteg űrt, mely festészetünkben is a nyugattól elválaszt s mely hátramaradottságot a szellemi védvámpolitikusok a „nemzeti, népies” varázs-szavakkal szoktak lep-lezni, egészen úgy, mint az agráriusok a nemzeti hadsereggel a kenyér-uzsorát.

A „csendélet” műfaja még mindig rendkívül virul. Úgy látszik közönségünk egy tetemes részére még élénk hatással van a gastro-nomiai szép, egy újabb adattal igazolva azt a felfogást, hogy a szép legősibb hajtása a jóllakott gyomorból és nem a szerelmi vágyból került elő. Talán a legegyszerűbb l'art pour l'art-ista is el fogja ismerni, hogy egész más méretű művészlélek az, mely a baraczkok, szőlők és dinnyék szépségeiben mélyed el, mint az, melyet egy magá-nos táj esti szépsége reszkettet meg.

A *táj kép festészet* tagadhatatlan fellendülése az utóbbi években ezzel szemben a lelkek finomodásával biztat. Tárlatainknak ez kétség-telenül legerősebb oldala. A régi iskola olajnyomatszerű, stereotyp tájai helyett (az obligát vadászszal, szerelmes párral vagy virágszedő leánnyal) számos képről a lélek szabadabb és őszintébb természetszere-tete árad. A Bosznay István nagyarányú, széles és szabad perspektívá-kat adó tájai, az Újváry Ignác magyar alföldi képei, a Kézdi-Kovács László finom, gondos és gyöngéd alkotásai (különösen a N. Sz.-ban), a Fényes Adolf erőteljes képei, melyek némelyikében szinte érezzük a föld csírázó erejét és a levegő termékenyítő fölmelegedését, a Mendlik Oszkár pompás tengerképei igazán sok finomságról az érzésben és biztosságról a kivitelben tesznek tanúságot. Grünwald Béla hegyei is

szépek és igazak, kár hogy azzal az operetteszerű kurucz-csoporttal valami igen kellemetlen hangot vegyített bele a táj nyugalmas, széles csendjébe. Ezeken kívül még sok tájkép érdemelne dicsérető felemlítést, így többek között Tölgyessy Arthur, Kárpáthy Rezső, Olgyay Ferencz, Réty István (N. Sz.), Rubovics Márk (N. Sz.) néha igen megkapó hangulatokat tudnak kifejezni.

Az *arczképfestés* téli tárlatainknak gyöngéje oldala. Jobbára igen kevés bennük a mélység, sőt az érdekesség is. Itt is a tárgyválasztástól igen sok függ. Szilágyi Dezsőt jól megfesteni például sokkal magasabb rendű művészeti feladat és egyszersmind sokkal nagyobb művészeti erőpróba, mint Munich Aurélt.

A Balló Ede Szilágyi Dezső-je távolról sem tökéletes, de igen figyelemreméltó kép, míg Stetka Gyula Munich Aurélja talán jobb kép s mégis semmi esztétikai érzést nem kelt bennünk. A Kernstock Károly leányalakja nagyon kiváló alkotás, mely egy finom, intelligens és bájos leányelket sejtet. A Márk Lajos arczképei előtt az az érzés fogott el, hogy az 513. szám kivételével, mely egy rendkívül finom és érdekes fiatal asszonyt mutat, a többi bátran megfestetlenül maradhatott volna. Legalább Márk nem tud bennük egyetlenegy oly vonást sem feltüntetni, mely érdeklődésünkre számíthatna. Az arczképek között számolunk be a brunningeni Flesch Ludmilla „Christus imádása” című hármasszobrász csoportképéről, mely valóságos gyűjteménye a szebbnél-szebb fejeknek. Van ezen a képen néhány arcz, melyet az ember nem tud elfeledni s mely a praerafaelisták legátszellemteljebb fejeire emlékeztet. Csupa lélek, csupa tűz, csupa tisztaság és gondolat. Az ember akaratlanul is Botticelli mystikusan fenséges alakjaira gondol.

Tárlataink legszebb portrajta azonban kétségtelenül szegény Munkácsynak a Nemzeti Szalonban kiállított női félalakja. A színek szépsége s az arcz szelíd nemessége egyaránt lebilincselik a szemlélőt. Ezek a tiszta szemek, ezek a finom metszésű ajkak valami végtelen csendes nyugalomról beszélnek.

A Fényes Adolf alakjairól külön akarunk szólni, mert a tárlat legjelentékenyebb eseményének tartjuk azokat. A socialismus nem egy képen érezteti hatását tárlatainkon, de ezt a hatást csakis a Fényes képein találtuk szerencsésnek és művészinak. Mert pl. az, a mi a Kernstock néhány képén jelentkezik: az tisztán az a szegénység és nyomor, mely sokkal visszataszítóbb, semmint gondolatokat ébreszthetne. Egy rongyos, idomtalan, csúnya eszelős megfestése pl. mást, mint borzalmat nem kelthet fel bennünk, mert nincs olyan esztétikai hatás, mely a kizárólag csúnyához fűződne. Csak csúnya és szép elemekből szűrődhetik le egy hatás, mely az esztétikai alkotásokban a rútat is elfogadhatóvá tudja tenni. A Fényes Adolf munkás-embereiben egy egészen más világ tárul fel előttünk. A szegénység itt csodálatot kelt. A napszámos munkaerejéről, a testi munka harcászai hatalmáról beszélnek ezek a képek. Látjuk bennük nemcsak a kifárasztó,

az elnyűvő, hanem az izmokat fejlesztő, az akaratot aczélozó, az intelligenciát erősítő, az elszántságot adó munkát is. A Meunier csodálatos munkás-szobrait juttatták eszünkbe ezek a hatalmas képek. A letiport, elzüllött, pálinkától kábult munkás mellett (de még ebben is van valami lelki szépség, mely kibékítő) ott vannak az Ada Negri izmos karú, harcziás tekintetű, intelligens homlokú, bölcs öregségű munkásai, előhírnökei annak a napszámos-nemzedéknek, mely tisztában van céljaival és az eszközökkel, melyek azokhoz elvezetnek. Ha a Fényes munkásait a Márk munkaadóival szembeállítanók a falakon, az a diadalmas reménység sugároznék ebből az összehasonlításból, melyet a *Travail* nagylelkű írója ujjongva ígér.

A genre- és más csoportképek tárlataink leggyöngébb részét teszik ki. A Perlmutter „Imája” a legdistinguáltabbak egyike. Az aprólékosságig gondos kidolgozás mellett sok megfigyelőképességről tanúsodnak ezek az alakok. Szenes Fülöp Sámson és Delila képén a tanónó feje igen megkapó, de egészben véve ép oly kevésbé tekinthető szerencsés alkotásnak, mint a Gergely Imre „Pompéji nő”, bár ezek között is van néhány nagyon sikerült arcz. Ferenczy Károly „Ábrahám .áldozatában” sok figyelemreméltó vonás mellett sem tudtuk felfedezni annak a sok dicséretnek okát, melyben részesült, míg a Czigányok című képét egyenesen szerencsétlennek tartjuk. A Peske Géza képei szinte típusai az édeskés genre-képeknek. Az ifj. Illés Antal „Áldomás ivása”, a Juszko Béla „Mulató kurucz” (N. Sz.), az Aggházy Gyula „Leánykérője” (N. Sz.), a Markó Ernő „Nagymarosi dobosa” (N. Sz.), a Greguss Imre „Veressipkások rohama” (N. Sz.) pedig olyan chablonos, elkoptatott, hazafias és jutányos dolgok, mintha egyenesen a képkeszorúzó ifjak megrendelésére készültek volna.

Igen szép kép Magyar Manheimer Gusztáv „Öreg kanásza” (N. Sz.), mely egyaránt megkapó szép színeinél, mint eredeti conceptiójánál fogva. A Spányik Kornél „Otthona” közel rokona a régebben közkedvelt Margitay-féle képeknek, melyek üres előkelőségükkel, kimért fényűzésükkel, szertartásos eleganciájukkal, jour-alakjaikkal úgy hatnak, mint Herczeg Ferencz valamely epigonjának novellái. —r.

A bécsi téli tárlatok.

Egy szellemes ember egyszer egész kritikai hitvallását abban foglalta össze, hogy minden könyv annyit ér, a hány gondolatot képes az emberben felkelteni. Ha ez áll a könyvekről, úgy még sokkal fokozottabb mértékben áll ez a képekről is, mert hisz a könyvek gondolatokat nem csak keltenek, de közölnek is, míg a képeknek tisztán és kizárólag az előbb említett feladatra kell szorítkozniuk. Ez a kritikai szempont kétségtelenül nem fog abban a szerencsében részesülni, hogy — legalább ily kizárólagos formában — általánosan elismerjék, legkevésbé most, a „*l'art pour l'art*” jelszavának idejében. Minél műértőbbnek tartja magát valaki, annál kevésbé fog osztozni e fel fogásban. De a laikus nagyközönség öntudatosan vagy öntudatlanul

ezt az álláspontot foglalja el a képekről alkotott, ítéleteiben és ha tán ép ezért gyakran homlokegyenest ellenkezésbe jön a kritikával, ez még nem bizonyítja azt, hogy a kritikának van igaza. Mi ily ellentétek esetében nem mindig a műértő kritikusoknak adunk igazat, hanem inkább a budapesti társaság egyik finom lelkű s művelt nőtagijával tartunk, a ki a minap egy modern módon megfestett, de különben banális tájkép előtt állva felkiáltott: „Én nem szeretem azokat a képeket, a hol az ember áll, néz és — nem gondol semmit.”

Ha ebből a szempontból, tehát tartalmi szempontból nézzük *végig* a képtárat, elég megbízható támpontot találunk művészeti ítéletünk részére. Ha egy nagy történeti festményt veszünk szemügyre, teszém azt Munkácsy „Krisztus Pilátus előtt” című képét, itt a tömegnek minden egyes emberben más formában megnyilatkozó dühe, a faizzeusok hideg, fanatikus gyűlölete. Pilátus egykedvű közönye s Krisztus nyugodt méltósága százféle gondolatot kelt a nézőben, százféle oldalról egyszerre világít meg egy drámai jelenetet, a melynek összes megfestett vonatkozásaiban való leírása testes füzetet töltene meg. Vegyünk ellenben egy másik Munkácsy-féle festményt, pl. a „Honfoglalást.” Miért nem hat ez a nézőre szintén oly elementáris erővel? Azért, mert nem ébreszt fel semmi új gondolatot, mert rajta a nagy harczoknak, a nagy eseményeknek, melyek a honfoglalás alkalmával lefolytak s a melyek igenis felkelthetnék az emberben a félelem, az aggodalom, a diadalmamor, a bámulat érzelmeit, nyoma sem látszik meg s mert az egész hasonlít a régi drámák V. felvonása végén előforduló tableau-khoz, a melyekre senki sem kíváncsi s a melyeknél mindenki a ruhatárba siet, mert hisz a tulajdonképmen dráma eldőlt már. Vagy menjünk tovább. A Madonnák fölkeltek az áhítatot, az anyai szeretet iránti rokonszenvet, a lelki tisztaság iránti bámulatot vagy azt a mystikus érzést, mely az embert nagy eszmék bölcsőjénél elfogja és a hol ezt nem teszik, (gondoljunk csak a festészet primitív stádiumában létrejött vagy bizonyos túrealistikusan megfestett Madonnákra), ott bizonyára sohasem fogunk laikus embert elgondolkozva látni s az ily képek előtt legfeljebb valami műértő tudós fog jegyzeteket írni naplójába. A hollandi genre-képek egy-egy teljes paraszthumoreszket állítanak elénk, drasztikus situációkkal, groteszk személyekkel. Az újabb genre-képek egy-egy novellát vagy legalább egy ily novella egyik-másik jelenetét varázsolják szemünk elé, és a mint a modern novellákban eltérnek a régi édeskesen banális szerelmi históriáktól úgy a modern genreképekben is látunk törekvést mélyebb jellemzésre s mélyebb tartalomra. Az arczképek megannyi jellemrajzok, rajtuk többé-kevésbé nyílt módon vissza kell tükröződnie mindazoknak a finom lelki tulajdonságoknak, a melyeket ember emberben oly szívesen kutat ama bölcs mondása szerint, hogy *the proper study of man is man*, s a hol ezt nem találjuk meg, ott az arczkép se vonz. A tájkép kivált azokban, kik fogékonyak a természet szépségei iránt, — értvén ezek alatt nemcsak a természet remekműveit, az égbe nyúló sziklákat és hatalmas vízeséseket, hanem a mindenütt elszórtan észlelhető közönségesebb szépségeket is, — egy-egy hangulatot, egy-egy reminiscenciát ébresztenek fel. Azért van, hogy csak azok a tájképek ragadnak meg bennünket, a melyek a mi földvünkéből vannak véve, míg egy az örök jég hazájából vagy a tropikus vidékekből vett tájkép legfőljebb kíváncsiságunkat elégíti ki; és még szűkebb körben talán ezért bír a városi vagy a hegyvidéki ember kevesebb érzékkel a síkságot ábrázoló képek iránt, az Alföld lakója viszont kevesebb érzékkel a hegyi tájak iránt. Sőt még a fes-

tészet apróságai, a csendéletek s hasonló műfajok is csak annyiban érdekelnek bennünket, a mennyiben egy-egy gondolatot vagy hangulatot képesek bennünk ébreszteni. Megvilágíthatjuk ezt a mostani pesti téli tárlat két csendéletével. Az egyik egy vén codexekkel, tudós requisitumokkal borított asztalt mutat; egy codexen egy friss sárga rózsza hever. A másik képen rendetlenül egymás fölött és egymás mellett látunk egy félig telt sörös kancsót, egy széles karimájú puha kalapot, egy félig elégett szivart, egy festő-paletta s a „Jugend” egy számát, mindezt egy faragatlan deszkából összetakolt ládán, melyen még meglátszanak a „Nicht stürzen” szók. Hasonlítsuk össze e két képet. Az első semmit sem mond, csak talányt ad fel a nézőnek, azt a kérdést vetvén fel: hogyan kerül a régi codexek közé a friss rózsza, mikor vén tudósokat nem szoktunk rózsával, fiatal lányokat pedig nem szoktunk vén codexekkel elképzelni. A másik kép ellenben bemutatja nekünk egy müncheni festő egész életmódját, ez igazán *élet*, bár hiányzik belőle az ember, ki *csend*-jét megzavarná.

A gondolat, a tartalom megkövetelését, mely körülbelül megfelel annak, a mit Shakespeare úgy fejezett ki, hogy *more matter and less art*, különben nem szabad odáig vinni, hogy a formát, a gondolat külső kifejezését teljesen negligálnók. A legmélyebb gondolatot is tisztán, művésziesen kell napfényre hozni, hogy élvezhetővé váljon, a hamis vagy nehézkes forma a képzőművészetekben még inkább megzavarja az élvezetet, mint a szépirodalomban.

Ezen szempontokból néztem végig a minap a bécsi téli tárlatokat. Ha túl is vagyunk azon a koron, a mikor pesti embernek Bécsbe kellett mennie, hogy képet lásson, még mindig sokat tanulhatunk az ilyen művészeti kirándulásokon. Vannak egész országok, a melyeknek művészetéről a pesti tárlatok legszorgalmasabb látogatója tudomással sem bírna, ha a magyar fővárosból olykor-olykor ki nem mozdulna. Különösen feltűnt ez a bécsi Secessio ez idei téli kiállításán.

A Secessio, mely czéljával tűzte ki többek között azt is, hogy a különböző országok művészetét rendre bemutassa, ez évben csupa északi festő képével töltött meg három termet. Az oroszokhoz, svédkekhez, norvégekhez és finnekhez hozzáadták a svájciakat is, hisz Svájc is részben a hosszú tél és állandó hó hazája. A két kép, mely a belga művészetet képviseli, szintén deczemberi jeleneteket ábrázol. A képek között dominál a havas tájkép, s ennek megfelelően a termek falainak is fehér alapszínt adtak. A képek legnagyobb része különben már nyáron, a müncheni nemzetközi kiállításon látható volt.

Az első teremben a *svájciak* vonják magukra a figyelmet, nem annyira képeik vonzó volta, mint inkább ötleteik bizarrsága által. Rögtön szemközt a bejáratnál *Rodler* „A kiválasztott” című képét látjuk, a melyről egy bámulója azt mondta, hogy jó volna, ha secessionista templomot építenének hozzája, hol ezt a képet oltárképnek lehetne elhelyezni. A közönséges látogató kevésbé fogékony a kép szépségei iránt. A középben, lenn egy kis vézna fiúcska guggol, úgy látszik, kis, egész fiatal fahajtást ápol. Mögötte hat angyal száll le a magasból, de nem lebegve, a mint azt az angyaloknál megszoktuk, hanem a levegőben állva, úgy a mint közönséges emberek a földön szoktak állni. Az angyalok erősen praeraphaelita módra vannak megfestve, élesen stilizált alakjaikon emberi vonás alig van. A kis fiúcska kissé ostoba bámulattal néz fel az angyalokra, az angyalok unalmas affektált komolysággal néznek le a fiúra. Azt az igazi áhítatot, a melyet egy ily tárgyú kép kelthetne, s a melyet keltenek azok a szép régi képek, melyekben az angyalok üdvözlők a gyermek Jézust, nem érezzük, de nem is érezhetjük. Lessing egyik kritikájában elemezvén azt az

egészen különböző hatást, a melyet a „szellem” megjelenése Shakespeare Hamlet-jében és Voltaire Semiramisában tesz, azt mondja, hogy ennek oka abban van, hogy Shakespeare hitt a kísértetekben, Voltaire ellenben nem. Itt is hasonlóan vagyunk. Mesterségesen, egyes külsőségek ellesésével nem lehet áhítatot kelteni, annak át kell hatnia az egész képet, s a ki az áhítatot maga nem érzi, az nem is tudja felkelteni. Hodler képe pedig csak a mesterkéeltség benyomását teszi ránk és nem érzünk előtte mást, mint legföljebb bosszankodást afölött, hogy semmit sem érzünk. Egy másik svájci mester *Amiét* Cuno hasonló excentrikus módon festett meg egy „Beteg fiú”-t. A beteg zöldfák alatt fekszik s nagy kék virágokkal díszített, szörnyen ízléstelen paplanba van takarva. A zöld színekben élesen rajzolódik le a fiú éles metszésű profilja, a *facies hypocratika* fakó arcszínével. Lehet, hogy van ebben az arcban s a friss természettel való szembeállításában gondolat, de nem jutunk hozzá, hogy ezt a gondolatot megragadjuk, mert az ízléstelen paplan dominál és oly szemtelenül tolakodik folytonosan szemünkbe, hogy a képen mást nem is vagyunk képesek meglátni. Ugyanezt mondhatjuk Hodler arczképéről, melyet *Amiét* festett meg. Lehetetlen figyelmünket az arcra koncentrálni, mikor a háttérben állandóan egy pár hosszú vörös harisnya tolakodik elénk. Csak ha jól odanézzünk, látjuk, hogy ez a háttér egy darabka egy történeti festményből, a két harisnya pedig valószínűleg valamely lovagnak lábszára, bár egész biztosan ezt meg nem állapíthatjuk, mert a lábszáron felüli rész már a keret alatt van.

Részünkről jobban élveztük a *svéd* képeket. Van ugyanezen teremben *Liljefors-nak* egy nagy képe, mely jégmadarakat ábrázol, a mint görcsös repkedéssel szállnak a szürke tenger felett, a mely sok bámulóra talál. De nekünk a hófedte tájak képei tetszetek legjobban. A havat megtaláljuk itt mindenféle változatában, legvakítóbb frissességétől kezdve azon állapotáig, a mikor már nem is fehér színű többé. *Fjaestad* „Dér” című képén azt a pompás téli tájat látjuk, a hol a dér oly csodaszép hóvirágokat képez a fákon, melyek a maguk nemében vetekednek a tavasszal virágzó fák szépségével. A ki volt valaha egyedül, téli időben künn a szabad természetben, annak lelkében ez a kép is meg fogja ütni azoknak az érzelmeknek accordjait, a melyeket egy ily téli táj elhagyott magányossága szokott kelteni. *Fjaestadt* egy másik képén hóborította mezőket látunk a hold fényében, mely a hónap egészen hamuszürke szint ad. S nem messze tőle, *Jansson* „Téli utak” című képén látjuk a havat egy nagy város közelében, hol az ezer meg ezer járókelő gyalogösvényekkel hasította keresztül a tiszta hóleplet. Ez a hó már nem fehér — minden inkább, mint fehér.

Az orosz secessió képei egész termet töltenek meg, — de nem tartoznak a legjavához annak, mit az orosz művészet újabban produkált. A müncheni tárlaton sokkal tisztább fogalmakat lehetett nyerni a modern orosz festészetéről. *Pumvit*, *Byloff* és *Korovine* szintén a hó szinszeszéyeit iparkodnak ellesni; *Wrubel* egy rémes Pan-t festett meg, mely lehetne összekötő kapocs a majom s az ember között, *Kalmykoff* „Parádé után” című képén egy oszlófélben levő néptömeget fest. Hogy egységes kielégítő benyomást e képek is mily kevésbé nyújtanak, arra példaként felhozzuk *Kalmykoff* említett képét. Ha távol állunk, meglehetősen megragadja figyelmünket, de az alakok kicsinyek lévén, önkénytelenül is közelebb megyünk s ekkor azt látjuk, hogy az alakok helyett csak kék és szürke, formátlan pecsétek vannak ott. Erről a képről még azt sem lehet elmondani, a mi sok modern képnél áll: du loin c'est quelque chose et du prés ce n'est rien. Ezt a képet

bármily távolságból nézzük, mindig az a benyomásunk, hogy nem jó helyen állunk s hogy ezért a kép tulajdonképeni hatása elvesz számunkra.

A kilencz *norvég* kép között *Krogh* képei vonzanak leginkább. Van egy képe, melynek címe „Intés”. Egy öreg anya tanácsokat ad útra induló leányának. A leány arczkifejezése magában egy kis jellemrajz. Szemöldökei mogorván össze vannak húzva, ajka makacsul félre van biggyeszttve, mintha azt mondaná: „minek a jó tanács, én jobban tudom mit kell tennem.” Az ember szinte megsajnálja a jóképű öreg asszonyt, ki oly őszinte jóakarattal magyarázgat. Ép oly megkapó *Krogh* egy másik: „Veszélyes vizekben” című képe, mely egy vén viharedzett hajóskapitányt ábrázol, a mint megfeszített figyelemmel vizsgálja az előtte fekvő térképet. A legbizarrabb képek egyike *Munch* „Ijedség” című képe. Az egész vásznat tíz emberfej tölti meg, — egy szelet valamilyen nagy embertömegből. Szemek ki vannak meredve, halálsápadt arczuk eltorzul, szájuk nyitva áll. Mintha valami rémes látvány tanúi volnának, melyre nem voltak elkészülve és a mely őket közlelről érinti. Az ijedtségtől nem látnak és nem hallanak rendesen, a mit a festő azzal symbolisált, hogy föld, víz, ég és levegő kék, szürke, sárga és vörös kigyózó sávokban mintegy mozogni látszik. Valósággal örült idea! Ellenben csinos *Werenskiöld* két portraitje, kivált az egyik, mely „*Kielland kisasszonyt*”, egy erélyes arczú s tartású nem épen fiatal hölgyet, ábrázolja.

A *finn* képek között legszemebetőbbek *Axel Gallén*-nek a finn nemzeti eposz, a *Kalevala* köréből festett képei. A szögletes durva alakokban, a melyek e képeken látszanak, a kevés, átmenetek nélkül egymás mellé állított színek alkalmazásában van valami keresett naivság, mely megfelel az eposz hangulatának. Hisz *Walter Grane* is külön naiv stílust alkotott meg magának meseképei számára, — nagyjában hasonló eszközökkel festi meg *Gálién* a *Kalevala* kiejthetetlen nevű hőseit, *Joukahainen*-t, a mint anyja vissza akarja tartani *Wäinämöien* megölésétől, *Lemminkäinen* anyját, a midőn fiának szétszórt maradványait gyűjti egybe stb. A tájképek között *Halmién* hótájképei tűnnek ki; ezenkívül csinos *Edelfelt* „*A björneborgi induló*” című képe, mely fiatal gyermekkinézésű katonákat ábrázol, a mint elszántan, dobszó mellett csatába indulnak. Ugyanez a művész festett meg egy öreg halászt, a mint szép szöke leánya segítségével nehéz csónakot húz maga után. Az alakok csak mellkép-formában látszanak, de a két jellegzetes arcz pompás.

Külön kabinetet kapott a bizarrságok atyamestere, *Jan Toorop*. Sajátságos festészeti modora van. A színeket nem a palettán keveri, hanem kis foltok alakjában egymás mellé biggyeszti a vászonra, a szemre bízva, hogy ebben a színek egyesüljenek és a kívánt hatást létrehozzák. Meg kell vallanom, hogy az én szemeim erre a legtöbb esetben képtelenek voltak. Legkevésbé élvezhetők az ily modorban festett arczképek, melyek egyenesen himlőhelyeseknek látszanak *Talán* egyetlen kis kép van, — egy folyó, a melyben az esti pír visszatükröződik, — hol a kellő hatás megvan, ha az ember oly messze megy a képtől, a mennyire ez a szűk teremben lehetséges. Más képeim teljesen érthetetlen symbolismusnak hódol. A hol symbolismusa érthető, ott is mesterkéltné, mmt pl. „*Vágy*” című reliefjén, melyen egy nőt látunk, ki keskeny, a rendes arányoknál körülbelül kétszer hosszabb kezét mereven maga előtt tartja, kitől jobbra a tenger terül el, balra egy magas gót templom emelkedik (hisz a tenger és a gót templom tényleg vágyakozó érzéseket Keltének fel). Legélvezhetőbbek *Toorop* azon képei, melyek modorától oly távol állnak, mintha nem is ő festette volna azokat. Különösen áll ez három egymás mellé állított leányalakról.

A *Künstlerhaus*beli kiállítás sokkal kevésbé foglalkoztatja az embert, mint a *Secessio*. Egy bécsi hölgy abban foglalta össze a különbséget a két kiállítás között, hogy azt mondta: „A *secessio* képeit szívesen nézem meg a képtárakban, de egyetlen képet sem akasztanék fel szobámban, míg a *Künstlerhaus*-ban nem szívesen nézem meg a képeket, bár akármelyiket szívesen látnám falamon.” Ez nagyjában helyes is és oka abban rejlik, hogy a *secessio* túl bizarr, a régi irányú festészet túl banális. Hatszáz kép van együtt a *Künstlerhaus*-ban, — majdnem kizárólag osztrák festőktől, — de ezek között alig van egy, a mely az ember figyelmét valóban lekötné. *Pippich* bécsi utcaképeinek és *Zeller* Praterképeinek, a melyek egy-egy szobát töltenek meg, mindig akad számos látogatójuk bécsi körökből, *Koch* Lajos szintén egy termet megtöltő katonaképei előtt állandóan sok a katonatiszt. Mindhárom szoba bizonyáságul szolgálhat a mellett, a mit czikkünk elején fejtegettünk, hogy képtárakban mindenki azt keresi, a mi gondolatokat, hangulatokat, remniscentiákat ébreszt benne. Általában a kiállításról hallgathatunk. Nem mintha sok jó kép nem volna benne, de nem nyernék semmit, ha közelebb vennők őket szemügyre és nem veszítünk semmit, ha ezt elmulasztjuk.

A *Künstlerhaus*ban van elhelyezve a *Defregger*-kiállítás is. Minden kissé édeskés modorosságuk mellett *Defregger* képeinek sok bájuk van. Egy-egy képben annyi humor, annyi kedély, annyi csak a szép iránt fogékony megfigyelőképesség nyilatkozik meg, hogy lehetetlen szívesen nem nézni ezeket a vadászokat, frissképű gyerekeket és egészséges, életkedvtől duzzadó fiatal lányokat. Egy-egy képe — pl. a „*Megzavart ebéd*”, a „*Tilos vadászat*”, a „*Salontiroli*” stb. — annyi humort mutat, hogy az embert akarata ellenére is mosolyra készíti. S mégis *Defregger* képei inkább veszítenek az által, hogy százhuszonhárom egymás mellett lehet látni. Az édesség olykor-olykor jó, de hogy túlsok édesség nem jó, azt már a gyermek is tudja. A mennyire örömtől okoz egy nagy képtárban ha egy *Defregger*-képre bukkanunk — mintegy confectként, — annyira fárasztóvá s egyhangúvá válik ily gyűjteményes kiállításban a hasonló motívumok folytonos ismétlése. Új *Defregger*-kép különben tudtunkkal csak egy van, a „*Búcsújárók*”, s ez is már nyáron Münchenben látható volt. A lányok hazajönnek a templomból. Jobbra tőlük néhány fiatalember fenhangon róluk beszél s a beszéd az egyiknek, ki a világrét sem merne jobbra nézni, okot ad arra, hogy fülig elpiruljon. Sérdülő nővére, ki már tudja, hogy miről van szó, jókedvűen nevet a leány zavarán. Elül kis gyermekek, kik még nem tudnak arról, mily gyöngéd kötelékek fűződnek itten, balra néhány öreg, ki már nem törődik ily gyerekségekkel. A kép kétségtelenül szép, de a müncheni tárlaton, hol csak három *Defregger*-kép volt látható, mégis szebb volt.

—a—

Szociálpolitikái Szemle.

A nemzetközi munkásvédelmi szövetség alakuló ülése a munkáshivatal legközelebbi feladatául a következőt tűzte ki: 1. Folytasson a hivatal Belgiummal tárgyalásokat a munkástörvényhozás nemzetközi évkönyvének kiadása és kiosztása iránt. 2. Adjon ki a hivatal kéthetenként jelentést, mely a következő anyagot tárgyalja: *a)* az első számok egyikében minden állam munkástörvényeinek „cízeit, utalással azon forrásokra, a hol a teljes szövegek megtalálhatók; *b)* a különböző államok munkásvédelemre vonatkozó parlamenti munkálatait; *c)* az érdeembe jövő nemzeti és nemzetközi kongresszusok határoza-

ta; d) az új munkásvédelmi törvények és rendeletek szövegének vagy kivonatának közlését; e) a hivatalos és magánközlemények bibliográfiáját. 3. Folytasson a hivatal összehasonlító kutatásokat a nők éjjeli foglalkoztatását illetőleg a különböző államok iparában és az éjjeli munka megszüntetésének hatásait illetőleg. 4. Állítsa fel a balesetstatisztika egységes schémáját a különböző államokban. 5. Folytasson a hivatal kutatásokat a veszélyes üzemekre vonatkozó törvényhozást és szabályozást illetőleg, első sorban pedig azon üzemeknél, melyek fehér phosphort és ólomszíneket használnak. (L)

A francia aggsági s rokkantsági biztosítás. A francia kormány tudvalevőleg még a tavasszal törvényjavaslatot terjesztett elő, melynek célja, az elaggott vagy rokkant és ennélfogva keresetképtelen munkásoknak nyugdíjat biztosítani. A javaslat jelentősége abban áll, hogy törvényesen el akarja ismerni a bér munkásoknak keresetképtelensége esetére azoknak állandó járadékra való jogosultságát. A javaslat végleges elintézését elhalasztották, legközelebb azonban újból tárgyalás alá fog kerülni, s ez alkalomból szükségesnek tartjuk főbb intézkedéseit röviden összefoglalva előadni. A törvényjavaslat kiterjed minden francia nemzetiségi, ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági munkásra, vagy alkalmazottra, akár évi fizetésért, akár napibéért dolgozik az illető. A külföldi munkások és a házi cselédek a törvény jótéteményeiből ki vannak zárva. Összesen körülbelül 10 millió munkásra fog kiterjedni a javaslat, (fele mezőgazdasági, fele kereskedelmi s ipari munkás), a kik között van 6.800,000 férfi és 3.200,000 nő. A fizetési határ, a melyen túl a törvény nem alkalmaztatik, 4000 francra rúg. A biztosítási kötelezettség akkor kezdődik, mikor az illető munkás bérviszonyba lép. A hozzájárulások szempontjából a munkások három csoportba oszthatnak, a mennyiben a hozzájárulás 2 francra aluli napibérenél napi 5 centime-re, 2—5 francnyi napibérenél napi 10 centime-re, 5 francnál nagyobb napibérenél napi 15 centime-re rúg. Mivel évenként csak 250 munkanap vétetik számításba, a hozzájárulás az első osztályban évi 12-5, a másodikban 25 s a harmadikban 37-5 francra rúg. A munkaadó ugyanolyan összeggel köteles hozzájárulni a biztosításhoz, mint a biztosított. Munkások s munkaadók járuléka együttvéve évi 850 millió francra fognak rúgni. Az állam közvetlenül nem járul hozzá az aggság esetére való biztosításhoz, csak kamatgaranciát vállal az egybegyűlt tőkékért 3% erejéig. Egyelőre azonban az állam azon munkások fejében, kik a törvény életbelépésénél már 65 évesek vagy ezt a kort ezután fogják elérni, s kik ezért nem fizettek semminemű vagy nem teljes összegű járulékokat, évi 15 millióval hozzájárul a biztosítási összegekhez, mely összeg természetesen idővel csökkenni fog. A rokkantság esetére való biztosításnál az állam nagyobb s állandó kötelezettséget vállal el. Azokból az összegekből ugyanis, a melyekkel ki kell egészíteni azoknak járulékait, kik rokkantakká lesznek, mielőtt járadékuk 200 francra rúg, az állam 75%-ot, a megye 15%-ot és a község 10%-ot fizet. Az aggsági járadékra való igény a munkás 65 éves korában lép életbe, de már 55 éves korában is megkövetelheti a biztosított egy, befizetéseinek megfelelő összegben megállapított járadék kifizetését. A javaslat kétféle járadékot különböztet meg: „elidegenített tőkét” és „fentartott tőkét.” Az első esetben a munkás a maga és örökösei nevében lemond a tőkéről; ez esetben a tőke az intézményé marad, a munkás járadéka pedig magasabb összegben állapíttatik meg. A második esetben az örökösök a biztosított halálával a munkás és munkaadója által tett befizetéseket teljes összegükben, de kamat nélkül visszakapják. Ez esetben az aggsági járadék

kisebb. Így például az, a ki 18 éves korától 65 éves koráig „elidegenített tőkére” biztosította magát, 65 éves korában az első osztályban 440, a másodikban 880, a harmadikban 1320 francot kap, míg az, a ki „fentartott tőkére” biztosította magát, csak 254, 507 vagy 761 francnyi nyugdíjat kap. Ez utóbbi esetben azonban az örökösök 1175, 2350 vagy 3525 francnyi tőkét kapnak kezükhöz. Várakozási időhöz az aggság esetére való biztosítás nincs kötve. A járadék magassága a biztosítási idő arányában állapítatik meg. A mi a rokkantság esetére való biztosítást illeti, rokkantnak a javaslat azt tekinti, kinek keresetképesége az illető vidéken élő hasonló munkás keresetének egy harmadára száll alá. A rokkantsági járadék élvezete 8 évi várakozási időhöz van kötve. Ha a jogosultság még nem rúg 200 francra, az aggság-biztosítási pénztár a járadékot ez összegre kiegészíti. Azok a munkaadók és munkások, a kik jöszántukból e javaslatához hasonló intézkedéseket hoznak be, a törvény intézkedéseiből, bizonyos garanciák mellett, kivételnek. (k. z.)

A baseli munkás-szövetség munkanélküli pénztára. A baseli munkás-szövetség egy munkanélküliség esetére szolgáló pénztárt alapított. A pénztár munkanélküli tagjainak meghatározott napidíjat fog adni, a hatóságokat idejekorán elegendő és elég jól fizetett munka készletben tartására fogja megkeresni, a munkakerülő elemeket távol fogja tartani és lehetőleg a bérek esése ellen fog hatni. A pénztár vagyonát fogja alkotni; a tagok havi járuléakai, a passiv tagok évi hozzájárulásai, ajándékok, gyűjtések, a szakegyletek subventiója, esetleg az állam támogatása. Minden tag havonként a pénztárnak a következő skála szerint tartozik járulékot fizetni: 1. 4 frc-ig terjedő bér után 40 centimes; 2. 4—5 francig terjedő napibér után 50 cts; 3. 5 francon felüli napibér után 60 cts. A napidíjak nagyságát a pénztár igazgatósága a munkanélküli-bizottsággal együttesen állapítja meg. Rendkívüli esetekben a napidíjak ellátás alakjában is adhatók, (l.)

Szociálpolitikai intézmények Belgiumban. Az Économie Sociale-ból Belgiumra vonatkozólag a következő érdekesebb adatokat közöljük: Minden törvényesen szabályozott telepen a 12 éven aluli *gyermekek foglalkoztatása* tilos; 12—16 év közötti fiúk és 12—21 év közötti leányok naponként legfeljebb 12 óráig foglalkoztathatók, az éjjeli és vasárnapi munka teljes kizárásával. Ezen határozmányokat kiegészíti a királynak joga, a munkaidőt az ipar- és munkatanács és a „Conseil supérieur d'hygiène publique” meghallgatása mellett tovább is leszállítani. Tényleg ilyen rendeletek útján igen sok telepen lett a munkaidő szabályozva. Ezen rendeletek s szabályok végrehajtása feletti felügyelet az iparfelügyelőket illeti. A munkások *szakszervezeti egyesülései* jelentékenyek és számosak Belgiumban; a „syndicat des débardeurs socialistes d'Anvers” 12 — 14,000 tagot számlál. A szakszervezeti mozgalmat két nagy egyesület vezeti: „a ligue démocratique catholique” 100,000 taggal és a „comission syndicate du parti ouvrier”. A vállalkozóknak is több egyesületeik vannak, melyek legtöbbszörre a strike esetére való kölcsönös biztosítást nyújtják. Minden ipari centrumban és minden ipar részére hivatalos *ipar- és munkatanácsok* (Conseils de l'industriuel du travail) működnek, melyek a munkaadók és munkások egyenlő számú küldöttjeiből állítatnak össze és mindannyiszor összeülnek, ha munkásviszály készül kitörni. Ezen hivatalos intézményen kívül Belgiumban igen kevés állandó békéltető orgánus van, de elég nagyszámú gyárban állandó munkásküldöttek intézménye áll fenn, mely a munkások óhajait és panaszait a vállalkozók tudomására juttatja. Esetről-esetre a községek

vagy az állami hatóságok előljárói hivatnak fel választott bíránakul, de az ellenpárt részéről igen ritkán ismertetnek el ily énekül. Belgiumban jelenleg még a felnőtt munkások *munkaideje* egységes törvénnyel szabályozva nincs. Törvényes határozmányok hiányában az 1896. június 15-iki törvény megköveteli, hogy a munkaidőre vonatkozó szerződészerű megállapodások a munkások tudomására juttatandók és előírja mindenütt a gyári rendeket. Az 1898. évi május 5-iki törvény szervezi az *iparfelügyeletet*, melynek hatásköre a veszélyes, egészségtelen és különösen nehéz üzemekre, nemkülönbén a gőzgépekre és gőzkazánokra terjed ki. Bányauzemek, kőbányák felett egy külön iparfelügyelet, a „Corps des mines” áll, a mely mellett 38 munkás-delegált működik; ezek a munkatanács javaslata alapján 3 évre neveztetnek ki. A *mezőgazdasági munkások* szervezete a fejlettség jelentékeny fokát mutatja. A leghatalmasabb ilyen szervezet a Boerenbond Löwenben; ennek 1891-ben 2280 tagja volt, 1899-ben már a tagok száma 25,000-re emelkedett. Belgiumban jelenleg kötelező *balesetbiztosítás* nincs, miért is teljes balesetstatisztikát nem találunk. Egy néhány statisztikai adatot a Caisse de prévoyance et de secours en faveur des victimes des accidents du travail jelentésében mégis meg lehet találni. 1899-ben ezen pénztárnál 9602 baleset lón bejelentve és ezen balesetek 5891-ében segély 244,052 frcs (személyenként 41 frcs) összegben kiosztva. Az iparfelügyelet is vezet balesetstatisztikát. Az üzemi balesetek esetén való kártérítésre vonatkozólag a Code civile határozmányai az irányadók, melyek azon alapelvet foglalják magukban, hogy mindenki elkövetett hibája következményeiért felelősséggel tartozik. Az 1899. évi augusztus 9-iki törvény, mely a *munkáslakások* ügyével foglalkozik, két külön intézményt szervezett: a *sociétés de maison ouvrières*-t és a *hivatalos comités de patronage*-t. Ezek közbenjárása folytán körülbelül 15,000 ház létesült, melyek munkások birtokában vannak. Ezen törvény többféle kedvezményt biztosít azoknak, kik munkáslakásokat óhajtának építeni. A Caisse generate d'épargne et de retraite ilyen munkásházakat 2638—4300 frcsnyi összegért létesít, melynek lefizetése havi 11—21,50 frcs részletekben történik, (rd.)

Strikeok Angliában. Az angol munkáshivatal most tette közzé az 1900-ik évben előfordult strikeokról szóló részletes jelentést. A strikeok száma ez évben ismét csökkent, a mi különben 5 év óta állandóan észlelhető. Még az 1896-iki évben a munkaadók és a munkások közötti differenciák 926 esetben vezettek munkabeszüntetésre és míg az 1899-iki évi 719 esetet mutat fel, addig az 1900. évben a strikeok száma 648-ra szállt alá. A direkt érdekelt egyének száma is csökkent. A strikeok átlagos tartama 1900-ban valamivel hosszabb ideig tartó volt, mint az előző évben; az elveszett munkanapok száma 3.152,694 volt (1899-ben 2.516,416 munkanap.) A strikeoknál az ipari munkásságnak körülbelül 2,2% volt érdekelve. A bányauzemeknél alkalmazott munkások adják a strikeolok legnagyobb arányszámát. A munkabeszüntetések leggyakoribb oka 1900-ban is a bérviszály volt. 648 eset közül 428-at bérkövetelések eredményeztek. Kisebb munkaidő követelése ritkábban adott okot munkabeszüntetésre. Figyelemreméltó azon strikeok számának emelkedése, melyhez a munkások fordultak, ha nem szervezett munkásokkal nem akartak dolgozni. Míg 1897-ben illetén strike a strikeok 3,7%-át tette ki, addig 1900-ban már 14,5%-át. 40,612 munkásra teljes eredménnyel végződött a strike, 76,390-nél compromissumok jöttek létre, 33,497-nél eredménytelen volt. A munkabeszüntetések háromnegyedét a két fél tárgyalásai fejezték be. Választott bíróság elé 1190 eset került; ezek közül 578-at egyenlítették ki és pedig 546 esetet munkabeszüntetés nélkül.

KORTÖRTÉNETI SZEMLE.

Ha szükség volt arra, hogy azon céloknak helyessége, a melyekért e folyóirat megalapítása óta következetesen küzdött, az ország vezetőinek részéről elismerésre találjon — és kétségtelen, hogy erre szükség volt — akkor a jelen hónapnak nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk. A hónap ugyanis meghozta azt, a minek hiányát eddig sajnosán nélkülöztük: a magyar socialpolitikai kormányzati programot. A program részleteire vonatkozólag eltérők lehetnek a nézetek, s egyik-másik pontjáról nekünk is függőben kell tartanunk ítéletünket, míg a szóban forgó reformok tartalma ismeretes nem lesz, de magában az a tény, hogy ily egységes socialpolitikai program kifejtésének szükségét hivatalosan is el kellett ismerni, nagy haladásra mutat. Eddig épen hivatalos körökben lehetett hallani azt a nézetet, hogy Magyarországon socialpolitikai téren nem történt mulasztás s hogy mindazok az intézkedések, a melyekre a mi viszonyaink közt szükség van, s a melyek a mi viszonyaink közt egyáltalában lehetségesek, meg is történtek. Most Széll Kálmán miniszterelnök maga ismerte be nyilvánosan az ország színe előtt, hogy socialpolitikai téren kissé visszamaradtunk s hogy a mulasztottakat pótolnunk kell. E nyilatkozat óta talán nem lesz többé kétség a felett, a mi sokak előtt eddig is nyilvánvaló volt, hogy socialpolitikai intézkedéseink és intézményeink meglehetősen hézagosak voltak. Elősorolásuk nem kerül nagy fáradságba. Van egy elavult ipartörvényünk, mely megengedi a tizennégy órás munkát és a mely a női és gyermeki munka tekintetében sem felel meg semmiféle modern igényeknek. Vannak betegsegélyző pénztáraink, a melyek reformjának szükségét a kormány már régen belátta, hisz Hegedűs Sándor kereskedelemügyi miniszter kezdeményezésére már enquete is volt e tárgyban. Van iparfelügyelői intézményünk, melyet munkásai túlnyomó részükben igen sok jóakarattal kezelnek, a melyet azonban oly módon, a mint ez kívánatos volna, máig sem lehetett értékesíteni. Van egy munkaközvetítő intézetünk, a melynek felállításával talán még leginkább lehetett volna várni, de a mely be fog válni, ha a viszonyok műkö-

désére kedvezőbbek lesznek. A mi végül a mezei munkásokat illeti, van egy törvényünk a munkaadók és munkások közti jogviszonyokról, a melyről még ma is vitatni lehet, hogy a munkások vagy a munkaadókra nézve előnyösebb-e, a mennyiben a munkásokat ugyan erősen megkötö, de anyagi előnyökkel egyúttal kárpótolja őket és van egy segélypénztárunk mezőgazdasági munkások részére, a mely bizony nyal be fog válni és a melynek üdvös voltáról kétféle vélemény nem lehet. Elszörva egyéb törvényekben és rendeletekben találunk talán még egyet-mást, a mit egy kis jóakarattal socialpolitikai intézkedésnek lehet nevezni, de így is kevés marad az, a mit össze tudunk hozni.

Széll Kálmán miniszterelnök most néhány ígéretével felvilágosítást adott arra nézve, hogy a kormány a jövőben milyen formában akarja kiépíteni a magyar socialpolitika csonka épületét. Megígérte, hogy az ipartörvény küszöbön álló reformjánál a kormány tovább fog menni a női és gyermeki munka szabályozásában, megígérte továbbá az iparfelügyeleti intézmény fejlesztését és hatásosabbá tételét, a betegsegélyző pénztárak reformját és a balesetbiztosítás behozatalát is. Mindez ígéreteket örömmel kell üdvözlönnünk, s csak annak a reményünknek kell kifejezést adnunk, hogy Széll Kálmán ezen ígéretekkel nem évekre kiható reformprogramot akart adni, csak épen a legközelebbi teendőket jelölte meg. Ha ez így van, akkor kijelentéseit kapcsolatban azzal az ígéretével, hogy a képviselőházban a legelső alkalommal állandó socialpolitikai bizottság kiküldését fogja javasolni, az ország megnyugvással fogja tudomásul venni.

Az *osztrák* parlamentben a helyzet állandó komolyságára nézve symptomatikus jelentőségű Körber miniszterelnöknek egy beszéde, a melyben meglehetősen világos szavakkal reámutatott arra, hogy ha a pártok taktikájukat meg nem változtatják, utóljára is egyedüli mentő gondolatként pusztán az alkotmány felfüggesztése fog fenmaradni. Egy alkotmányos kormányelnök, ki nyíltan államcsínnyel fenyegetőzik, nem tartozik a mindennapi dolgok közé, de hát Ausztria már nagyobb abszurdításokhoz is hozzászoktatott bennünket. Kétségtelen különben, hogy az osztrák parlamenti helyzet rendkívüli intézkedéseket is plausibilisakká tehetne. Ausztria az utóbbi időben ugyan kevesebbet beszéltet magáról, de az a csendes obstrukció, a melylyel meg tudják akadályozni a legegységesebb parlamenti szükségletek megszavazását is, csak kevésbé kompromittáló, de azért legalább is épp oly veszélyes az államra nézve. Utóvégre is arról, a mire az osztrák parlamenti jargonban a „*Statsnotivendigkeiten*” elnevezést találták ki, — értvén ez alatt a költségvetést, az indennitást és a Magyarországgal való kiegyezést — valami úton-módon gondoskodni kell. Körber mostani beszéde azonban még sem volt egészen helyén. Először azért nem, mert épen az utolsó időben eléggé simán ment a tárgyalás, másodsor pedig azért nem, mert jelenleg a változatosság kedvéért a csehek obstruál-

nak, már pedig tudvalevő dolog, hogy éppen a csehek siratnák meg legkevésbé az osztrák alkotmányosságot, ha már buknia kellene. Bár-mint legyen is a dolog, ha már az ilyen drasztikus eszközökkel való fenyegetés sem használna, igazán nehéz elképzelni, hogy mi más marad még hátra, mint e drasztikus szernek tényleges alkalmazása.

A német parlament a vámtarifa nagy és életbevágó kérdésének tárgyalásával foglalkozott. Csak a ki valaha megpróbálta, a vámtarifákkal összefüggő ezer meg ezer bonyolult kérdésbe bepillantani, tudja megmérni e feladat nagyságát. Nem kevesebb, mint kétezer különböző szakértővel helyezte magát érintkezésbe a német kormány, mielőtt tarifajavaslatát elkészítette volna és így talán biztosítva van az, hogy a javaslat a német gazdasági közvélemény kívánságainak megfelel. Nálunk, hol hasonló feladatok megoldására kerül nemsokára a sor, sok tekintetben például szolgálhat ez a gondos előkészítési mód. De a különböző érdekek kipuhatólása, mérlegelése és kiegyenlítése minden nehézsége mellett csak a kisebbik feladatot képezi. A részletek tömkelegében nem szabad eltéveszteni sohasem a nagy gazdasági és politikai szempontokat. Gazdasági tekintetben a vámtarifától függ az, hogy Németország meg fogja-e tartani azt az igen jelentékeny posztitót, melyet a világkereskedelemben nagy erőmegfeszítésekkel kiküzdött magának, mi mellett természetesen ügyelnie kell arra is, hogy lába alatt el ne veszítse azt a szilárd talajt, a melyet az országokra nézve azok mezőgazdasága képez. De meg kell gondolnia politikai szempontból is, hogy a teljes elzárkózás politikája éppen szövetséges társai-val szemben — és ez a politika nyilatkozik meg a vámtarifa tervezetében — nem fog-e politikai szempontból káros visszahatásokkal járn. Sajnálattal kell konstatálnunk, hogy ez az utóbbi szempont, sem a német kormányban, sem a német parlamentben kellő méltásra nem talált. A mint a dolgok jelenleg állnak, arra lehet számítani, hogy 290 képviselő a tarifa-tervezet mellett, 110 képviselő a tarifa ellen fog szavazni. A javaslat sorsa azonban tulajdonképpen csak a részletekben fog eldőlni, a mikor a mezőgazdasági vámokról lesz szó, mert a tarifa-tervezet említett 290 híve között nagy számmal vannak az agráriusok, kik a tarifa elfogadása *conditio sine qua non*-jának tartják, hogy a tervezetben foglalt mezőgazdasági tarifafételek még magasabbra emeltessenek. Ha ezek elég nagy számmal volnának, akkor a javaslat sorsa meg volna pecsételve. Azok, kiknek a javaslat nem megy elég messze és azok, kiknek szemében túlmessze megy a *protectio* terén, egyesült erővel megbuktatnák.

Angliában esemény számba megy lord Rosebery-nek, a volt angol miniszterelnöknek egy nagy beszédje, melyet december 16-án Chesterfield-ben tartott. A beszédnek méltó kíváncsisággal néztek elébe. Az angol konzervatív párt Salisbury, Balfour és Chamberlain

vezérlete alatt sokat veszített nimbusából, mert nem képes a délafrikai háborút eredményesen befejezni. Tekintélye még sokkal jobban meg-ingott volna, ha e pillanatban léteznék ellenzék, mely helyét elfoglalhatná. Ilyen ellenzék azonban teljesen hiányzik. A nagy szabadelvű párt Gladstone halála óta valósággal szájalomra méltó látványt nyújt és tagjai a legfontosabb politikai kérdésekre nézve sem tudnak egymással megállapodásra jutni. Eltérnek különösen a Dél-Afrikában követendő politikára nézve is, mely ez idő szerint Angliában kétségtelenül a legfontosabb politikai kérdés és nagy kihatással lesz az ország jövőjére. A párt egy része teljesen ellenzi a háborút s ezért az angol közvélemény óriási többségének szemében ma kormányképtelen; másik része helyesli a háborút és kérelmetlenül befejezését követeli, de ez a rész ismét tehetetlen magában a pártban. Rosebery-től várták a jelszót, mely ez állapotnak végét vethetné és a mely a szabadelvű pártot ismét kormányképesé tudná tenni. Rosebery e beszédjében határozottan az imperialisták álláspontjára áll, és bár a konzervatív kormány eljárását sok tekintetben hibáztatja, szintén a háború folytatását követeli. Elfogadható békének azért természetesen híve. Kiadta többek közt a jelszót, hogy nem a boerok hadvezéreivel kell alkudozásokat folytatni, hanem magával Krügerrel, ki most valahol Amsterdam mellett időzik. De a békefeltételek, a melyeket javaslatba hoz (amnestia és legfőlebb még tágkörű autonómia) nagyon távol állnak attól, a mit a boer kormány akar, a teljes függetlenségtől, s ezért méltán kétségbe lehet vonni, hogy Rosebery, ha kormányra is jönne, képes lenne-e a békét igazán megkötni. De ha ez a része a beszédnek hatás nélkül is fog maradni, az angol belpolitikában valószínűleg nagy következményei lesznek. Ha jól értelmezzük beszédét, Rosebery egy harmadik párt szervezését célozza, a mely az írországi autonómiát, a „Homerule“-t kihagyná programjából s a melybe ezért beléphetnének azok a volt liberálisok is, kik Gladstone első Homerule-javaslatá idejében kiléptek, mint „liberális unionisták” külön csoportot alakítottak s ez idő szerint a konzervatívokkal állnak szövetségben. Ha egy ilyen párt létre jönne, ez csakhamar egyesítené magában kevés kivétellel, a régi liberálisok összes elemeit és Rosebery előreláthatólag nem nagyon távol jövőben ismét megkóstolhatná a kormányelnöki tiszt édességeit.

Olykor-olykor megérdemlik figyelmünket a *délamerikai* államok is, a melyek a világot annyira hozzászoktatták a véres forradalmakhoz, hogy rendesen nem keltenek túlságos mértékben feltűnést. De az utóbbi időben az Egyesült-Államok erőinek megduzzadása erősen megzavarta az amerikai continens egyensúlyát és nem lehetetlen, bár imminens veszély nem fenyeget, hogy előbb-utóbb egy kis délamerikai Pártviszály világraszóló események előidézője lesz. Jelenleg Columbia és Venezuela harcza irányítja magára a figyelmet. Columbiában 1900. október havában belső lázadás keletkezett az ottani klerikális uralom ellen. A klerikalizmus Dél-Amerikában a legridegebb formájában lép fel.

Ha a klerikálisok nincsenek a kormányon, akkor összeesküvők, ha a kormányon vannak, akkor zsarnokok és elnyomók. Az életfeltételek azokban az országokban, hol a klerikalizmus uralkodik, körülbelül olyanok, mint a XV—XVI. századbeli Európában. Mihelyt klerikális párt vergődik felszínre, eltűnik a sajtó- és vallásszabadság, megszűnik az állami oktatás, a szerzetesek hallatlan hatalomra tesznek szert, az „eretnekek”-et haláluk után még a temetőkbe sem bocsátják. A mi a klerikálisok gazdálkodását illeti, arra nézve jellemzők azok az eredmények, melyeket a columbiai klerikálisok értek el 15 évig tartó kormányzásuk alatt. Milliókat eltékoztak, értéktelen papírpénzt bocsátottak ki, a melynek devalvatiója már a forradalom előtt 300 percentre rúgott (azaz 300 dollár papírpénz egyenértékű volt 100 dollár ércpénzzel) és a mely ma eléri a 3000 percentsot; egyetlen vasutat nem építettek, a közutakat elhanyagolták. Ezenfelül ezer meg ezer szerzetes s apácza árasztotta el az országot, melynek zsirjából élnek. Ezen kormányrendszer ellen lázadtak fel a liberálisok, a melyek különben európai értelemben korántsem liberálisok, sőt bizonyos tekintetben erősen közelednek a klerikálisokhoz. A columbiai belvillongásokat kihasználta Venezuela ez idő szerinti elnöke, Pedro Castro. A venezuelaiak és columbiaiak közt hosszú idő óta mély gyűlölet áll fenn, mely az utóbbi időben még élesebb formát öltött, mióta egy határ-villongás választott bíróság előtt Columbiára nézve kedvező megoldást talált. Viszont Columbia, melynek az ország északkeleti részében nincs kikötője, régóta azon iparkodik, hogy Maracaibo venezuelai kikötőt hatalmába kerítse, ha kell, erőszakkal is. Mivel Columbia normális viszonyok között erősebb, mint Venezuela, Castro felhasználta a columbiai belvillongásokat, hogy a columbiai liberálisokkal szövetségbe, megdönthesse ellenségeit. Ezenfelül Castronak, — ki igen erélyes, kissé zsarnok ember hírében áll, — valószínűleg az a titkos cél is szeme előtt lebeg, hogy kormányát szerencsés háborúval megerősítse.

Ez röviden a helyzet. Attól, hogy a Délamerikában dúló békaegérharc egyes fejleményeit ismertessük, bátran felmentve érezhetjük magunkat.

Budapest, 1901. december 24.